

74.03/442р
С-88

Б.М.Ступарик, В.Д.Моцюк

**Ідея національної
школи
та національного
виховання
в педагогічній думці
Галичини**

/1772 — 1939 рр./

Прикарпатський університет ім. В.С. Стефаника
Кафедра історії педагогіки

Б.М.Ступарик, В.Д.Моцюк

**Ідея національної школи
та національного виховання
в педагогічній думці
Галичини
/1772 — 1939 рр./**

За ред. Ступарика Б.М.

Видавничо-поліграфічне товариство

"Вік"

Коломия 1995

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ №6

РЕКЛАМА

М. 111 311

Рецензенти: *Мирослав Стельмахович, дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор; Володимир Грабовецький, заслужений діяч науки України, доктор історичних наук, професор.*

Пропонована книга є спробою показати еволюцію ідеї національної школи і національного виховання в педагогічній думці Галичини. В ній на основі опрацювання багатої джерельної бази висвітлено розвиток концептуальних засад національного шкільництва і виховання в умовах іноземної окупації українських земель.

Книга адресована студентам вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, педагогам, дослідникам в галузі педагогічної науки, всім, кому не байдужа історія культури і освіти нашого народу.

*Друкується відповідно до рішення
Вченої Ради Прикарпатського університету
імені Василя Стефаника.*

© Б.М.Ступарик, 1995

© В.Д.Моцюк, 1995

Вступ

Ми мусимо будувати й організовувати свою національну школу, що не тільки б давала нашим дітям знання, а й виховувала їх відповідно до тих історичних завдань, що стоять перед нашим народом.

Г.Ващенко

Історія переконує в тому, що наші предки завжди надавали важливого значення вихованню підростаючих поколінь. Про це свідчить увага до розвитку освіти в Київській Русі і в наступні століття, що вивело Україну в число найбільш розвинутих в культурному й освітньому плані держав Європи.

Однак доля не завжди була прихильною до українців. Втративши свою державність, вони піддавалися політичному, національному і релігійному переслідуванню, метою якого була денаціоналізація української людності. Головним засобом цього ставала школа, яку будували за іноземними зразками, в якій навчали чужою мовою і де панував антинаціональний дух.

С.Сірополко, досліджуючи розвиток освіти в Україні, прийшов до висновку, що головний та єдино спасенний шлях для збереження від занепаду національної віри й культури українське громадянство вбачало в організації національної школи

За рідну українську школу боролися Т.Шевченко, І.Франко, Л.Українка, М.Грушевський, М.Костомаров, О.Духнович, Г.Врецьона, Б.Грінченко, С.Русова, І.Огієнко та багато інших відомих і не завжди широко знаних сьогодні синів і дочок нашого народу. Їхніми зусиллями, незважаючи на утиски й переслідування з боку займанців, було розроблено концептуальні засади національної освіти і виховання, здійснювалася реалізація їх в практиці.

Теоретичні й практичні здобутки наших попередників в час розбудови незалежної України стають важливим джерелом збагачення теорії і практики становлення і розвитку системи національної освіти і виховання.

¹ Сірополко С. Історія освіти на Україні — Львів, 1937 — С.27.

Тому в останні роки значно зросло число досліджень в галузі історії педагогіки України. Особливий інтерес викликає історія розвитку освіти в Галичині, де, завдяки певним конституційним свободам і гарантіям, тісній співпраці українців-галичан з наддніпрянськими українцями, поєднанню здобутків української народної педагогіки з європейською педагогічною думкою було створено систему українського шкільництва, розроблено науково-методичні засади її функціонування.

Опрацювання раніше недоступної для дослідників джерельної бази дозволило авторам підготувати книгу, в якій зроблена спроба показати зародження і еволюцію ідеї національної школи і виховання в педагогічній думці Галичини в XIX — на початку XX ст. Розуміючи важливість і глибину проблеми, враховуючи її практичну значущість та недостатню вивченість, автори, роблячи перші кроки у вивченні багатой педагогічної спадщини галицьких педагогів, не претендуючи на "право істини в останній інстанції", прагнуть викликати інтерес широкої педагогічної громадськості до дослідження цієї проблеми, що, безперечно, принесе користь як становленню і розвиткові теоретичних основ національної освіти і виховання, так і практичному їх втіленню.

В процесі підготовки рукопису обов'язки між авторами були розподілені таким чином. Б.М.Ступарик написав вступ, параграф другий першого розділу, параграфи перший, третій і четвертий другого розділу, висновки, здійснив наукове редагування книги. В.Д.Моцюк підготував перший параграф першого розділу, перший, другий і третій додатки, здійснив літературне редагування. План-проспект та другий параграф другого розділу підготовлено обома авторами спільно.

Автори висловлюють щире подяку облдержадміністрації та обласному управлінню освіти за допомогу у виданні книги, а рецензентам за цінні поради на всіх етапах роботи.

Розділ I.

Історичні умови становлення і розвитку українського шкільництва і виховання в Галичині (1772-1939 рр.).

1.1 Суспільно-історичні та соціально-економічні передумови становлення і розвитку педагогічної думки Галичини.

Галичина — споконвічна українська земля. З XI століття це західна частина Київської Русі, а у XII-XIV ст. — серцевина Галицького, пізніше Галицько-Волинського князівства. В результаті феодальної роздробленості руських земель і їх ослаблення Польща у 1387 році захопила Галичину і володіла нею до кінця 18 століття, коли у 1772 році, внаслідок I поділу Польщі, Галицькі землі переходять під владу Австрії і, насильно об'єднані з польськими, одержують назву — королівство Галіції і Лодомерії (Володимирії) з великим князівством Краківським і Заторським. М.Кугутяк вказує, що всі ці землі безпідставно дістали скорочену назву Галіція (Галичина)¹, яку умовно поділяли на східну (українську) і західну (польську) і, як і Г. Тербільський², вважає, що насправді ж під поняттям "Галичина" до 1772 року розуміли українські землі Руського і Белзького воєводств, поділених Австрією на 12 округів: Коломийський, Чортківський, Тернопільський, Бережанський, Перемишлянський, Львівський, Станіславський, Золочівський, Жовківський, Самбірський, Стрийський, частина Сяноцького. Поділ на Східну і Західну Галичину, який виник в часи панування Австрії, треба вважати умовним, за історичною традицією називати Галичиною слід тільки українські землі і не вживати у відношенні до них понять Східна Галичина, Галіція.

В результаті першої світової війни розпадається австро-угорська імперія. Цісар 16 жовтня 1918 року у маніфесті проголошує утворення федеративної держави, в якій "кожне плем'я на області, яку воно заселює, створює свій власний державний організм"³. В умовах небезпеки загарбання Галичини новоутвореною польською державою 19 жовтня 1918 року на

українських національних зборах делегатів від Галичини і Буковини у Львові Євген Петрушевич після майже 600-літньої неволі проголосив утворення на західноукраїнських землях Австро-Угорщини Української держави (ЗУНР). З січня 1919 року Українська Національна Рада в Станіславові ухвалила закон про злуку Західних Українських Земель із УНР в одній соборній державі.

22 січня 1919 року у Києві було проголошено Акт злуки Галичини, Буковини і Закарпаття з утвореною 17 березня 1917 року на уламках російської імперії І Універсалом Української Центральної Ради (УЦР) Українською Народною Республікою. Однак в результаті збройної боротьби з поляками, незважаючи на героїчні жертви війська і патріотизм громадянства, 16-17 липня 1919 року 50-тисячна Галицька Армія змушена була відступити за Збруч і Польща загарбала всю Галичину, що було закріплено Варшавським договором Петлюри з поляками 24 квітня 1920 року. В результаті радянсько-польської війни Галичина на декілька місяців була звільнена від поляків, але в зв'язку з поразкою більшовиків і підписанням 18 березня 1921 року Ризького миру, до Польщі відійшла Галичина разом з Холмщиною, Підляшшям, західною частиною Волині й Полісся. Окупована Польщею українська етнічна територія охоплювала 135 тис. км² з 10,2 млн. населення, більше 6 млн. якого становили українці.

В складі Польщі Галичина знаходилася до переходу Червоною Армією 17 вересня 1939 року ріки Збруч і приєднання її, як і інших західноукраїнських земель, до УРСР.

З цього часу Галичина, об'єднана спільною долею з усім українським народом, переносить тягар воєнних лихоліть II світової війни, більшовицької тоталітарної системи у складі СРСР до 24 серпня 1991 року, коли Верховна Рада України, реалізуючи заповітну мрію десятків поколінь українського народу, проголошує "створення самостійної Української держави — України".

Такий історичний шлях розвитку Галичини, території, на якій сьогодні розташовані Івано-Франківська, Львівська та Тернопільська області.)

Галичина ще з княжих часів була найгустіше заселеною частиною України, зокрема в 13-16 ст.

населення Галичини збільшилося за рахунок населення з Придністров'я, а також колоністів з Польщі. У 15-18 ст. відбувся відплив населення на схід, куди люди втікали від панщини. З 1890 року почалася еміграція до Америки. Як вказується в "Енциклопедії українознавства", у 1931 році міське населення становило 23%, а у 1990 — 19%, що свідчить про повільну урбанізацію. Найбільшими містами були Львів — 316.000, Станіславів — 60.000, Перемишль — 51.000, Борислав — 42.000, Тернопіль — 36.000, Коломия — 33.000, Дрогобич — 33.000, Стрий — 31.000, Самбір — 22.000 жителів. Галичина була однією з найбільш аграрно перенаселених країн в Європі, де на 100 га використовуваної в хліборобстві землі жив 101 хлібороб (по всій Україні — 54, Німеччині — 51, Голландії — 70). Наслідком аграрного перенаселення була висока смертність і еміграція.

Звернемося до аналізу розвитку народного господарства Галичини, зробленого В.Кубійовичем, Я.Пастернаком, І.Витановичем. Вони вказують, що починаючи з княжих часів, відбувся повільний перехід від ловецько-лісового господарства до хліборобства. Крім шкіри, воску вивозилося в той час навіть збіжжя до Візантії. Загальноукраїнське значення мав вивіз солі. З 12 століття Галичина була посередником між Заходом і Чорним морем. У 15-16 столітті розвивається фільварочне господарство і в Європу вивозять збіжжя, воли, віск, лісові продукти. Крім солеваріння розвивається гуральництво, броварство, виробництво зброї (Львів).

У 16 ст. польська шляхта проводила політику соціальних утисків селянських мас і міщанства, що привело до занепаду міст, зубожіння населення і Галичина перейшла під владу Австрії вбогим, аграрно перенаселеним краєм. Економічна політика Австрії у Галичині полягала в тому, щоб брати дешеві харчові продукти й дерево і мати ринок збуту для промислових виробів, зокрема текстильних. А дрібні промислові заклади (фабрики сукна, паперу, ливарні, гути, соляна промисловість, частина цукроварень) не витримували конкуренції із західноавстрійськими краями.

Справедливо наголошується, що через брак капіталу, вугілля і залізної руди, великої віддаленості від промислових центрів Австрії розвивалася тільки

нафтова промисловість (у 1909 р. видобуто 2.000.000 т., або 5% світової продукції) та харчова (гуральні, млини), деревообробна (тартаки), добування калієвих солей (Стебник, Калуш), скляна (Стрий), гіпсова й вапнякова (Придністров'я) та цегельна й черепична.

Число промислових робітників до війни доходило тільки до 26.000. Від крайнього зубожіння населення рятувалося еміграцією (380.000 у міжвоєнну добу та починаючи з 1890 року 100.000 на сезонні роботи щорічно).

Під польською окупацією економічне становище краю стало ще гіршим. Адаже через зменшення еміграції і наплив польських колоністів збільшилося аграрне перенаселення. Промисловість ще більше занепала, певна частина населення не могла працювати в Державних установах і на підприємства, які були під польським впливом.

Таким чином, як бачимо, більше 600 років, перебуваючи під іноземною окупацією, знаходячись у надзвичайно важкому економічному становищі, населення Галичини, зазнаючи нечуваного національного, релігійного, економічного і політичного гніту, не скорилося перед окупантами. Твердження ідеологів правлячих кіл про неукраїнський характер Галичини, відсутність української нації або її нездатність до самостійного державного життя, спростовувалися боротьбою широких верств українського суспільства під проводом інтелігенції за національно-культурне відродження, будівництво незалежної української держави.

Розглянемо дещо детальніше суспільно-політичні умови, в яких формувалася ідея національної школи та національного виховання у Галичині.

Політика австрійського уряду в Галичині визначалася принципом "Поділяй і володарюй". Намісником австрійського імператора, який керував Галичиною, як правило, був один із великих польських поміщиків. Польська шляхта прагнула полонізувати українські землі, перетворювала міста у свої форпости, ускладнювала доступ до них українського населення. Така політика мала плідні результати. Так, у тридцятих роках ХХ століття у Львові проживало тільки 16,2% українців, зате 50,8% поляків, 31,9% євреїв, 1,1% — інших національностей.

Австрія, намагаючись спрямувати українців проти польського національно-визвольного руху, у власних державних інтересах старалася поліпшити культурний і економічний стан. Для піднесення освіти духовенства і підготовки урядовців відкрито у Відні у 1774 році Barbareum, духовну семінарію у Львові для греко-католицького духовенства, у 1774 році університет у Львові, а при ньому у 1787 році Studium Ruthenum з філософським і богословським факультетом. Він проіснував до 1809 р. і підготував 470 високоосвічених священиків, які внесли значний вклад у національне пробудження Галичини.

В той же час Відень боявся єдності Галичини і Наддніпрянської України, намагався витворити з українського населення регіональну націю, відому під назвою "рутенство" (синонім з німецького до "русин"). Його прихильники з числа світської і духовної інтелігенції твердили, що галичини є окремим народом, з погордою ставились до селянства, з презирством до української мови, народних звичаїв.

Поляки в свою чергу твердили, що нема "Руси" і українці та поляки творять одну націю. Українське походження є водночас і польським, а українська мова є одним з діалектів польської. В цих умовах нечисленна українська інтелігенція в Перемишлі об'єднується у 1816 році в "Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних". Іван Могильницький, Йосип Левицький, Йосип Лозинський, Іван Лаврівський та інші ставлять метою організувати школи, видавати для них підручники, виступають на захист самобутності українського народу, працюють для розвитку рідної мови. У 1817 році Іван Могильницький засновує в Перемишлі дяко-учительський інститут. Педагог і автор п'яти підручників підготував короткий нарис історії України, накреслив її етнічні кордони.

На захист української культури стало духовенство, яке згуртувалося навколо перемишльського владики Івана Снігурського. Йосиф Левицький та Йосиф Лозинський публікують низку статей з питань граматики української мови, правопису. Ректор греко-католицької духовної семінарії у Львові Іван Лаврівський (1773-1846) підготував великий шеститомний "Українсько-польсько-німецький словник", для

визначення українського народу вживав слово "руський", а для населення Росії — "російський"¹⁰.

Маркіян Шашкевич (1811-1843), Яків Головацький (1814-1888), Іван Вагилевич (1811-1866), відомі в історії як "Руська трійця", видають у 1837 році аж у Будапешті "Русалку Дністрову", яка була написана живою народною мовою, оспівувала його визвольну боротьбу проти загарбників, закликала до єдності увесь український народ.

Я.Вагилевич писав: "Вона запалила вогонь, що його тільки гробова печать загасити може, спасла народ від загибелі й отворила очі кожному письменному чоловікові, в якого лишилося ще незіпсоване українське серце, показала йому положення, обов'язки для народу й спосіб, як ті обов'язки треба сповняти"¹¹. Книжка була конфіскована. Тільки невелика частина тиражу потрапила до читачів Галичини. Ідеї "Руської трійці" підхопили і розвинули прогресивні галицькі діячі другої половини ХІХ століття.

2 травня 1848 року у Львові була утворена перша в краї українська політична організація — Головна Руська (українська) Рада (ГРР), до якої входило 66 представників духовенства і світської інтелігенції під проводом єпископа Г.Яхимовича. Друкованим органом Ради стала газета "Зоря Галицька", яка виходила з 15 травня 1848 року тиражем до 4 тисяч примірників.¹²

Рада висунула як головну вимогу відокремлення польських земель від історичної Галичини і об'єднання її з Буковиною та Закарпаттям. В містах і селах утворено біля 50 місцевих Руських Рад. Станіславська округа Рада започаткувала скликання народних віч. Заходами Руської Ради по деяких містах була зорганізована "Народна гвардія", а на Підкарпатті проти угорських повстанців "Народна самооборона" і спеціальний "Батальйон руських гірських стрільців"¹³.

На Слов'янському конгресі, який почався у Празі 2 червня 1848 року, делегація Ради вперше на міжнародному рівні проголосила окремішність українців від інших слов'янських народів, їх волю до боротьби за політичні і національні права.

З участю Ради на перших в історії виборах до парламенту з 383 місць від Галичини і Буковини було обрано 96 депутатів, з них 37 українців 127 селян і 10 священників.¹⁴ На вимогу Головної Руської Ради 9

травня 1848 року міністр внутрішніх справ дозволив навчання українською мовою в народних школах. В кінці 1848 року у Львівському університеті відкрито кафедру української мови і літератури,¹⁵ введено українську мову як обов'язкову у гімназіях.

Започатковуються нові організаційні форми культурно-просвітницької роботи. В Коломиї відкрито першу в Галичині українську читальню, поставлено вперше в краї українську виставу "Наталка Полтавка". У Львові засновано видавництво дешевих книг для народу, побудовано Народний дім — центр культурноосвітньої роботи серед галицьких українців.

З 19 по 26 жовтня відбувся перший в краї з'їзд діячів української культури "Собор руських учених", на якому було 118 представників української світської і духовної інтелігенції.¹⁶ Період "весни народів" в Австрії тривав недовго. Відбувся наступ реакції. Йшло витіснення української мови зі школи, а в 1856 році вона була заборонена в гімназіях. Йшла боротьба за переведення української мови на латинський алфавіт. Курс на ополчення поєднувався з пропагандою ідей етнічної єдності українців та поляків.

Брак віри у власні сили, наївні захоплення великою Росією привели частину інтелігенції, найперше рутенців, до москвофільства, орієнтації на Росію, заперечення існування українського народу і його культури.

Москвофільство зміцніло, коли до нього у 50-60-х рр. приєдналася частина інтелігенції з числа духовенства. Дух москвофільства запанував у Народному Домі, Галицько-Руській Матиці. Головна Руська Рада 30 червня 1851 року саморозпустилася. На противагу москвофілам молода українська інтелігенція в Галичині проголошує клич любові до простого народу і ідею самовідданого йому служіння. Прихильників цієї течії називали народовцями, або українофілами. Вони спиралися на традиції національного відродження 30-40 рр., ідеали "Руської трійці" і Головної Руської Ради.

Народовці у 1861 році закладають клубне товариство "Руська бесіда", а 8 грудня 1868 року відбулися установчі збори громадського культурно-освітнього товариства "Просвіта" (перший голова Анатоль Вахнянин), яке ставило метою через видання книг

піднести свідомість, освіту і культуру українського народу.

Москвофіли, які не належали до "Просвіти", для конкуренції з нею у 1874 році заснували в Коломиї "Общество им. М. Качковского". Перенесене до Львова у 1876 році воно мало 24 повітові філії і нараховувало 4792 осіб¹⁷.

Москвофіли мали значний вплив на початку 70-х рр. у середовищі студентів. Утворене в 1870 р. студентське товариство "Академічний Клуб" перебувало під керівництвом москвофілів. Членами редакції друкованого органу товариства журналу "Друг" були І. Франко та М. Павлик. А "Просвіта" у 1880 році мала лише 4 філії і об'єднувала 1500 осіб.¹⁸

В цей час хвиля репресій царського режиму сколихнула і Наддніпрянську Україну. Спираючись на конституційні свободи Австро-Угорщини, провідні українські діячі прагнули організувати сильний культурний і політичний рух, зміцнити національне відродження і таким чином впливати на Україну. З цією метою у Львові було засноване Товариство ім. Шевченка, яке видавало книжки наддніпрянських і галицьких письменників. Великий вплив на Галицьку інтелігенцію і, зокрема на студентство, мав М. Драгоманов, який вважав, що Галичина має бути центром національно-політичного руху і закликав молодь вивчати здобутки європейської науки і культури, присвятити себе праці для простого народу. Таким чином виник рух радикалів, найяскравішими представниками якого стали І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький. Вони видавали часописи "Громадський друг", "Дзвін", "Молот", які часто конфісковувала і закривала поліція.¹⁹

24 жовтня 1865 року у Львові утворено Народну Раду — першу політичну партію народолюбів. Міцніє і радикальний рух. 4-5 жовтня 1890 року на квартирі Павлика на з'їзді утворено "Русько-українську партію", згодом "Українську радикальну партію", яка відобразила компроміс драгомановської і марксистських течій у радикальному русі.

Друга половина 90-х рр. XIX ст. була переломною в історії суспільно-політичної боротьби в Україні і зокрема в Галичині, яка стала притулком для всього українського національного руху. Тут швидко набрав

силу процес національного самоусвідомлення народних мас, формувалася політично-партійна система. Ідея побудови незалежної соборної Української держави стала найважливішою засадою політичних партій.

Масовою організацією стає "Просвіта". На 1890 рік товариство нараховувало 13,4 тис. осіб. У селах і містах активно діяли 924 читальні, які стали головними осередками національно-культурного і громадського життя.²⁰

З 1881 року педагогічні та шкільні завдання перебало від "Просвіти" Руське Педагогічне Товариство (РПТ), яке згодом дістало назву "Рідна школа". Воно утримувало з пожертвувань народу приватні українські середні та фахові школи. В 90-х рр. "Просвіта" внесла в програму діяльності і економічні справи (1891), почала засновувати при читальнях крамниці, дбати про рільничо-господарські спілки, позичкові каси. Ці функції поступово від "Просвіти" перебали товариства "Сільський господар", "Молочарський союз", "Крайовий Союз Кредитовий" та інші.

У 1909 році відбувся перший український освітньо-економічний конгрес "Просвіти" у Львові з участю 768 освітніх діячів і економістів. У 1900-1914 рр. постало 2000 нових читалень; 430 будинків "Просвіти". У 1914 р. 75% українських населених пунктів Галичини мали читальні "Просвіти", 15% мали свої будинки, а членство "Просвіти" охопило близько 20% українських чоловіків. За 15 останніх років перед війною "Просвіта" видала більше 1,5 мільйона книг, призначених найперше для масової освіти, зокрема селян.²¹ Освітні завдання виконують також вчительські організації "Взаємна поміч українського вчителства" (1905 р.) і "Учительська Громада" (1908). Частково освітні завдання мали фізкультурні товариства "Сокіл", "Січ", жіночі організації ("Союз Українок").

У зв'язку з необхідністю розгортання наукової роботи, загальмованої в Україні Емським указом 1876 р., товариство ім. Т.Г. Шевченка в 1883 році реорганізоване в Наукове. Товариство було засноване і існувало на гроші меценатів, прагнуло поза межами впливів російської цензури об'єднати українські наукові сили з усіх земель для вільної наукової співпраці рідною мовою. Створене за зразком західноєвропейських наукових установ з метою стати засновником майбутньої

академії наук, товариство мало три секції: філологічну, історико-філософську та математично-природничу-лікарську. З 1897 по 1913 рік роботу НТШ очолює після Ю.Целевича та О.Барвінського Михайло Грушевський. Йому активно допомагали етнограф Володимир Гнатюк та Іван Франко. Від 1892 до 1939 року вийшло 88 випусків "Хроніки НТШ" та 446 томів праць, журнали "Літературно-Науковий Вісник" (від 1898р.), "Часопись Правнича" (з 1898 р.) та інші.

Масовій освіті сприяв інтенсивний розвиток преси і видавництва. У 1913 р. в Галичині виходило 81 видання або 57% української преси в цілому світі.²³

Перші 15 років ХХ ст. у Галичині характеризуються боротьбою патріотично настроєних українців за ліквідацію польського панування і створення з усіх українських земель національно-територіальної автономії в складі Австро-Угорщини. Представники усіх українських політичних партій 7 грудня 1912 року на нараді одноголосно вирішили, що на випадок війни між Росією та Австро-Угорщиною "все українське громадянство одностайно й рішуче стане на боці Австрії і проти російської імперії, як найбільшого ворога України"²⁴ Правильність такої позиції підтверджується тим, що після вступу російської армії з вересня 1914 р. до Львова були закриті всі українські установи, бібліотеки, видавництва, газети, школи. Почалися масові репресії щодо української інтелігенції. 19 вересня заарештовано митрополита Андрея Шептицького, який просидів в тюрмі у Суздалі до 1917 року.

Головна Українська Рада, яка перебувала у Відні, домоглася дозволу на формування підрозділів Українських Січових Стрільців (УСС). З 30 тисяч бажуючих польсько-австрійська адміністрація дозволила відібрати тільки 2500, які героїчно воювали на австрійсько-російському фронті. Утворення ЗУНР, акт злуки з Наддніпряською Україною, супроводжувалися створенням Української Галицької Армії з підрозділів УСС та відділів австро-угорської армії, сформованих з українців. Але всі зусилля українського війська не дали бажаного результату. Російська армія була розбита поляками. Незважаючи на те, що державно-правовий статус окремішності Галичини був зафіксований у мирному договорі в Севрі (10.06.1920) і в протоколі в Спа (10.07.1920 р.), і те, що Рада Союзу Народів (Ліга

Націй) в лютому 1921 року постановила, що Галичина "лежить поза границями Польщі", що "Польща є тільки фактичним військовим окупантом Галичини і їй не дано мандату завести адміністрацію в тій країні"²⁵ все було зроблено поляками навпаки. Звільнено 6 тисяч службовців, які відмовилися скласти присягу на вірність польській державі, ліквідовувалися органи місцевого самоврядування. З 1924 до середини 1926 року у станіславському воєводстві розпущено 87% сільських громад і 57% міських управ. Мовний закон від 31 липня 1924 року усунув українську мову з вжитку в усіх державних і самоуправних установах²⁶. Якщо у 1924 році на Прикарпатті було 793 українських і 346 польських шкіл, то у 1927 — вже 772 польських та утраквістичних і лише 337 українських. У Львівському університеті скасували всі українські кафедри.

Тотальний наступ польського шовінізму зрозуміло викликав спротив українського населення в найрізноманітніших формах, починаючи із мітингів, саботажних акцій, підпалів і включаючи збройну боротьбу. У Празі 31 серпня 1920 року створена Українська Військова Організація (УВО). У 1929 році завершився процес об'єднання окремих націоналістичних груп, а також УВО в єдину Організацію Українських Націоналістів (ОУН).

В таких складних соціально-економічних і суспільно-політичних умовах формувалася педагогічна думка Галичини, яка була важливою складовою в боротьбі за національне відродження краю.

1. М.Кугутяк Галичина: сторінки історії. — Івано-Франківськ, 1993 — С. 9.
2. Передова суспільна думка в Галичині. — Львів, 1959 — С. 14-15.
3. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918-1923 роках — Філадельфія, 1956 — С. 25.
4. Український вісник. — 1921 — 6 квітня.
5. Галичина — 1991 — 27 серпня.
6. Енциклопедія українознавства — Львів, 1993 — С. 347-348.
7. Енциклопедія українознавства в двох томах, Том перший, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949 — С. 350.

8. Записки НТШ. Т. VI, кн. 2. — Львів, 1895 — С. 33-34.
9. Федорович Ю. Довоєнна праця нашого духовенства // Нива. — 1928 — ч. 41. — С. 22.
10. Барвінський А.З. З життя нашого духовенства в 1-й половині XIX ст. // Нива. — 1926 — ч. 4. — С. 129.
11. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-1849. Збірник філологічної секції НТШ. Т. XI-XII. — Львів, 1909 — С. СХУ-СХУІ.
12. Зоря Галицька. — 1848. — 15 травня.
13. Енциклопедія українознавства в двох томах. Том перший. — Мюнхен-Нью-Йорк, 1949 — С. 485.
14. Революція 1848-1849 гг. Т.1 — М., 1952 — С. 571.
15. Історія Львова. — К., 1984 — С. 102.
16. Зоря Галицька. — 1848 — 31 жовтня.
17. Слово. — 1876. — 24 грудня.
18. Терлецький О. Москвофіли і народовці в 70-х рр. — Львів, 1902 — С. 37.
19. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії — Івано-Франківськ, 1993 — С. 64.
20. ЦДІА України у Львові — ф. 348. оп. 1, спр. 6816 — арк. 4-5.
21. Енциклопедія українознавства в двох томах. Том перший. — Мюнхен-Нью-Йорк, 1949 — С. 904.
22. Енциклопедія українознавства в двох томах. Том перший. — Мюнхен-Нью-Йорк, 1949 — С. 904-905.
23. Енциклопедія українознавства в двох томах. Том перший. — Мюнхен-Нью-Йорк, 1949 — С. 904-905.
24. Загальна Українська Енциклопедія — Львів-Станіслав-Коломия, 1933 — С. 652.
25. Український вісник — 1921 — 3 серпня.
26. Громадянський Голос — 1927 — 19 лютого.
27. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії — Івано-Франківськ, 1993 — С. 168.

1.2 Періодизація розвитку українського шкільництва та педагогічної думки.

Вивчення джерельної бази, праць М. Возняка, К. Відмана, М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Кревецького, І. Левицького, Й. Лукашевича та інших дослідників переконує в тому, що багатолітня неволя загальмувала суспільний розвиток краю, в тому числі і розвиток освіти і педагогічної думки. Денаціоналізаторська політика загарбників стала причиною відсутності в Галичині української інтелігенції, шкіл, значних матеріальних і моральних здобутків. Духовенство підупало, міщанство зубожіло, селянство гинуло в ярмі панщини, маси українського народу пропадали в безпросвітній темноті, польська держава не мала нічого спільного з ідеєю освіти народу. Особливо великим був національний занепад галицького суспільства. Як наголошував І.Франко, "При руській мові, при руській народності лишалися тільки прості чорні хлопці і вбогі та малочені сільські священики".¹

Перебіг політичних і військових подій, необхідність поліпшення соціально-економічного становища після включення Галичини в склад Австрії (1772 р.) стали об'єктивною передумовою реформ в державі, в тому числі і реформ в галузі шкільництва.

Однак розвиток теорії і практики освіти і виховання проходив впродовж досліджуваного періоду неоднаково.

Принципове значення для вивчення історії становлення та розвитку українського шкільництва Галичини має його наукова періодизація.

Обґрунтовуючи періодизацію розвитку шкільництва Галичини, ми виходили з таких міркувань. Взаємозалежність розвитку системи освіти і рівня економічного розвитку держави є закономірною. Тому ми розділяємо позицію тих дослідників, які стверджують, що реформи, здійснювані австрійським урядом в галузі шкільництва в кінці XVIII ст., в першу чергу були викликані потребами підвищення економічної та військової могутності держави.

Засобом підвищення освіченості населення було вибрано школу єдиного, німецького типу. Українцям залишалася лише парафіяльна школа. Тобто разом з підвищенням економічної та військової могутності Австрії мала бути досягнута мета онімечення всього

населення держави, в т.ч. і українців Галичини, нехтуючи їх мовою, історією, культурою.

І, можливо, запланованої мети було б досягнуто, якби у ХІХ ст. на авансцену політичних і культурних змін у Східній Європі не вийшла інтелігенція, яка стала генератором нових ідей і концепцій. На думку О.Субтельного, "однією з найбільш захоплюючих концепцій, що їх висунули інтелектуали ХІХ ст., була концепція нації (національної свідомості). Вона ... являла собою цілком новий спосіб не лише тлумачення суспільства, а й впливу на його поведінку"².

Пробудження почуття своєї народності разом з історичною традицією стало джерелом українського національного відродження, так само як і відродження інших слов'янських народів, приспаних лихою історичною долею³.

Реформи за австрійських часів підняли дух українського народу. Та найбільший вплив на початок національного відродження українців в Австрії, — пише Д.І.Дорошенко, — справили ідеї романтизму й слов'янського відродження, які поширилися серед чехів та поляків, і, нарешті, безпосереднє знайомство з творами нової української літератури в Росії, з українськими етнографічними й історичними виданнями⁴.

Появляється і постійно зростає розуміння важливості для народу його мови, літератури, традицій, культури і разом з цим розуміння важливості ролі школи в їх збереженні і розвитку. Розвиток шкільництва стає одночасно важливим чинником, невід'ємною складовою і результатом національно-культурного відродження. Таким чином на перший план виходять не економічні, а національно-культурні інтереси українців.

Виходячи з вищенаведеного, визначення періодів розвитку шкільництва і педагогічної думки вимагає врахування не лише соціально-економічних потреб суспільства, але і змін, які відбувалися в процесі національно-культурного відродження краю. Тому найбільш прийнятним, на нашу думку, є розгляд розвитку українського шкільництва в контексті українського національно-культурного відродження, часові рамки якого та його періодів дають можливість визначити праці видатних українських вчених М.Грушевського, І.Крип'якевича, Д.Дорошенка,

М.Возняка, І.Лисяка-Рудницького, М.Семчишина, О.Субтельного та ін.

Незважаючи на те, що в еволюції національної свідомості кожного суспільства спостерігаються значні розбіжності, сучасні вчені вирізняють у розвитку національних рухів Східної Європи три головні етапи, між якими є ряд спільних рис. На початковому етапі невелика група вчених-інтелектуалів збирала історичні документи, фольклор, предмети старовини, вважаючи, що незабаром самотність їхнього народу зникне під навалюю імперської культури. Другий, або культурницький етап, як правило, ставав періодом несподіваного "відродження" місцевих мов, їх дедалі ширшого використання в літературі та освіті. І на третьому, або політичному, етапі відбувалося зростання національних організацій і висунення національно обґрунтованих вимог, за якими у більшій чи меншій мірі крилося прагнення до самоврядування. На думку О.Субтельного, в цю загальну модель добре вписується еволюція української національної свідомості⁵.

Опираючись на періодизацію національно-культурного відродження, ми вважали за можливе провести відповідно до неї періодизацію розвитку шкільництва. Боротьба за його розвиток таким чином розглядалася як невід'ємна складова національно-визвольного руху українців Галичини ХІХ — поч. ХХ ст., який "засвідчив перед усім світом незнищенність українського народу, його прагнень до вільного демократичного розвитку, власної державності"⁶.

Вибір такого підходу оправданий і тому, що він дає можливість врахувати одну із особливостей Галичини, яка полягає в тому, що при створенні адміністративної провінції австрійський уряд об'єднав у ній поляків і українців. В боротьбі українців-галичан за національно-культурне відродження в результаті такого поєднання двох народів перепліталися питання економічні з питаннями національної незалежності, бо поляки, які виступали проти національної незалежності українців, часто були і шляхтичами, які визискували селян. І.Франко наголошував, що панщина для українців була "подвійним лихом — і громадським (суспільним) і національним". О.Субтельний робить висновок, що "тому в Галичині національне питання з самого початку пов'язувалося з такими повсякденними справами, як

освіта, місцеве врядування, соціальне законодавство"⁸. Конфронтація з поляками стала одним з головних стимулів у національно-культурному поступі українців-галичан на протязі всього досліджуваного періоду.

У розглядаючи українське відродження, дослідники традиційно вважають його початком на Великій Україні 1798 рік, коли появилася "Енеїда" І.Котляревського, а початком відродження у Галичині — появу "Русалки Дністрової", підготовленої М.Шашкевичем і його однодумцями.

Однак, на думку багатьох дослідників, відродження розпочиналося на кілька десятиків років раніше.

І.Лисяк-Рудницький в праці "Між історією і політикою" стверджує, що часовими рамками українського відродження ХІХ ст. треба вважати період від 1780 до 1914-рр., тобто від кінця козацької держави до першої світової війни. При цьому, на його думку, усі області України пройшли через ті самі стадії зростання, що їх можна назвати "шляхетською", "народницькою" та "модерністичною" добами. Він вважає, що таку періодизацію, оперту на подіях, які переживала Наддніпрянина, можна в основних рисах перенести на Галичину. Такий паралелізм, на думку дослідників, "стверджує внутрішню єдність" українців ХІХ століття⁹.

М.Грушевський, аналізуючи початки відродження в Західній Україні, писав: "В часах найбільшого, як здавалося — останнього упадку українського життя, при кінці ХVІІІ в. починали вже поволі пробивати ся перші парости нового життя. В Західній Україні вони сходили на ґрунті церковнім"¹⁰.

На думку М.Возняка, українське відродження в Галичині брало свої корені від відродження слов'янства (Вуко Караджіч у сербів, чех Йосиф Домбровський, словак Ян Колляр, чех Павло Йосиф Шафарик та ін.)¹².

Д.І.Дорошенко стверджує, що українське національне відродження почалося в кінці ХVІІІ ст. як антитеза до темного політичного й соціально-економічного становища та культурного занепаду, в яких опинився в той час український народ на всьому просторі заселеної ним землі¹³.

Вищенаведене дає підстави вважати приблизним початком першого періоду українського відродження кінець ХVІІІ ст., коли Галичина ввійшла в склад

Австрії. Цей час є також початком першого періоду розвитку шкільництва в Галичині у вибраних нами для дослідження хронологічних рамках.

У цьому періоді можна виділити кілька етапів. На першому етапі (1772 — поч. ХІХст.) у культурно і економічно занедбаному краї, завдяки реформам, які проводив австрійський уряд в галузі освіти, створювалися передумови для національного відродження українців.

Навчання у Відні та Львові і спілкування з чехами і поляками, які були попереду інших слов'ян у розвитку національної свідомості, утверджувало в свідомості українців розуміння значення рідної мови для народу. Серед духовенства починають появлятися люди, які вже свідомо виступають в обороні прав української народності, домагаються пошанування її мови в письменстві й житті.

На другому етапі молоді представники українського духовенства з Перемишля розпочали боротьбу за збереження самобутності українського народу і за національне шкільництво. Її ініціатором був І.Могилянський, який у праці "Відомості о руській язичі" наголошував, що народ без мови втрачає політичну самостійність і перестає існувати як народність.

Справу видання книг, боротьби за українську мову й літературу продовжив Маркіян Шашкевич, який разом із своїми однодумцями згуртував для цієї справи свідомих студентів університету і семінарії. Видання "Русалки Дністрової", під впливом якої "повільний, але невідворотний процес переорієнтації на українські народні маси почне нове покоління західноукраїнської інтелігенції, покоління, котре вербуватиме своїх членів із народу"¹⁴, розпочало третій етап першого періоду відродження.

Дослідники сходяться на думці, що перший період українського відродження в Галичині закінчився "весною народів" в 1848 році. Для шкільництва він характерний боротьбою за українську мову викладання, але успіх цієї боротьби був різним на різних етапах аналізованого періоду. Так, до початку ХІХ ст. умови для запровадження навчання українською мовою були сприятливими і законодавчо визнано можливим навчання рідною мовою у початковій школі; відкрито

духовну семінарію з навчанням народною мовою, якої вимагав цар; засновано університет з українськими кафедрами і Руським Інститутом при ньому і т.п., але ці можливості не було використано і в шкільництві запанувала польська мова. У відновленому у 1817 р. львівському університеті "забули" про українські кафедри. Лише в результаті наполегливої боротьби духовенства з 1818 р. було завойоване право викладати в школах для українських дітей українською мовою, але обов'язковим залишалося вивчення польської мови. На цьому етапі стараннями духовенства створено значне число парафіяльних шкіл, засновано дяко-вчительський інститут і таким чином налагоджено підготовку українських вчителів, відкрито першу музичну школу в Галичині. Юридично систему шкільництва закріпив державний закон 1805 р., який визначив перспективи розвитку освіти на тривалий період.

До 1848 р. в краї склалася система шкільництва, яка включала дошкільні заклади, нижчі і вищі школи, заклади по підготовці вчителів, але в ній українськими були лише 1500 народних шкіл. Це означало, що система шкільництва служила засобом денационалізації українського населення. Навчанням у школі було охоплено 14% дітей шкільного віку. Контроль за діяльністю шкіл було покладено на церкву. Із вищенаведеного видно, що першому періоду відродження в Галичині "відповідає доба гегемонії греко-католицького духовенства, яке творило тоді єдину репрезентивну верству, ту верству, що в перших декадах XIX ст. започаткувала відродженецьку добу"¹⁵.

Одним із доказів переважання священників серед інтелігенції є те, що із 43 книжок, написаних між 1837 і 1850 рр. українською мовою, 40 належало перу священників¹⁶. Лише у другій половині XIX ст. вагомим чинником на Західній Україні стане світська інтелігенція — вчителі, юристи, вчені, письменники та чиновники.

Австрійські реформи викликали серед українців почуття глибокої вдячності до Габсбургів, почуття, які живили так зване рутенство — сукупність настроїв, що панували в середовищі західноукраїнської еліти аж до 1830-х років. Його прибічникам — головним чином священникам — був властивий граничний провінціалізм, що ототожнював українців виключно з Галичиною,

греко-католицькою церквою й кастою священників. Психологія рутенства допомагала гнобити й тримати у відсталості цілі покоління західних українців, перешкоджаючи їм боротися за кращу долю. Наслідуючи польську шляхту аж до переходу на польську мову, рутенці культивували псевдоаристократизм, що виявився в зневазі до селянства та "мови свинопасів"¹⁷.

Однак, незважаючи на те, що греко-католицька верхівка чинила опір поширенню ідеї національного відродження, цей процес чимдалі давав все відчутніше зростання національної свідомості.

Другий період відродження, який тривав півстоліття, як щодо національного руху, так і щодо розвитку шкільництва, був неоднаковим. Створена 2 травня 1848 р. Головна Руська Рада проголосила єдність з українським народом, виступила за культурно-національну автономію Галичини в складі Австрії, вимагала навчання українською мовою у всіх типах шкіл, використання її в уряді і літературі. Скасування панщини, зробивши галицького селянина володарем своєї власної землі і долі, пробудило в ньому не властивий раніше потяг до політики, освіти та культури. Взагалі 1848 р., за висновком О.Субтельного, "знаменував переламний момент в історії західних українців. Він покінчив з віковою інертністю, бездіяльністю та ізоляцією й поклав початок довгій запеклій боротьбі за національне та соціальне визволення"¹⁸. Та "весна народів" тривала недовго. Австрійська реакція придушила революцію. Почалася відміна її мізерних завоювань. "... Жвавий рух 1848 р., — писав М.Грушевський, — на ділі не став початком нової епохи, а вступом до темної реакційної доби, і тільки згодом українське громадянство мало змогу вернути ся до тих домагань і справ, що ставили ся в 1848 році й тоді були вже такі близькі до свого сповнення"¹⁹. В цей тривожний час галицька інтелігенція розділилася на "москвофілів" і "народовців" або "українофілів". Згодом у її середовищі зароджується радикалізм.

Суспільно-політичні рухи другої половини XIX ст. розбудили до культурно-освітнього і політичного життя широкі маси населення Галичини. Використовуючи конституційні передумови, українці зуміли створити в

краї культурно-освітні, молодіжні та господарські товариства і організації, які дбали про розвиток шкільництва, створювали культурно-освітні установи, видавництва тощо і таким чином впливали на формування національної свідомості населення. Було створено товариство "Просвіта", "Руське Педагогічне Товариство", товариство імені Шевченка, видавалася періодична, в т.ч. педагогічна, преса, друкувалися книжки, відкривалися читальні, налагоджено випуск шкільних підручників, творів українських письменників і т.п.

70-90-ті роки в Галичині виразно запозначились в трьох аспектах: 1) у скріпленні національно-прогресивного табору; 2) у посиленій боротьбі з москвофільським табором; 3) у послідовному визріванні національної політичної думки, яка викристалізувалась у трьох політичних партіях, що, під впливом книжки Ю.Бачинського "Україна ірридента", прийняли як максимальну програму українську державницьку платформу²⁰.

Завдяки конституційним свободам і гарантіям Галичина ставала для всієї України осередком культурного і політичного руху. Хоча і продовжували існувати відмінності між Наддніпрянською Україною, як цілісністю, і Галичиною, проте саме взаємовідносини між ними давали багато прикладів міжобласної співпраці. Ідеї, що служили натхненням для українського відродження в Галичині, — пише І.Лисяк-Рудницький, — майже без винятку походили з Наддніпрянщини. З Галичиною була тісно пов'язана праця деяких чільних східноукраїнських діячів, як М.Драгоманов та М.Грушевський, вони залишили там глибокі, тривалі сліди. З другого боку, після того як указ 1876 року заборонив усяку легальну українську діяльність у Росії, Галичина стала притулком для всього українського національного руху. У Галичині друкувалися твори наддніпрянських письменників, які відтак перепроваджували до підросійської України²¹.

У другому періоді відродження неоднаковою була і динаміка розвитку шкільництва. Уже в 1856 р. відмінено обов'язкове вивчення української мови в гімназіях. У 1858 р. у Львові відкрито першу в Галичині польську гімназію, чим розпочато колонізацію галицького середнього і вищого шкільництва.

Конкордат 1855 р. поставив школу в повну залежність від церкви. Після падіння німецького централізму в 60-х роках особливо загострилася боротьба за мову викладання в школах. Найгіршим для українців було те, що поляки домоглися в центрального уряду права виводу середнього шкільництва Галичини з-під компетенції австрійського міністерства і передачі його в розпорядження зполонізованого галицького сейму²². Більшість у сеймі дозволила полякам у 1867 році прийняти дискримінаційний для українців закон про мову викладання в школах Галичини. Згідно з цісарським розпорядком від 4 липня 1871 р. університет став утравквістичним.

Важливу роль у становленні системи шкільництва відіграв державний закон від 14 травня 1869 р., який визначив структуру системи освіти, взаємозв'язок навчальних закладів, впорядкував підготовку вчителів, створивши для цієї справи учительські семінарії, вивів школу з-під опіки церкви, проголосив обов'язкову і безплатну початкову освіту.

Незважаючи на державні закони 60-х років, які утверджували право всіх народів Австрії на школу з рідною мовою викладання, українці Галичини були позбавлені цього права. Розвитком шкільництва в краї керувала Краєва Шкільна Рада, в складі якої поляки становили більшість. І під керівництвом такої ради школа і далі була засобом денационалізації українців.

Колонізація шкільництва привела до зниження бажання в українців здобувати освіту. Особливо це відбилося на середніх школах. Якщо у 1854 р. у галицьких середніх школах із 2683 учнів українців було 1121 (42,88%), а поляків 1076 (38,54%), то у 1881/2-1885/6 рр. із 10742 учнів середніх шкіл українців було 1811 (16,9%), а поляків 8160 (75,97%). Це при тому, що в Галичині за переписом 1880 р. проживало 42,97% українського населення та 51,52% польського²³. Галичина залишалася одною з найвідсталіших провінцій Австрії по розвитку шкільництва взагалі, і середнього зокрема. Це вело до того, що в краї було надзвичайно мале число української інтелігенції, що в свою чергу негативно відбивалося на національно-культурному розвитку краю, тим більше, що і серед тої малочисельної інтелігенції не було єдності.

Ідеї національно-культурного відродження благотворно вплинули на розвиток педагогічної думки в краї. Особливо важливим для розвитку теорії національної школи став висновок О.В.Духновича про те, що основою діяльності школи має бути народність.

Значну увагу розробці теоретичних засад національного шкільництва приділяли педагогічні часописи "Дом и школа", "Школа", "Учитель", "Газета школьна", "Народна школа", "Школьна часопись", які, починаючи з 1863 р., в різний час видавалися у Галичині²⁴. В них утверджувалась думка, що суспільний прогрес можливий лише тоді, коли освіта стане загальною, охопить всі верстви народу, буде побудована на народних основах, розкривалася роль школи і вчителя в житті суспільства, публікувались твори західноєвропейських педагогів, методичні поради вчителям.

В публікаціях Г.Врецьони, К.Кахникевича, Е.Згарського, О.Огоновського, О.Партицького, С.Коваліва, В.Ільницького та ін. висловлювалася думка про необхідність для успішного розвитку народу власної школи, нової педагогіки, яка б опиралась на народну педагогіку, розроблялись теоретичні засади національного шкільництва.

Важливу роль відіграв у цей час у вивченні проблем шкільництва І.Франко, праці якого проливають світло на вузлові проблеми освіти і виховання, розкривають суть і значення народознавства. Він ввійшов в історію "як виховник характерів, як коваль, що 40 літ клепає сумління народу, як український Мойсей, що вказав нам мету — українську державність і шлях до неї"²⁵.

Великий вплив на формування теоретичних засад національного шкільництва мали ідеї західноєвропейських педагогів та вчених і громадських діячів з Наддніпрянської України, найперше П.Куліша, В.Антоновича, М.Костомарова, М.Драгоманова, В.Грінченка, які поширювались в Галичині. Особливе значення мало знайомство галичан з творами Т.Г.Шевченка, історія культу якого серед галицької молоді — "це історія її національної свідомості і національного відродження"²⁶.

Цей період важливий і тим, що об'єднавши в боротьбі за українське шкільництво прогресивних громадян краю, Руське Педагогічне Товариство розбило і

оприлюднило першу в історії концепцію національної школи і програму її реалізації.

✓ За думкою галицьких педагогів, кожна школа повинна бути національною, в основу її діяльності мають бути покладені принципи народності, гуманізму, культуровідповідності, природовідповідності. Навчання має бути обов'язковим, охоплювати дітей всіх суспільних верств, проводитись рідною мовою. Національне виховання забезпечується прилученням дітей з раннього віку через мову до духовних багатств народу, об'єднанням зусиль всіх суспільних інституцій, цілеспрямованістю в формуванні характеру, опорою на народну педагогіку, формуванням толерантності в ставленні до інших культур, народів, релігій. Ядром національного виховання є сім'я.

Високу оцінку педагогічного загалу і критиків викликало видання підручника І.Бартошевського "Педагогія руська або наука о вихованю".

Боротьба, організована "Просвітою", "Руським Педагогічним Товариством", політичними партіями і рухами, діяльність Товариства імені Шевченка, яке в 1892 р. було перейменоване на наукове, а в 1898 р. зреформоване на взірець академії наук, заснування молодіжних організацій, розвиток мережі читалень "Просвіти" з позичковими та ощадними касами, кооперацій та сільськогосподарських товариств привело до згуртування українців, зростання у народних мас прагнення до освіти, волі, розбудило національні почуття українців.

Завдяки діяльності Наукового Товариства ім. Шевченка і його виданням українська наука здобула право громадянства в науковому світі. Громадські організації, студенти, послі стали добиватися відкриття у Львові окремого українського університету, який уряд обіцяв відкрити ще у 1848 р., але чого так і ніколи не було зроблено.

В результаті наполегливої боротьби вдалося добитися відкриття українських гімназій у Львові, Перемишлі, Коломиї, паралельних гімназійних класів у Тернополі. Зросло число учнів-українців в середніх школах з 16,9% у 1881/2-1885/6 рр. до 18,7% у 1896/7 - 1900/1 рр. Відкрито кілька українських кафедр в університеті. Провалилася зроблена у 1886 р. у галицькому сеймі спроба узаконити впровадження утравізму

(двомовності) в школах. Система шкільництва доповнилась як державними, так і приватними фаховими школами, які давали можливість молоді здобувати професійну кваліфікацію. До 1849 у 1900 р. зросло число народних шкіл у краї. Заснована перша українська захоронка. Все це свідчить про те, що в державній системі навчально-виховних закладів почали утверджуватися елементи системи українського шкільництва. Починає зароджуватись альтернативна до державної приватна система українського шкільництва.

90-ті роки XIX ст. були завершальними у другому періоді національного відродження і розвитку шкільництва в Галичині. М.Грушевський підкреслював, що "1890-5 р.р. були поворотними роками українського життя в Галичині"²⁷.

Як видно з вищенаведеного, другий період був дуже складним для українців. Але, незважаючи на складність боротьби і обставин, українцям вдалося добитися значного поступу у національному відродженні. "Все се, — писав М.Грушевський, — незмірно підняло почуте власної сили і можності в українськiм громадянстві і уможливило здобування національних прав не поклонами і вислугами владущим партіям чи правительству, а організованою боротьбою... А ще важніше — що навіть незалежно від державних відносин, в самiм собі українське громадянство відкрило сили і засоби свого національного розвитку, і власне в момент найбільшого розвою суспільно-політичного руху в громадянстві й народі, він здобував в собі сили культурного і національного розвою, енергію національної творчості"²⁸.

Третій період національного відродження в Галичині умовно охоплюють часові рамки від кінця XIX — поч. XX ст. до загарбання краю Польщею (1900-1919 рр.). Як на Великій Україні, так і в Галичині, цей період характерний тим, що серед народних мас пропонувався клич "самостійна Україна". В Галичині за самостійність України виступали три основні сили (політичні) краю: націонал-демократи, радикали і соціал-демократи. Активну участь в політичній боротьбі в цей період брали люди високоосвічені і, зокрема, адвокати, судді, а тому часто в літературі цей період називають "адвокатським".

Важливу роль в політичному житті Галичини того часу відіграв І.Франко, очолюване яким ліве крило

радикалів виступало проти всіляких угод з австрійсько-польськими урядовими колами і вважало необхідним використовувати рішучі революційні методи боротьби, метою якої була побудова щасливої, вільної і неподільної України від Кубані аж до Сяну-річки.

Поряд з гімном "Ще не вмерла Україна" П.Чубинського, національним гімном, закликом до боротьби проти всіх ворогів, за відродження української державності став вірш І.Франка "Не пора".

Національне піднесення змусило австрійський уряд піти на уступки у виборчому праві та в галузі освіти. Галичани одержали право обирати своїх представників до австрійського парламенту і галицького сейму.

Становище у галузі освіти було дуже складним. Урядова освітня політика, яку здійснювала польська Краєва Шкільна Рада, була направлена на полонізацію всього шкільництва краю через створення польських або утравквістичних шкіл і ліквідацію українських, впровадження польської мови викладання і заборони української, запровадження такого змісту освіти, який би формував у свідомості учнів переконання про те, що спасіння України лише в підданстві Польщі, нав'язування з цією метою польських підручників українським дітям і заборона українських, переслідування і звільнення з посад учителів-українців, недопущення до старших класів, середніх і вищих шкіл українських дітей і т.п.

Як справедливо відзначав С.Томашівський, перше десятиліття XX ст. було хвилею панування шкільного питання над усіма національними справами. Цій проблемі були присвячені ухвали віч, меморіали, наукові розвідки.

В працях М.Грушевського, І.Копача, М.Лозинського, І.Кревецького, С.Томашівського і ін. продовжувалася розробка теоретичних основ національної освіти. Виходили українські педагогічні часописи "Учитель", "Промінь", "Прапор", "Наша школа", "Український учитель" і додаток до нього "Рідна Школа", "Учительське Слово" і ін., видавалися українські підручники. Всіма засобами в суспільній свідомості утверджувалася думка про те, що без розвитку національної школи відродження неможливе. Ця робота вела до зростання активності в боротьбі за свою школу.

Головним завданням в освітній справі на початку століття стала націоналізація школи, як однієї "з найсильніших заповуток національного відродження"²⁹. Причому націоналізація школи мала бути не зверхньою, формальною, яка починається і закінчується запровадженням рідної мови викладання, бо сама мова викладання при існуючій системі освіти "не дає нашій нації навіть в приближенню можності національного виховання дитвори"³⁰, а в значенні ширшому, тобто малося на увазі найбільше пристосування школи до потреб українського суспільства, його завдань, життя і обставин. "Руська народна школа за формою і змістом має бути руською, як польська польською"³¹. Національний характер школи "виступає у двох напрямках: 1) у чисто-формальнім — щодо мови, в якій подається наука; 2) у технічно-формальнім — щодо адміністрації і ведення самого навчання...", які "доповнюють себе обопільно і рішають остаточно, чи якась людська громада має бути тільки окремою етнографічною групою серед людської породи, чи новочасною культурною нацією"³².

✓ На думку вчених і педагогів-практиків, кожна школа має бути національною і пріоритетним завданням її має бути національне виховання, яке базується на національному ґрунті. Школа має розвивати в молоді "почуття єдності з цілим народом, а в дальшій мірі з людством. Історична традиція, світла минувщина і весь національний, культурно-історичний доробок мають утворити ґрунт, на якому розвинеться любов, повага і почуття приналежності до свого народу"³³.

Виходячи з того, що існуюча школа не може забезпечити потреб українського народу, ряд педагогів у своїх публікаціях пропонують проекти її перебудови (І.Ющишин, О.Кулинич, І.Капустій та ін.). За їхньою думкою, нова школа має бути національною, загальнодоступною, гуманістичною, вільною від впливів партій і церкви, а її головною метою має бути праця для побудови самостійної України.

Вагомий внесок у формування теоретичних засад національної школи було зроблено в період існування Західно-Української Народної Республіки. На учительських з'їздах, в газеті "Республіка" було сформульовано концепцію національної школи, яка не

застаріла до цього часу. Її авторами були С.Сірополко, А.Артимович, інші педагоги Галичини.

Однією з найважливіших проблем культурного і громадського життя галицьких українців стала ідея створення у Львові самостійного українського університету, яка захопила студентство, громадські організації, послів, народні маси. Після сецесії студентів, кривавих сутичок і барикадних боїв вона стала предметом переговорів з центральним урядом, але свого завершення через початок першої світової війни не досягла.

В результаті напруженої боротьби українцям вдалося добитися від уряду відкриття державних українських гімназій у Станіславі, Тернополі та паралельних українських класів у Бережанах і Стрию. Однак в цій ділянці це був незначний поступ. Як писав В.Левицький: "За час панування Австрії від 1772 р., в т.ч. за 50 років після прийняття конституції, 3,5 мільйонному українському народові Галичини вдалося добитися лише 6-ти рідномовних державних гімназій в той час, як поляки відкрили їх аж 70, не кажучи вже про інші типи середніх шкіл, з яких українці не мали жодної"³⁴.

У зв'язку з труднощами, пов'язаними з відкриттям державних середніх шкіл, галицькі українці через громадські організації активно взялись за справу утворення приватних навчально-виховних закладів.

Таким чином, до першої світової війни фактично було створено альтернативну до державної систему українського шкільництва, яка не мала лише вищих навчальних закладів. Для управління заснуванням, утриманням і обороною українського шкільництва було створено Краєвий Шкільний Союз, який об'єднав зусилля всіх громадських організацій на полі шкільництва та був одночасно українською шкільною кураторією і прообразом українського міністерства освіти.

Виховна діяльність приватних навчально-виховних закладів, церкви, громадських та молодіжних організацій, партій та рухів привела до того, що в третьому періоді національного відродження приходиться у Галичині до започаткування нової доби, що викристалізувалась напередодні і під впливом першої світової війни і породила людину Визвольних Змагань"³⁵.

Урядові Західно-Української Народної Республіки вдалося за короткий період налагодити функціонування системи українського шкільництва. Йшов інтенсивний пошук теоретичних основ і шляхів становлення системи національної освіти, було видано ряд законів з питань освіти. Але в складних історичних умовах розбудувати національне шкільництво було неможливо. Основна причина в тому, що не вдалося побудувати незалежну державу, хоча на вітвар свободи галицька земля поклала численні жертви Українських Січових Стрільців та вояків Української Галицької Армії.

Найважливішим наслідком національно-визвольних і культурних змагань у третьому періоді національно-культурного відродження було те, що боротьба "переплавила етнічно-мовну спільність на свідому своїх людських, національних і політичних прав націю"³⁶.

Четвертий період в розвитку галицького шкільництва співпадає з польською окупацією західних областей України. Ми умовно виділяємо в ньому кілька етапів. В ході першого етапу, який тривав від початку окупації до вирішення долі Східної Галичини Радою послів держав Заходу, польський уряд, щоб показати Польщу в очах світової громадськості демократичною державою, в якій створено умови для розвитку національних меншин, робить кроки до створення закладів для підготовки вчителів для українських шкіл, підписує міжнародні угоди, в яких також передбачено гарантії вільного розвитку українців, приймає закони, що гарантують створення українського університету і розвиток українського шкільництва. Водночас робиться все можливе, щоб прискорити розширення мережі польських шкіл і загальмувати розвиток українського шкільництва. Для цього національно свідомих учителів-українців, які брали участь у визвольних змаганнях, не допускають до роботи в школі, відбудовуючи зруйновані під час війни українські школи, перетворюють їх на польські або утравкістичні, розширюють підготовку вчителів в польських учительських семінаріях, щоб укомплектувати українські школи вчителями-поляками. Львівський університет перетворюють в чисто польський заклад, усувають від викладацької роботи українських професорів та доцентів, обмежують прийом української молоді на навчання тощо. Система шкільництва на цьому етапі залишається такою ж, як і за Австрії, але

шкільна влада здійснювала політику колонізації без оглядки на вищі інстанції і на австрійську конституцію, яка хоча в якійсь мірі захищала національні права. На цьому етапі було створено передумови для остаточної ліквідації українського шкільництва.

В ході другого етапу (після березня 1923 р.) уряд Польщі розпочав відкриту політику, направлену на асиміляцію українців. Почалося масове закриття українських шкіл і перетворення їх у польські або утравкістичні. Посилилося переслідування учителів-українців. Урядовою мовою у шкільництві стала польська, слово "український" заборонено. Всі обіцянки, дані у міжнародних договорах і забор'язаннях щодо прав українців, були забуті.

Особливо посилилась діяльність уряду по колонізації українського шкільництва після прийняття 31 липня 1924 р. "кресового" закону, який передбачав заміну української школи утравкістичною³⁷. За планами міністра освіти українська мова мала повністю зникнути, а українці мали асимілюватися, стати джерелом дешевої робочої сили. Мова навчання вирішувалась шляхом проведення шкільних плебісцитів, які проходили в умовах погроз, шантажу, фальсифікації результатів, переслідування. Число українських шкіл стало катастрофічно зменшуватись. Українських учителів масово переводили в центральні і західні краї Польщі, де було тільки польське населення. Законодавчо шкільну політику закріпив закон від 11 березня 1932 р., який визначив шляхи реформи освіти.

Дискримінаційна політика уряду викликала природний спротив українців, активізувала діяльність церкви, громадських організацій і партій. Організаційним центром по проведенню плебісцитів та створенню приватних навчальних закладів стало товариство "Рідна школа", яке тісно співпрацювало з греко-католицьким духовенством, УНДО і ОУН³⁸. Важливе місце у боротьбі за українську школу зайняла протишкільна акція ОУН у 1933-34 рр.³⁹

В результаті активної діяльності української громадськості вдалося зупинити процес ліквідації українського шкільництва, зміцнити приватне шкільництво, система якого стала альтернативною до державної і важливим засобом виховання національно свідомої молоді.

Створення після першої світової війни нових національних держав привело до того, що школа ввійшла в нову фазу своєї організаційно-змістової еволюції. Головним у школах стало батьківщинознавство, а центральною проблемою — переміщення уваги на державно-громадянське виховання учнів:

Українські педагоги Галичини в цей період свою увагу також сконцентрували на розробці теоретичних засад національного шкільництва і виховання.

Проблема національного виховання займала центральне місце в роботі першого українського педагогічного конгресу, який відбувся 2-3 листопада 1935 р. у Львові. Конгрес показав високий рівень розробки в українській педагогіці ідеї національної школи і розуміння її ролі в національно-культурному відродженні. Він викристалізував мету і ідеал виховання, сконкретизував практичні методи й засоби його здійснення.

Конгрес сприяв активізації творчих пошуків галицьких педагогів, про що свідчило значне число публікацій, присвячених його проблематиці. Спираючись на досягнення української і світової науки, галицькі педагоги прийшли до висновку, що кожен народ має мати свою національну школу, яка забезпечує виховання представників своєї нації.

Вищенаведене дозволило виділити такі періоди розвитку шкільництва і педагогічної думки в Галичині:

1772-1848рр. — створення системи шкільництва, початок боротьби за національну школу і передусім за мову викладання, заснування парафіяльних шкіл з українською мовою навчання;

1849-1900 рр. — утвердження елементів системи українського шкільництва в загальнодержавній системі освіти, зародження українських приватних навчально-виховних закладів, пошук моделі національної школи;

1900-1919 рр. — період енергійної боротьби за українське шкільництво, коли шкільне питання серед національних справ виходить на перший план, створення альтернативної до державної системи приватного українського шкільництва, пошуку шляхів націоналізації школи, розробки концептуальних основ національної школи і виховання;

1919-1939 рр. — протистояння полонізаційній політиці польського уряду, утвердження системи приватного українського шкільництва, завершення розробки теоретичних засад національного виховання.

Названі дати вважалися не дослівними, а приблизними. Тобто встановлення меж, які фіксують кінець одного і початок наступного періоду, умовне і відносне. Ми погоджуємось з В.К. Майбородою, що така постановка питання є більш науковою, ніж визначення точної дати зміни періодів, бо "розтягнений" рубіж точніше відбиває сам характер переходу від одного періоду до іншого в процесі культурних перетворень⁴⁰.

Кожен з періодів зумовлений об'єктивними закономірностями історичного і національно-культурного розвитку, особливостями розвитку шкільництва, специфікою еволюції предмета дослідження тобто для періодизації використано критерії, які поширені в історико-педагогічних дослідженнях.

Такий підхід в педагогічному дослідженні дає можливість розглядати розвиток українського шкільництва, оцінювати завоювання і невдачі українців у цій справі на різних періодах не як ізольований процес, а як органічну складову боротьби за національну і політичну свободу.

1. Франко І.Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Тв. в 50-ти томах, т.47 — С.108.
2. Субтельний О. Україна: історія — К.,1993 — С.279.
3. Дорошенко Д.І. Нарис історії України — Львів,1991 — С.496.
4. Там же — С.529.
5. Субтельний О. Україна: історія — К.,1993 — С.281.
6. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії — Івано-Франківськ, 1993 — С.3.
7. Франко І.Я. Твори, т.47 — С.108.
8. Субтельний О. Україна: історія — К.,1993 — С.323.
9. Лисяк-Рудницький І. Нарис з історії нової України — Львів, 1991 — С.33.
10. Семчишин М. Тисяча років української культури — К., 1993 — С.211.
11. Грушевський М. Ілюстрована історія України — К., 1990 — С.477-478.
12. Возняк М. Як пробудилось українське народне життя в Галичині за Австрії — Львів, 1924 — С.53.
13. Дорошенко Д.І. Нарис історії України — Львів,1991 — С.496.
14. Субтельний О. Україна: історія — К.,1993 — С.304.

15. Семчишин М. Тисяча років української культури — К., 1993 — С.212.
16. Субтельний О. Україна: історія — К., 1993 — С.300.
17. Субтельний О. Україна: історія — К., 1993 — С.277.
18. Субтельний О. Україна: історія — К., 1993 — С.314.
19. Грушевський М. Ілюстрована історія України — К., 1990 — С.498.
20. Семчишин М. Тисяча років української культури — К., 1993 — С.312.
21. Лисяк-Рудницький І. Нарис з історії нової України — Львів, 1991 — С.35.
22. Левицький В. Як живеться українському народови в Австрії — Відень, 1915 — С.6.
23. Баран С. З поля національної статистики галицьких середніх шкіл — Львів, 1910 — С.10, 17, 19.
24. Грицак Є. Українські педагогічно-шкільні та вчительські часописи й журнали // Українська школа — 1938 — ч.7-12 — С.134-142.
25. В.В. Іван Франко великий вчитель і виховник // Рідна Школа -1936 — ч.10 — С.146-147.
26. Петрикевич В. Шевченко і шкільна молодь // Рідна Школа -1939 — ч.6-7 — С.89-91.
27. Грушевський М. Ілюстрована історія України — К., 1990 — С.510.
28. Грушевський М. Ілюстрована історія України — К., 1990 — С.515-516.
29. Грушевський М. Наша школа // Наша школа — 1909 — кн.1-2 — С.2.
30. Учителське слово — 1913 — ч.ІІ — С.247.
31. Ю.Л. В справі нашого народного шкільництва — Львів, 1909 — С.9.
32. Томашівський С. З історії державної середньої школи в Галичині // Наша школа — 1909 — кн.1-2 — С.12.
33. Ющишин І. О моральнім вихованню молодежи // Учитель — 1907 з.23-24 — С.347.
34. Левицький В. Як живеться українському народови в Австрії — Відень, 1915 — С.7.
35. Семчишин М. Тисяча років української культури — К., 1993 — С.212.
36. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії — Івано-Франківськ, 1993 — С.5.
37. Dżennik Urzędowy — №79 — Poz.766.
38. Державний архів Івано-Франківської області — ф.2сч. — оп.1 бпр.922 — арк.19.
39. Там же — спр.994.
40. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985) — К., 1992 — С.7.

Розділ ІІ.

Еволюція ідеї національної школи та виховання в Галичині.

2.1. Зародження ідеї національної школи та виховання.

Суспільність Галичини, завдяки географічному положенню краю, завжди була на перехресті ідей, що поширювались як зі Сходу, так із Заходу. Це впливало на формування суспільної думки, стимулювало розвиток науки, культури, освіти.

Кінець XVIII — початок XIX століття характерний поширенням ідей про рівність народів, волю та право на щастя всіх людей, які сприяли появі прогресивних національних рухів, утворенню об'єднань та організацій, що метою діяльності ставили визволення і розвиток своїх націй.

В українське середовище проникає і знаходить відгук ідея народності, яка зародилась в другій половині XVIII століття на Заході Європи. Розкриваючи її суть, німецький філософ Йоган Гердлер наголошував, що "людська цивілізація існує не в загальних та універсальних, а в конкретних національних проявах; кожен культурний прояв має бути неповторним, але ця неповторність полягає у своєрідності національної спільності й національної мови".

Пробудження почуття своєї народності разом з історичною традицією стало джерелом українського національного відродження, так само як і відродження інших слов'янських народів, приспаних лихою історичною долею.

Під впливом ідей народності, слов'янського відродження, частина молодих представників греко-католицького духовенства стала свідомо виступати в обороні прав української народності, домагаючись пошанування її мови в письменстві і житті. Усвідомлення важливості мови для народу привело до загострення у першій половині XIX століття боротьби за викладання в школах українською мовою (І.Могильницький, М.Левицький, М.Шашкевич, і інші).

Це були перші кроки боротьби за національну школу, основною ознакою якої вважали рідну мову викладання.

Аналіз джерельної бази дозволяє стверджувати, що погляди на національну школу в цей час поєднували в собі мову навчання і приналежність до греко-католицького обряду, а головною метою виховання було "затримання молоді при українській народності".

Так, М.Возняк вказував: "Обставини українського життя в Галичині склалися так, що навіть праця тільки в інтересах церкви, наприклад хоровий спів у перемиській катедрі, що його завів Левицький, було то працею над задержанням людей в українській народності. В тій самій мірі можна говорити про народність тодішнього народного шкільництва."

Завоювання верховним духовенством права навчання українських дітей рідною мовою вимагало створення підручників, підготовки вчителів, сприяло розвитку педагогічної думки в краї.

З метою підготовки вчителів у Перемишлі було започатковано дяко-вчительський інститут, де, крім інших предметів, головними були церковно-слов'янська і українська граматики.

Великі здобутки українського шкільництва в цей час пов'язані з діяльністю І.Могильницького. За час його нагляду за шкільництвом у перемиській єпархії було створено 410 українських народних шкіл. Ним видано п'ять шкільних підручників, серед яких "Букварь словено-русского языка", "Наука християнська по ряду катехизма нормального к пользі дітей парафіяльних" і інші. В праці "Відомість о руськім язичі" (1829 р.) він визнав українську мову за одну із східнослов'янських мов, а українців за окремий народ.

З ініціативи І.Могильницького створено у Перемишлі "Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних", метою якого було поширення віри і моральності шляхом видання шкільних книжок народною мовою. Він був першим директором дяко-вчительського інституту, який відкрито 1 жовтня 1817 року, та автором багатьох куренд, в яких закликалося духовенство створювати школи з українською мовою навчання.

Про педагогічну систему, яка була в тодішній школі, можна судити по шкільних розпорядках (в сучасному

розумінні Положенні про школу), які були розроблені відповідно до шкільного закону ("Політична устава шкільна") від 1805 р.

Цікавим для дослідника в контексті аналізованої проблеми є "Плян или Расположение взрательное", який був виданий о.Блонським (наглядачем шкіл в Жовтенецькому деканаті) у 1818 році.

У преамбулі цього документу вказується, що з приводу відновлення, заснування і розширення парафіяльних шкіл, парохі, катехити і інші безпосередні наглядачі повинні звернути увагу на такі обставини.

Ті, хто хоче відкрити школу, повинні, відповідно до Політичної устави на основі метрик скласти алфавітний список дітей обох статей віком від 6 до 12 років.

Парафіянам і батькам дітей призначених до навчання, в недільний день зібраним на богослужіння, треба оголосити указ і волю цісаря про намір відкрити школу і пояснити, яку користь має навчання для добра благочестя, суспільства і їх власного.

Далі вказується, що навчання шкільне є корисним для благочестя тому, що:

а) Діти, які навчаються догмати Божі поважати і хвалити, дістануть благословіння Боже і таким способом уникнуть гніву і кари, яким до цього через відсутність доброго виховання всемогутня рука Господа нас торкнулася. Нині ж бо, коли із ласки монарха стали відкриватись школи, святе благочестя і добра моральність стали зростати, всемогутній Бог відвів Свій гнів і миром нас благословив.

б) Навчання шкільне є корисним для загального добра. В результаті виховання збагатиться суспільство на добрих, вірних, чесних і справедливих підданих і позбавиться тих, через поступки яких значне число неповинних людей стали жертвою, втративши життя, здоров'я, майно.

в) навчання шкільне є корисним для учнів, які пізнавши повагу, вірність і чистосердечний послух до батьків, наставників, родичів, сусідів і виконавши все це, що від них вимагається, здобудуть собі мир домашній і уникнуть тайних помислів, які до цього часу в нашій непросвіченій (темній) області наносили шкоду здоров'ю і приводили до загибелі та спустошення майна.

Дальше в плані пояснюється, що після оголошення волі цісаря про відкриття школи і пояснення користі від виховання оголошується список дітей (спочатку хлопців, потім дівчат) зачислених до школи, і нагадується, щоб дітей у призначені дні і години в школу посилати.

Щоб діти могли допомагати батькам у господарських роботах, пояснюється, що законом для цього передбачено вакації (канікули).

Якщо ж хтось з батьків не посилає дітей до школи, то парох або шкільний наглядач має звернутись до місцевої влади з проханням, де вказується прізвища винних батьків. Якщо б місцева влада відмовила в допомозі, хоча, як зауважується в плані, такого бути не може, тоді подається прохання повітовому наглядачеві, який вживе заходів.

Багату інформацію про педагогічну систему тодішньої школи містить розділ, що розкриває вимоги шкільного порядку.

Вказується, що порядок є душею кожної справи і без нього обійтись неможливо. Шкільний порядок поділяється на: 1. Порядок шкільно-економічний; 2. Шкільно-маніпуляційний; 3. Шкільно-поліцейський.

✓ 1. Шкільно-економічний порядок вимагає, щоб шкільна будівля була створена відповідно до "Політичної устави шкільної" і мала таке обладнання: а) Столик, крісло або стілець для кожного учителя. б) Лавки, чорнильниця і пісочниця, придатні для навчання, сидіння, зберігання книжок і писання. в) Велику таблицю для букв, пофарбовану для вивчення букв і письма. г) Таблицю дерев'яну, чорну, велику, з однієї сторони з лінійками для складання букв, а з другої сторони для писання цифр, а також багато подібних малих табличок. д) Малі таблички для складання букв. е) Букварі або граматики, катехизми, книжки про обов'язки підданих до свого монарха і з шкільними правилами.

2. Порядок шкільно-маніпуляційний вимагає, щоб діти в школі були забезпечені вищезгаданими таблицями, книжками, розміщені в лавках на відповідних місцях і з допомогою різних способів спонукалися до: а) пізнання букв; б) зрозуміння поділу і відмінностей їх з таблиці великої, пофарбованої, а потім в) почнуть учитися складати букви на таблиці великій

полінійній, потім приступлять до складів на малих табличках; г) почнуть читати по букварях, з яких можуть вивчити також числа словесні, арабські і їх на таблицях складати. Після закінчення граматики мають учитися: д) напам'ять з переписаної книжки і малого катехизису; при цьому також: е) обов'язків підданих до свого Монарха з книжки виданої для їх вивчення, і це ж мають вивчати напам'ять; дальше ж) рахунків головних.

Перераховані вище предмети становлять обсяг парафіяльної школи, по якому здійснюється виховання сільської молоді. Крім цього діти можуть вивчати польське письмо і читання.

3. Шкільно-поліцейський порядок вимагає, щоб в свідомості дітей парафіяльних утвердити моральні правила, в межах відомих для парафіяльних шкіл Перемиської єпархії правил.

Із загального статуту випливали обов'язки учнів і вчителів.

Обов'язки для учнів поділені на обов'язки: 1. перед Богом; 2. відносно ближніх; 3. відносно самого себе.

1. Із обов'язку вдячності Богові за життя, збереження і безмірний промисел діти повинні: а) На божественній Літургії щоденно бути в означений час, якщо місцевий парох буде її проводити співану або читану, стояти на колінах парами, співати гімни і пісні смиренно і благоговійно. б) Щоденно дома встаючи і лягаючи, перед обідом і після обіду, перед вечерею і після вечері, також в школі перед навчанням, після навчання і до кожних обставин відповідні молитви смиренно і благоговійно відговорювати. в) На громадських богослуженнях з смиренністю і благоговінням перебувати і все, що від пароха і учителя буде їм доручено, охоче і порядно повинні виконувати. г) В п'яти визначених випадках сповідатися.

2. З обов'язків до ближніх повинні: а) Повагу, вірність і послух своєму монархові, панові повелителів, батькам, священникові, учителям, родичам, сусідам і також людям чужої віри, конфесії і обряду проявляти. б) Його величності імператорові належить повага, вірність і послух за височайше покровительство, утримання в народах, йому від Бога доручених, смиренності, єдності, цілісності, безпечності стану суспільного, як і за захист святої віри і за просвіту

громади через заснування парафіяльних шкіл, які є особливим даром і виявом щедрот і благоді його величності. в) Володарям і властителям за безпосередній покров виконання намірів його величності. г) Батькам за народження їх на світ, виховання і тілесну їжу. д) Священникам за "облачення їх одеждою свѣтлою вѣри свята" і їжу духовну, якою насичені "алкати і возжаждати на вѣки" не будуть. е) Учителям за те, що вивели їх з грубої простоти, відкрили їм людську освіченість і добру славу людинолюбства. ж) Родичам і сусідам за кровний союз і взаємне співжиття. з) Іновірцям за вияв вдячності Всевишньому Творцеві, тому що вони є з нами рівними ділом.

3. З обов'язку відносно самого себе мають діти: 1) життя і здоров'я своє оберігати; 2) сили душевні свої зміцнювати і прикрашати.

1. Життя і здоров'я зберезуть, якщо: 1) їжі і напиків зміцнюючих в міру вживати будуть, також 2) будуть уникати забав, які загрожують небезпекою життю і здоров'ю.

З цього випливає: а) Хліба недопеченого і їжі недовареної, овочів недоспілих, до яких діти часто бувають охочі, після розігрівання і потіння холодною водою обливатися, незвичайних і гарячих напиків вживати, які часто різні слабості і хвороби спричиняють, пильно оберігатися мають. б) Вігання по полях, городах до зігріття, ігор понад водами, ставами, колодязями, вішання по плотах, лазання по дзвіницях, дахах будинків, високих деревах за птахами, по озерах, водах за рибами, катання взимку по льоду і інших неналежних забав, які б загрожували небезпекою здоров'ю, а найгірше часто могли вдіяти смерть, повинні берегтися.

2. Сили своєї душі зміцнять і прикрасять: а) якщо все те, що їм від катехита і учителя буде запропоновано і розяснено, старанною увагою часто повторюючи в добрій пам'яті зберезуть; б) вивчені предмети, що стосуються благочестя і моральності, будуть на ділі виконувати.

1. Зауважуй. Діти, котрі ті вище перераховані обов'язки будуть старанно і чистосердечно виконувати, заслужать собі славу і нагороду, хто поступає протилежно приймуть безчестя і покарання.

2. Зауважуй. Щодо нагородження і міри покарання необхідно поступати відповідно до політичного шкільного закону і відповідних інструкцій.

Для того, щоб здійснювати нагляд і надавати допомогу учителям у дотриманні вищенаведених правил, аналізованим положенням передбачалося, що із числа талановитих, добре вихованих учнів і учениць дозрілого віку учитель, в погодженні з парохом, призначає на кожних 5 учнів (учениць) застерігача і наглядача, які уважно наглядають (спостерігають) за тим, як доручені їхній опіці діти дотримуються цих правил дома, по дорозі до школи, в школі, біля школи, біля церкви, в церкві і після уроків. Якщо буде помічено якісь порушення, то про це необхідно повідомляти вчителя для визначення міри покарання.

Щоб перестерігати наглядачів від перевищення своїх прав, з числа найвірніших і найморальніших учнів має бути призначено учня і ученицю для догляду над наглядачами. Вони мають такі ж обов'язки як і наглядачі.

Для того, щоб діти через незнання правил не порушували їх, передбачалося, щоб учитель кожного тижня у визначений день після вечірні в присутності катехита і зібраних парафіян читав голосно шкільні правила для того, щоб батьки, родичі і сусіди знали, як діти мають обходитись, а також могли вдома їх перевіряти.

✓ Керуючись міркуванням про те, що учитель сам не зможе надати допомогу у навчанні всім учням (відповідно до закону 1805 р. на одного учителя припадало 80 учнів), план передбачав, щоб:

1. Ті діти, яким доручено нагляд за моральністю учнів, тих самих учнів перед початком уроків вислуховували і про те учителям в спеціально виготовлені розписи старанності (так звані скари) записували, а котрі ще не вмють писати, щоб повідомляли усно.

2. Якщо учитель захоче переконатись про достовірність поданих скар, він сам вислуховує одного чи багатьох учнів (залежно від обставин на уроці).

3. У зв'язку з названими вище обов'язками застерігачі і застерігачки (sensorowie і sensoroki) одержують чин достоїнства слухачів і слухачок (wysluchoczow і wysluchaczek, чи awdytorow і awdytorok). Застерегачі

застерігачів одержують чин достоїнства слухача слухачів, а жіночого роду — слухачки слухачок.

Зауважуй! Вчитель повинен уважно слідкувати за тим, щоб діти під час висновків про вислухані уроки не обдаровувались подарунками.

4. Із розписів слухачів учитель встановлює короткий розпис за місяць про старанність і моральність шкільного юнацтва і вручає його кожного місяця місцевому пароху або шкільному наглядачеві для дальшого використання.

Дальше вказується, що вчитель для покращення результатів роботи повинен учнів так розділити, щоб всі молодші діти всі разом вчили один предмет, а старші — свій.

До школи, щоб діти знали коли збиратися, їм належало повідомити ударами для цього виділеного дзвона.

Учитель був зобов'язаний щоденно перед початком або після навчання зробити перекличку учнів і записати в розпис старанності відсутніх і тих, хто запізнився. Учні при прочитанні свого імені мали сказати "є" або "тут".

Тут же в плані встановлювалася тривалість навчального року (10 місяців і 24 дні) і його поділ на два півріччя по 5 місяців 12 днів (з 5 вересня до 17 лютого, з 21 лютого до 29 липня), екзамени, які відбудуться після першого і другого півріччя (один після першого півріччя і два — після другого), канікули (з 1 серпня до 5 вересня). Встановлено, що впродовж навчального року учні мають висповідатись п'ять разів: до Успення пресвятої Богородиці, Собору Архистратига Михаїла, Різдва Христового, перед Пасхою і Злиттям Святого Духа.

Кожного півроку з кінцем березня і вересня подається до місцевої влади список тих дітей, які не ходили сумлінно до школи, щоб виконати розпорядження про навчання дітей шкільного віку і створення парафіяльних шкіл.

На місцевих парохів "плян" покладав відповідальність за виконання ними визначених обов'язків і контроль за діяльністю вчителів та спонукання їх до старанного виконання учительських обов'язків.

Аналіз джерельної бази дає підстави стверджувати, що діяльність церкви по обороні і розвитку народного шкільництва сприяла розвитку педагогічної думки, розробці підручників, зростанню освіченості і соціальної свідомості населення краю.

Особливу увагу проявляла консисторія щодо підготовки і видання підручників для народних шкіл. Крім названих вище підручників, було видано "Букварь словено-русского языка" (Львів, 1817), "Катехизисъ малый для училищъ парафіяльных" (Львів, 1818), "Повинности підданных до їхъ Монарха в употребленіе школъ парафіяльных" (Львів, 1819), "Букварь языка словенского чтенія учащимися в полезное руководство, в немъ же молитви, служеніе до Службы Божія і инья правди віри католической християнскому благопотребныя обретаются" (Львів, 1819), "Букварь педагога Руского языка въ королевствахъ Галиціи и Лодомеріи уживаного, вразъ німецького й польского, для школъ парафіяльныхъ руськихъ" (1838, Перемишль), "Букварь языка Руского", підготовлений Осипом Лозинським в 1838, але не виданий, та багато інших.

Для підвищення якості підготовлюваних підручників, залучення широкого кола авторів до їх написання в 30-40-х роках стали оголошуватись конкурси. Так, у червні 1834 року оголошено конкурс на написання нової Біблії для народних шкіл, у вересні 1840 року — на українсько-німецький підручник для народних шкіл, у жовтні 1846 року — на український переклад підручника п.з. *Anleitung zum Rechnen*, т. I — III і інші.

У результаті цього в практику народних шкіл ввійшов ряд нових підручників, які відповідали вимогам часу. Серед них "Книжка для читанія" (1849), "Букварь рускій для школъ въ Галиціи" (1849) укладений Антоном Добржанським, "Настановленіе к умочисленію" ч. I і II (1849, 1850) і інші.

Однак видавати підручники було важко, бо тодішні цензурні обставини не дозволяли ніякої самостійної роботи на педагогічній ниві, а кожна книжка мала пройти довгі митарства духовної політичної та поліційної цензури і дочекатися урядового дозволу у віденській надвірній комісії.

Через це не могла бути своєчасно виданою найкраща, на думку дослідників, до 1848 року у Галичині граматика української мови, підготовлена Осипом

Лозинським, священником з оточення єпископа І.Снігурського. У передмові до граматики, яка опиралась на живі галицькі говори, О.Лозинський твердив, що мовою науки і літератури може бути тільки народна мова. Він також підготував для шкіл переклад німецької граматики. Прагнення вести народну мову в шкільництво спонукало його до підготовки букваря українською народною мовою, але він так і не був виданий.

Діяльність Осипа (Йосифа) Лозинського в підготовці шкільних підручників та літератури для населення піддавалася переслідуванню з боку державної і церковної влади. О.Маковей у роботі "Три галицькі граматики" писав, що історія граматики Й.Лозинського — "то частина історії відродження галицької Русі і то одна з найцікавіших". Граматика була готова вже у 1833 році, але не була видана. Друга редакція граматики була підготовлена в рік виходу "Русалки Дністрової", але цензор В.Левицький не допустив її до друку. Третю редакцію граматики Й.Лозинський подав у 1844 р., але В.Левицький, як прихильник церковно-слов'янської мови в літературі, не міг дозволити друкувати цю граматику, бо автор вводив живу народну мову. Лише звертання до центральної цензури дало можливість одержати дозвіл на право видання цієї граматики.

В Перемишлі розпочав викладацьку діяльність і Й.Левицький. Будучи людиною неспокійної вдачі, він плідно працював в педагогіці, писав літературні статті, вірші, підручники і т.п.

Великою заслугою Й.Левицького було й те, що він одним з перших у Європі зазначав, що галицькі русини — рідні брати українців-наддніпрянців.

У 1834 р. він видав німецькою мовою граматику для народної школи, зробив переклад шкільної німецької граматики, який був визнаний кращим у конкурсі і здобув нагороду. Пізніше він підготував нове видання граматики, яке було значним кроком вперед в порівнянні з попередньою.

За спробу видати "Молитвослов для вигоди парафіян школьських" народною мовою, що було кроком вперед у вживанні народної мови, Й.Левицький викликав гнів церковного цензора В.Левицького, який дошукувався у

молитвослові гегеліанізму і побачив небезпеку для католицької церкви.

Не досяг успіху Й.Левицький і у спробі видавати періодичний часопис "Бібліотека бесід духовних", присвячений гомілетичі та катихитичі. У цьому виданні Левицький хотів вжити галицькі діалекти. Це і стало головною перешкодою до виходу часопису.

Незважаючи на те, що і галицька губернія і два віденських цензори і перемиський єпископ Снігурський були готові дозволити видання "Бібліотеки", вона не була дозволена. Головним її ворогом був митрополит М.Левицький, який навів проти її видання такі аргументи: 1) Більше користі буде для духовенства, якщо б воно зайнялося виданням великих книжок, а не малих статейок. 2) Виникає небезпека, що в "Бібліотеці" як періодичному часописі будуть обговорюватись питання дня, які можуть довести до колізій з іншими "релігійними партіями" або "заграничними рядами". 3) Злука письменників для видання часопису може викликати в декого думку, що тут розходиться про слов'янський союз чи спілку серед галицького греко-католицького духовенства.

Через півстоліття після смерті Й.Левицького Іван Франко писав, що "для покоління М.Шашкевича думки Левицького були поштовхом до подальшої роботи".

Діяльність І.Могильницького, Й.Левицького, Й.Лозинського була важливим вкладом у розвиток педагогічної думки, сприяла становленню українського шкільництва і національно-культурному відродженню.

У 1838 р. до використання в школі був відібраний буквар крилошанина Івана Лаврівського, укладений в народній мові. Він також написав граматику української мови та підручник методики.

В контексті нашого дослідження викликає особливий інтерес підручник методики І.Лаврівського. Він був поданий до цензури в 1837 р. та схвалений до друку 1 лютого 1838 р., але виданий не був.

Підручник був адресований вчителям і помічникам вчителів тривіальних і парафіяльних шкіл, і підготовлений з врахуванням передових ідей європейської педагогіки.

У вступі до підручника вказується, що навчання і виховання молодих людей є дуже потрібним і важливим для них самих і для всього краю. Добре виховання

людини в молодості і необхідне для її стану вдосконалення в навчанні є дуже важливим на все життя, а занедбане виховання приносить для її розуму і серця шкоду.

Добре виховання і досконалість у навчанні, — наголошується в підручнику, — є потрібним і корисним для всього краю, бо з дітей в дорослому віці стануть рільники, ремісники, торговці, судді і т.п. Якщо вони будуть мати занедбані серце і розум, то не матимуть ані належного призначення, ані потрібних відомостей, ані необхідної здатності для відповідної діяльності. Такий стан цих людей шкодитиме не тільки окремим особам, але і людській суспільності, і навіть всьому краю.

Відповідаючи на питання "Хто має старатися про вдосконалення дітей у навчанні і давати їм добре виховання?", автор підкреслює, що це обов'язок батьків і вчителів. Батько і мама є природними і найближчими вчителями і вихователями своїх дітей, поставленими від Бога. Вони повинні словами і прикладом впоїти своїм дітям боязнь Богу, побожність, справедливість, добре сумління, почитивість, ретельність і всі інші чесноти, повинні їх вдосконалювати в навчанні і знаннях, потрібних їх станові, виховати Церкві святій добрих християн, а краю почитивих і сумлінних мешканців.

Якщо з якихось причин батьки не можуть успішно виконувати свої обов'язки по навчанню і вихованню дітей, то для цього є вчитель, аби розум дітей науками їм потрібними освічувати, волю до доброго схилити, а від злого відводити, аби їх виховати на сумлінних людей і на почитивих мешканців.

Обов'язок учителів і вихователів — мати приємність прислужитися Церкві Божій почитивими християнами, суспільству людському достойними членами бути, а високій краєвій раді вірними підданими.

У вступі знаходимо і відповідь на питання "Що є виховання і навчання і чим відрізняються?". Автор пише, що виховання — це піклування про дітей, щоб сили їх душі і тіла належно розвивалися, аби добрий взяли напрям і щоб могли вчасно і безпечно прийти до зрілості. Навчання — це надання дітям відомостей їм потрібних і вдосконалення їх розуму через освіту.

Спільним між вихованням і навчанням є те, що вони служать вдосконаленню людини. Різниця в тому, що: 1. Через навчання людині подаються потрібні і корисні

відомості, які служать тільки для вдосконалення розуму. 2. Виховання служить для розвитку сил душі і тіла, надання правильного напрямку і досягнення певної мети. Виховання має розвинути такі головні душевні сили: сила пізнання, розум, сила мислення, сила уваги, пам'ять, сила почуття, сила бажання, воля і ін.

Головним у вихованні є добра, побожна, почитива, сумлінна, одним словом, цнотлива людина. А тому вихователь повинен одночасно бути і вчителем, бо під час навчання є багато способів вдосконалювати в дітях силу почуття і волю і разом з цим розвивати розум через навчання та вести дітей до цноти і моральної досконалої.

Навчання в школі необхідно поєднувати з вихованням, бо для вдосконалення людини недостатньо пізнання різноманітних речей, але також треба бути вихованим і, крім цього, треба вдосконалювати сили тіла, бо сили душі тісно пов'язані із силами тіла і не можуть бути добре використаними без цілісності і досконалої сил тіла. До шкільних предметів належить не лише саме навчання, але і виховання.

Головним завданням шкільних вчителів, на думку І.Лаврівського, є такі:

1. Вдосконалення сили розуму молоді через навчання;
2. Схилання моральних душевних сил до "обичайности и полнения цноти";
3. Мати разом старання про цілість і досконалість сил тіла шкільної молоді.

Як бачимо, автор намагається дати відповідь на питання, які завжди хвилювали педагогів (і тепер також), ставить перед вихователем завдання формувати у вихованців розум, почуття і волю, використовуючи навчання як засіб виховання.

Виходячи з обов'язків вчителя, І.Лаврівський намагається у шести розділах викласти способи їх виконання.

У першому розділі розкривається суть процесу навчання, його засади, даються настанови щодо кожного навчального предмета. Другий розділ подає правила морального вдосконалення молоді і вказує шляхи досягнення виховної мети. У третьому розділі розкриваються засоби утримання шкільної дисципліни. Четвертий розділ викладає правила тілесного

(фізичного) виховання. У п'ятому розділі розкриваються обов'язки вчителя, а в шостому приводиться перелік тих якостей (фізичних, розумових і вольових), які мають бути притаманні вчителю.

Метою навчання автор вважає формування дітей на таких людей, які вміють керуватися своїм розумом, морально добре мислять і поступають і які є корисними для того стану, до якого призначені.

Під методом навчання розуміється спосіб як, котрі і в якому порядку треба викладати дітям навчальні предмети.

Важливим є висновок автора про те, що для оволодіння добрими методами навчання замало слухати і вчитися методик, але потрібно вивчати методичні листи, спілкуватися з досвідченими вчителями, які мають великий досвід викладання, та відвідувати школи, де працюють добрі вчителі.

Під методикою навчання автором розуміється наука, яка подає найкращий спосіб навчання. Методика ділиться на загальну і часткову.

Загальні засади навчання, за І.Лаврівським, такі:

1. Учитель має насамперед старатися про завоювання любові і поваги своїх учнів.

2. Учитель має свій предмет зробити для учнів цікавим і приємним.

3. Учитель має здійснювати навчання відповідно до можливостей.

4. Учитель має старатися викладати предмет логічно.

5. Учитель має зробити свій предмет ясным, практичним і корисним для вдосконалення.

6. Учитель має старатися, щоб через свій предмет став корисним більшій частині учнів, не випускаючи з поля зору інших дітей.

7. Учитель має в одному предметі поєднати багато цілей.

8. Учитель повинен під час навчання робити повторення.

У підручнику І.Лаврівський здійснює детальний розбір усіх засад навчання, дає методичні поради вчителям, пояснює причини можливих невдач і шляхи ефективного навчання.

Під формою навчання автор розуміє спосіб, як навчальний предмет потрібно викладати для розуміння і засвоєння дітьми. Він виділяє дві форми навчання:

розмовну (діалогічну) і протяжну (монологічну). Аналізуються переваги і недоліки кожної з форм.

Розглядаючи організацію шкільництва, автор вказує, що метою німецької школи є дати дітям такі відомості, які будуть корисні в житті. Але тому, що діти мають різні здібності і різне призначення, існують різні типи шкіл: нормальні, головні і тривіальні, а в греко-католицькому обряді і парафіяльні школи. В руських парафіяльних школах повинні викладати такі предмети: катихизм малий і великий; читання руське; писання друковане і скоропис руський; коротка граматики руська і початки слов'янської граматики; переклад Вечірні і Утрені з словенської мови на руську; рахунки; спів пісень церковних і духовних; читання і письмо польське.

На жаль, нам доступна публікація лише матеріалу першого розділу і ми не можемо скласти цілісної уяви про підручник, але, безперечно, опублікована частина свідчить про те, що педагогічний рівень відповідає рівневі розвитку європейської педагогіки.

Пошукова робота Ю.Кміта дозволила йому виявити в актах народної школи в Жовтанцях за 1810-1824 рр. ще ряд документів і матеріалів, скерованих на підвищення педагогічної майстерності вчителів та ефективності навчання.

Зокрема, на це була націлена "Методика или правила для учителей въ обученію дѣтей въ школахъ руськихъ сельскихъ"¹⁰, де подано конкретні вказівки щодо організації і методики навчання. Ця робота мала таку структуру:

1. О познанію письменъ.

2. О складиванію.

3. О чтенію.

4. О хорошем писанію.

Общые примѣчанія.

5. О правомъ предсказиванію и писанію.

Кожний з підрозділів мав від 14 до 20 правил, які потрібно було виконувати при навчанні дітей.

Для вчителів було також підготовлено і видано: "Правила доброго писаня"; інструкцію для шкільного помічника; повчання як робити подання до домоній для закладання школи та ряд інших організаційно-методичних матеріалів.

Вищенаведене свідчить передусім про щирі і енергійні заходи священників, шкільних наставників, вищого духовенства щодо закладання шкіл та опіки над ними. Ця діяльність сприяла зародженню уявлень про національне шкільництво в кругах української духовної інтелігенції, формувала усвідомлення важливості школи і її ролі для розвитку нації, активізувала боротьбу за національно-культурне відродження українців Галичини.

1. Субтельний О. Україна: історія — К., 1993 — С. 280.
2. Дорошенко Д.І. Нарис історії України — Львів, 1991 — С. 496.
3. Возняк М. Як пробудилось українське народне життя в Галичині за Австрії — Львів, 1924 — С. 47.
4. Матеріали до історії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX вв. Під ред. С.Томашівського// Українсько-Руський Архив, т. IV — Львів, 1909 — С. 34-46.
5. Франко І.Я. Три рукописні підручники руськи з літ 1806, 1815, 1829// Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII-XIX ст. — Львів, 1902 — С. 277.
6. Рекурс Йосифа Лозинського в справі граматики// Українсько-Руський Архив, т. III — Львів, 1907 — С. 252-253.
7. Й.Левицький "Молитвослов для вигоди парафіян школьських"// Там же — С. 258-259.
8. Йосиф Левицький: "Бібліотека бесід духовних"// Там же — С. 242-243.
9. Підручник методики Івана Лаврівського. Подав Юрій Кміт// Українсько-Руський Архив, т. IV — Львів, 1909 — С. 111-150.
10. Там же — С. 63-79.

2.2. Ідея національної школи та виховання в другій половині XIX століття.

Друга половина XIX ст. характеризується підвищенням активності наукових пошуків в розробці основ національної школи і виховання, прагненням галицьких педагогів і громадських діячів внести свій вклад в розвиток педагогічної науки.

Під впливом національно-визвольного руху здійснюються практичні заходи по підвищенню статусу української мови в суспільному житті, розвитку українського шкільництва.

Створена 2 травня 1848 року Головна Руська Рада, проголосивши єдність з українським народом, вимагала навчання українською мовою у всіх типах шкіл, використання її в уряді і літературі. Одним із головних напрямків її діяльності було проголошено: "Розвивати і підносити народність нашу у всіх її частях: вдосконаленням язика нашого, запровадженням його в школах нижчих і вищих, видаванням часописів ..., поширенням добрих і корисних книжок в язичі руським і усильним старанням впровадити і ... поставити язик наш на рівні з іншими в урядах публічних".¹

Ідеї національно-культурного відродження сприяли активізації пошуків в педагогічній теорії і практиці. Яскравим свідченням їх впливу на розвиток педагогічної думки є одночасна поява у 1857 році праць українських педагогів О.В.Духновича "Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских" і К.Д.Ушинського "Про народність у суспільному вихованні", які мали вирішальний вплив на розвиток уявлень про національне шкільництво і розробку його теоретичних основ. В них доводилось, що головною закономірністю, якій підлягає розвиток освіти, є народність виховання.

К.Д.Ушинський вказував, що народність "є досі єдиним джерелом життя народу в історії" і що "громадське виховання, яке зміцнює і розвиває в людині народність... робить сильний і благотворний вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів... словом на всю його історію".²

Принцип народності, на думку Ушинського, полягає в тому, що система освіти в кожній країні має

будуватися насамперед у відповідності з потребами і специфічними особливостями даної країни. Саме ці потреби і особливості в першу чергу визначають форми і зміст розвитку шкільної системи, і через те механічне її запозичення, механічне перенесення з одного національного ґрунту на інший в основі своїй приречені на невдачу. Тому К.Д. Ушинський вимагав створення школи, доступної для народу, керованої народом, такої, що задовільняє його інтереси, виражає дух народу, особливості національної культури. В основу виховної системи Ушинський ставить вимогу національного виховання, що повинно відбуватися через вивчення рідного слова, рідної мови.

Виходячи з основоположності принципу народності в діяльності школи, О.В.Духнович наголошував: "Учителю также на совести да будет, чтобы в детях народолюбие возбудил и в сердца их заскепил любовь к своей народности, ибо человек без народности подобен есть скитающемуся волку, которому всякий лес отечеством есть, где брашно находит".³

Дидактично-методичні питання педагогіки О.В.Духнович розглядає в контексті демократичних і гуманістичних принципів європейської педагогіки. Ним детально продумана й укладена в систему як організація шкільництва, так і саме навчання дітей у школі та за її межами. Ця система ґрунтувалася на активній участі школярів у навчанні та свідомій праці вчителів і батьків у навчально-виховному процесі, на глибокому усвідомленні, що саме освіта й добре виховання підростаючого покоління — то надійний національний фундамент народу. В одному з листів до Я.Головацького О.В.Духнович підкреслював: "Усі русици жебраки, їм не допоможе ніщо, окрім школи".⁴

Вирішальне значення в розвитку особистості О.В.Духнович відводив вихованню. Головною метою виховання, на його думку, "да будет человечество", тобто виховання гуманізму, бо "человечество в гражданской жизни есть самая большая добродетель".⁵ Не менш важливим він вважав виховання дітей патріотами свого народу, бо "кровь не можна затаити, а народ наш есть нам ближний и родной".⁶

Серед педагогічних праць О.В.Духновича, які мали неабиякий успіх, "Книжица читальная для начинающих", "Маленька библия съ картинками",

"Краткая землепись", "Сокращенная грамматика письменнаго русскаго языка" та інші. Укладаючи їх, О.В.Духнович часто звертався до виховного досвіду народу, його уснопоетичної творчості.

Розвиткові педагогічної думки сприяло зародження в краї педагогічної преси. Починаючи із 1863 року, в різний час другої половини ХІХ століття в Галичині виходили педагогічні журнали "Дом и школа", "Школа", "Учитель", "Газета школьна", "Народна школа", "Школьная часопись", на сторінках яких галицькі педагоги нагадували народам Австрії про те, що в краї живе український народ, який має право на свою школу, утверджували думку про те, що суспільний прогрес можливий лише тоді, коли "истинное просвещение станется загальным, если обойме цілий народ и проникне сквозь всі его версты"⁸, розкривали роль школи і вчителя в житті суспільства, публікували праці Я.Коменського, Й.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо та інших педагогів, методичні поради вчителям, розвінчували антиукраїнську роль шкільних законів, розкривали стан освіти і становище вчителя на галицьких землях.

Вдумливо аналізуючи праці європейських вчених, Г.Врецьона, Є.Загарський, К.Кахникевич, О.Партицький, О.Барвінський та інші педагоги шукають шляхи впровадження досягнень науки в педагогічну практику, намагаються внести свій вклад в педагогічну теорію.

Роздумуючи над суттю поняття "педагогіка", Є.Загарський приходив до висновку, що педагогіка — це наука "о соборной сполученой чинности в цілі виховання, образования і просвещения молодежи". Г.Врецьона визначав педагогіку, як "... науку, котра подає нам правила і закони після котрих даєть ся звершити всесторонне виховане чоловіка; тую отже науку зовемо педагогикою або наукою о вихованю".¹⁰ Аналізуючи розвиток школи і педагогічної думки від найдавніших до нових часів, оцінюючи педагогічні погляди і системи освіти, Г.Врецьона приходив до висновку про необхідність поставити в основу української школи ідеал вільної людини і розроблену Ж.Ж.Руссо систему вільного виховання.

Але найголовнішим, на нашу думку, було те, що в матеріалах педагогічної преси все більше утверджуються

ідеї національного відродження українців. Вони стають провідними при визначенні головних напрямів створення школи, яка має прийти на зміну існуючій і має відповідати не лише зростаючим потребам практичного життя, але і національним інтересам українців. Автори багатьох публікацій, вслід за О.В.Духновичем, висловлюють думку про те, що основою демократизації і гуманізації шкільної системи має стати принцип народності.

Це привело до тенденції розглядати українську школу не лише як складову австрійської системи шкільництва, але і як окремий суб'єкт цієї системи, як засіб відродження українців Галичини.

Аналізуючи стан шкільництва в краї, автори публікацій доводили, що народні школи Галичини не можуть виконати свого завдання перед суспільством, бо вони "витворені на підставі шкільництва чужорідного, головню німецького, а навіть просто пересаджено їх з чужого ґрунту в наш рідний"¹¹.

Виходячи з того, що метою народної школи має бути підготовка української молоді до життя, щоб з неї "колись були добрі землероби, практичні робітники всякого роду, вірні сини своєї церкви і всією душею люблячі свою вітчизну Русь, її минувшість і теперешність"¹², автори твердили, що виховати таких людей може лише школа, яка побудована на народному ґрунті, бо "наука вразь со школою только на народной почві процвитати можуть"¹³.

Розмірковуючи над завданнями, які має виконувати школа, М.Мошь підкреслював, що суспільство вимагає, щоб "з дитини могла бути сильна духом і тілом людина, наділена розумом, мисленням і смаком, людина з серцем і характером, людина, яка вміє ясно висловлювати свої думки, людина з сильною і правою волею, людина ясної віри і совісті — людина свого віку і свого народу. То мета загального виховання; то діло, з допомогою якого має видатись суспільству людина корисна собі і іншим"¹⁴.

Вважаючи добре виховану молодь найголовнішою підвалиною, надійним підґрунтям добробуту народу, вчитель єдиної української школи в краї Г.Зарицький писав, що школа навчаючи має виховувати, причому "виховання має першість перед навчанням"¹⁵.

Г.Зарицький наголошував, що освіта є не тільки інтелектуальною, але також естетичною, моральною і релігійною.

Вказуючи, що молодь має трьох вихователів-родичів, учителів і оточуючий світ-Г.Зарицький ставить такі вимоги до їх виховної діяльності: 1. Добре поставлене навчання давати в релігійному дусі...Чесний християнин буде безперечно також гідним обивателем краю. 2. Поступати з молоддю лагідно, з повною милістю, але завжди розумно, консеквентно і справедливо. 3. Пересвідчуватись час від часу, як учні виконують поради, наказ або заборону вчителя.

Помітний вклад у розвиток педагогічної думки вніс педагогічний і освітній діяч, учитель єдиної української народної школи в краї (школи вправ) Г.Врецьона (1839-1901 рр.). З-під його пера вийшли підручники, десятки статей, методичних порад вчителям і батькам. Серед них "Задача народного учителя", "Якъ позыскати може учитель довѣре у селян?", "Учителѣ и ихъ вліяне", "Задача виховання в школі", "Ложь в школѣ и способы усуненя тоижь", "Якъ може школа допомагати до політичного вихованя народа", "О сколько особа (личность) учителя впливати може на виховане школьної молодежи", "Тѣлесна праця яко средство вихованя", "Новомоднии основы вихованя", "Черезь школу и церковь до жита", "О средствах доброго вихованя школьної молодежи", "Образоване дѣвчат нашихъ", "Педагогика і її історія в скороченні" та інші.

Про активність Г.Врецьони в розробці педагогічних проблем свідчить, наприклад, те, що із 27 статей, опублікованих у 1878 році в розділі "Розправи педагогічні, дидактичні і методичні" часопису "Газета школьна" (редактор О.Партицький) він підготував 13. І в інших розділах часопису є ряд його статей.

Своє бачення мети і організації навчально-виховного процесу в школі Г.Врецьона, опираючись на погляди Гербарта, виклав у серії статей "Воспитуюча наука" (1881 р.). Він вказує, що школа із школи навчання має стати школою виховання. Для цього потрібно, щоб усі вчителі вивчали нову педагогіку, щоб була єдність школи, церкви і родини для одної мети: виховати чесних і характерних людей. Необхідно також забезпечити наступність між народною школою і фаховими, середніми та вищими школами. Все

навчання в школі має стати виховуючим. Самі предмети для навчання, їх матеріал і спосіб викладання є засобами, щоб навчання зробити виховуючим. Метою навчання має бути убагороднення, ушляхетнення духу. Для цього потрібно зацікавлювати дітей до навчання. Має бути відповідний підбір матеріалу, через який подаємо дітям моральні чесноти.

Виховуюче навчання також має займатися методами і способами навчання. "На добру методу при кожній науці кладемо найбільшу вагу, бо лише через ню доходимо до цілі найкоротшою й найпевнішою дорогою" — писав Г.Врецьона.

Важливою справою при виховуючому навчанні Г.Врецьона вважав карність, яка відноситься до виховання серця дитини. Вона є тою діяльністю вихователя, при допомозі котрої він впливає на вихованця безпосередньо "поправляючо і змінючо"; вона повинна через навчання формувати почуття, впливати на волю і допомагати силі характеру. Засобами для того є: приклад учителя, його правильний спосіб життя, його любов, правдиво обичаєве життя шкільне, дійсно доброзичливий шкільний дух, відповідне заняття, відповідні ігри, прогулянки в красиву природу, повчальні подорожі, стосовні читання, богослужбні ділання, похвала, нагана, упомнення і кара.

Учитель водночас мусить боротися відповідними засобами з лінивством, легкомислієм, брехнею. Найбільшу вагу треба класти в боротьбі з цими якостями на ретельність, щирість, правдолюбіє, услужливість, чемність, товариськість, встидливість, справедливість, ощадність, взаємність і т.п. чесноти, які мають гармоніювати з навчанням.

Закликаючи більше уваги звертати на виховання, Г.Врецьона пише: "Шануймо неділі і свята, ідім і ведім дітей на богослуження; учім поважати все, що достоїнне пошанування; учім усіх чеснот красних власними ділами завжди і всюди, і прислужимось краєві і державі, видаючи сильних характером, обичайних життям і чесних поведінкою людей".

У статті "Задача виховання в школі" (1883 р.) Г.Врецьона підкреслює, що вчимо забагато, а виховуємо замало, бо плани навчання завеликі, а на виховання нема часу. Він звернув увагу на те, що наука релігії, яку навчають головню метою виховного впливу на

учнів, також не виконує своє завдання, бо не завжди правильно методично-практично вчать, в більшій частині дотримуються догм. Сухі формули, сухі питання і відповіді в тому предметі швидше убивають те, що хочемо оживити; тою метою не викличемо любов до релігії.

Аналізуючи історичний досвід виховання, Г.Врецьона в статті "Новомодний основи виховання" писав, що крім чотирьох основ, на яких опираються ідеали доброго виховання (родинний, національний, гуманітарний і християнський ідеали) в нові часи виступає нова основа свободи, котра мала би статись розв'язкою великого культурного процесу століття: свободи в індивідуальному і національному розвитку, свободи праці, свободи навчання і совісті¹⁶.

У своїх поглядах Г.Врецьона виходив з того, що принцип національності (народності) треба розглядати як засіб виховання. На його думку, національне виховання є безперечно "вихованнем і вихованем", яке зріла народність плекає в справедливій мірі. Бо як індивідуальність одиниць, так і індивідуальність народу або народності у вихованні є урівненими, справжнє виховання без такої урівненості немислиме. "Ходить лише о те, — вказує Г.Врецьона, — щоб узгляднене індивідуальності поодинокі людини, як не менше і цілого народу, не стало на перешкоді загальній меті виховання. Тут головню треба плекати і зміцнювати чесноти нації чи народу, а усувати і поборювати національні пороки, одідичені по предках"¹⁷.

Під національністю чи народністю Г.Врецьона розумів поняття суті життя народу і всього, що його характеризує і відзначає. Народність, — писав він, — складається з двох "первісток", а саме із всього, що виросло з природної основи з фізичною конечністю, і з того, що на основі вродженого роздобуто при сприянні власної волі через обставини життя. В обох випадках маємо справу з історією нації і то так, як представляється в національних поглядах, почуттях і стремліннях, традиціях і звичаях, в релігії і мові, в звичаях і нормах домашнього і суспільного життя. З цих елементів вийде національне виховання, яке має на меті повний національний характер і всі національні чесноти плекати далше і їх утвердити. Щоб досягти тої мети треба обов'язково плекати національне

самопізнання (свідомість) і національний змісл (світогляд), а тому щоб з того виросло почуття приналежності масі, яке називаємо національним почуттям¹⁸.

На сторінках преси в той час висловлювалися думки про пріоритетне значення у вихованні гуманітарної освіти, підкреслювалося, що "лише гуманітарна освіта всесторонньо формує дух людини, бо впливає на розум і почуття однаково". Особливо наголошувалося на тому, щоб дитина, яка закінчує школу, "одержала моральне виховання, щоби була вихована для Бога. Але не досить, щоб дитини засвоїла історію святу, але щоб науку моральну і кожної повісті пізнала, в серці зберегла, зрозуміла і згідно з нею в житті поступала"¹⁹.

Потреба виховання чесних і характерних людей викликала роздуми щодо суті характеру людини. Відповідаючи на запитання "що таке характер?", К.Кахникевич писав: "Є то сума всіх тих духовних ознак людини, якими одна людина відрізняється від іншої... В психологічному і в моральному значенню є характер виявом волі, яка впливає з сильної і самосвідомої праці над собою... На характер опирається дальша моральна вартість людини; де нема характеру, там нема і моральності". Але характер "набирає моральної вартості лише тоді, коли людина зуміє узгодити своє я, тобто свою природу, і свою волю як одну з одною так і обидві разом з тим, що є безумовно добрим і правдивим"²⁰.

В публікаціях вказується, що школа має будити, розвивати і укріпляти в учнях характер, а найважливішими засобами для цього є розвиток самопізнання і самовиховання учнів, організація такої педагогічно доцільної діяльності, яка формує всі ті чесноти, які взяті разом становлять характер.

Розкриваючи завдання виховної роботи, відомий педагог і громадський діяч, видавець, редактор, історик Василь Ільницький говорив, що це "значить розвинути всі здібності людини, всі задатки ума, серця і волі — що становлять людську природу, її естество. Значить: зробити з людини в можливості — людину в дійсності"... На його думку, найвідповідніше виховання дають публічні школи в поєднанні з чесним домашнім вихованням.

Для досягнення виховної мети, наголошувалося в публікаціях, "виховання має бути природним, воно повинно розвивати всі задатки, т.е. здібності душі в гармонійному ладі так, як їх природа або радше Бог в людській душі утворив"²¹.

Водночас вихованням має бути народним. Народність складають індивідуальні риси ("черти"), ознаки, властивості тіла і душі. Народні риси і ознаки зрослися із загальними рисами і ознаками людської душі в одну неподільну цілість і їх не можна ігнорувати при вихованні.

Найважливішою ознакою народної індивідуальності є народна мова. Вона є єдиним і найприроднішим способом вираження думок і почуттів народу; вона повністю відповідає тому, чим народ є в душі — вона відповідає повністю душі і серцю народу...

Тому у вихованні і навчанні народна мова має вживатися як найвідповідніший засіб виховати людину природно. Всяке інше виховання, тобто, коли дитині в школі з покривдженням рідної мови накидається чужа мова — є це, на думку В.Ільницького, великою помилкою²² супроти закону доброго, здорового виховання²².

Віддавши педагогічній діяльності понад 30 років, В.Ільницький²³ добре розумів ті гострі суспільні проблеми, які можна було вирішити шляхом перебудови шкільництва, поліпшення навчання і виховання. Він укладає і видає "Читанку для молодіжи" (1886 р.), "Читанку для молодіжи: Звірята, товариші чоловіка" (1886 р., в двох частинах), виступає із статтями "Мисли об образванію малоруського язика", "Рутенська мова у її відношенні до інших слов'янських діалектів", де розкриває наукові засади статусу української мови та її права, розробляє проекти для запровадження навчання в школах Галичини українською мовою і т.п.

Головним засобом духовного виховання молоді в школі вважав мову відомий в Галичині громадський діяч, борець за українство, викладач Коломийської гімназії, директор гімназії в Долині Михайло Пачовський²⁴. Свої погляди на наукові засади розбудови шкільництва, його роль і місце в національному вихованні він найбільш повно виклав у науково-популярній брошурі "Замітки до науки руської мови в середніх школах" (Львів, 1898, 48 с.). Учений,

базуючись на загальнолюдських принципах, розглядає мову як ключ до збагнення дитиною навколишнього світу, віри свого народу, вітчизни, родинної етики й моралі.

Вважаючи школу найважливішим чинником національного відродження, М.Пачовський у промові, виголошеній у 1911.р. на честь М.Шашкевича, закликав створювати народні і середні школи у найвіддаленіших окраїнах поселення нашого народу, бо вони єдині "становлять кріпку твердиню для захисту національного життя в будучности народу".

Широко використовуючи твори Коменського, Песталоцці, Гердлера та інших вчених, із серіями статей під назвою "Наука матерного язика въ школахъ народныхъ зъ узглядненем єи методичного трактовання" ("Газета школьна" — 1879 — ч.4-11) і "Вплив науки язика матерного на вихоне" ("Школьна часопись" — 1880 — ч.4-6) виступив О.Барвінський. В цих публікаціях він обгрунтовано показує велике виховне значення рідної мови і приходиться до висновку, що мова є "найзагальнішим, найоб'єктивнішим способом формування молодецького духу, вона впливає на пам'ять, розум, здібність суду так добра, як і на фантазію, почуття і волю"²⁵.

Важливим висновком педагогів 70-80 рр. Г.Врецьони, Г.Зарицького, В.Ільницького, О.Партицького, О.Барвінського та інших була думка про те, що опору наукової педагогіки треба шукати в народній педагогіці, у виховному досвіді і мудрості народу і, виходячи з нього, будувати теорію національної освіти і виховання. При цьому наголошувалось, що народові потрібна нова педагогіка і нова школа, яка має бути школою виховання.

Вагомий внесок в боротьбу за українську школу і розвиток педагогічної думки в Галичині вніс І.Я.Франко. В численних статтях і виступах²⁶ він показував справжні причини занепаду освіти, розвінчував антиукраїнський характер шкільної політики, вимагав докорінних реформ в галузі шкільництва, підвищення статусу вчителя в суспільстві, вказував шляхи покращення діяльності навчальних закладів.

В кінці XIX ст. Львів стає провідним центром по вивченню українського народознавства. Тут велику

роботу розгорнуло Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка, при якому у 1898 р. була створена Етнографічна комісія, активну участь в роботі якої брали Іван Франко, Михайло Павлик, Володимир Гнатюк, Філарет Колесса та ін. Комісія видала десятки томів етнографічних описів, опублікувала фундаментальну п'ятитомну працю В.Шухевича "Гуцульщина" тощо.

Педагоги, прогресивні українські діячі побачили в народознавстві важливий засіб національного-виховання молоді. І.Франко вказував, що народознавство, краєзнавство становить у Німеччині, Данії, Швеції один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи вже з початкових шкіл, що значне число друкованих видань дають можливість кожному глибоко пізнати свій народ, свій край і свою батьківщину. Він наголошував: "Наскільки таке ознайомлення корисне, не треба доводити. Адже ж це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти — знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму".

Розмірковуючи над суттю народознавства, І.Франко у виступі в лютому 1895 р. на першому щомісячному зібранні народознавчого товариства говорив: "Термін "народознавство" (по-німецьки Volkskunde, по-англійськи folklore) означає, власне, щось більше, ніж те, що становить сферу нашої науки. Бо ж пізнати народ — то значить пізнати людей, що мешкають на певній території, а також пізнати їхнє нинішнє і минуле становище, їхні фізичні і розумові особливості, їхні інститути й економічне становище, їхні торговельні відносини й інтелектуальні зв'язки з іншими народами. Таким чином, до сфери народознавства входили б і такі науки, як історія політична й історія розвитку державних інститутів, історія наук і історія промислу — все, звичайно, в сфері щонайобмеженішій, наскільки це стосується певного конкретного народу. Безумовно, що в остаточних висновках наших досліджень і розвідок народознавство опирається на ті згадані науки і зі свого боку доповнює їх своїми результатами"²⁷.

Об'єднавши навколо себе представників прогресивної інтелігенції, значний внесок в розробку теоретичних засад національної освіти і виховання зробило Руське

Товариство Педагогічне, у відозві якого від 1881 р., підписаній А.Яновським, Ф.Костеком, А.Вахнянином підкреслювалось: "Просвіта будить самосвідомість сил, прав і обов'язків і є підвалиною життя національного і політичного"²⁸. У зв'язку з цим, товариство поставило перед собою мету "добро і розвій шкіл руських в Галичині", а головними задачами товариства стали: "а) Промишляти над потребами руського народу на полі шкіл народних, середніх, вищих, займатися основанем руських шкіл і піддержувати всіякі справи виховання публичного і домашнього на основі матерного язика; б) Подавати членам поміч так моральну яко і матеріальну". У зверненні вказувалось, що "школа народна на Галицькій Русі має бути тільки народною, так як образовань дасть ся найлегше певно досягнути лиш посредством язика матерного"²⁹.

У відозві від 26 березня 1884 р., підписаній головою В.Ільницьким та секретарем К.Кахникевичем, наголошується, що товариство думає передовсім звернути увагу на народну школу, щоб будову просвіти загалу починати знизу.

У цій відозві сформульовано першу в історії галицького шкільництва програму побудови національної школи в краї. Вона передбачала боротьбу за те, щоб кожна громада мала народну школу і щоб кожна українська дитина змогла використати своє право на освіту.

Завданням народної школи визначено формування чесних членів сім'ї і розумних громадян держави, а тому вплив на освіту молоді мають здійснювати сім'я, громада, народ, церква і держава. Їх інтерес є спільний, всім залежить на духовному розвитку молодого покоління і всі вони мають право "вглядати въ способ виховання" шкільного майже в однаковій мірі.

У відозві вказано, що "школа народна має бути народною в повному значенню цього слова, вона має обов'язок виховувати дітей в дусі національному. А так як матерна мова є одним і найпевнішим засобом подати дитині в найлегший спосіб поживу духовну, то стоїмо лише за національним вихованням, а всіякі інші змагання вважаємо пустими, безхосенними і розвій духовний спиняючими експериментами"³⁰.

Метою народної школи має бути моральний, інтелектуальний і фізичний розвиток школярів. При

цьому підкреслено, що всіякі посторонні змагання є недостойними школи і повинні бути усунені. Школа є святинею науки і тільки науки.

Школа народна визнавалась також частиною і першим полем підготовки дитини до майбутнього звання, а тому окрім морального і інтелектуального розвитку, як головну задачу школи, визначено, щоб дитина сільська і міська по можливості підготовлялась чи то до хліборобства, чи до промислу.

У відозві накреслено також і шляхи реалізації поставлених завдань.

Відзначаючи важливу роль вчителя у досягненні задуманного, у відозві вказується, що освіта вчителя народної школи має бути всебічна і національна, лояльна супроти церкви і держави, а поведінка його щира до народу і гідна його звання. Цьому має відповідати навчання в учительських семінаріях.

Взагалі, особі вчителя було присвячено значне число публікацій Г.Врецьони, О. Партицького, К.Кахникевича та ін. В них підкреслюється, що нема кращого і приємнішого звання, ніж звання народного учителя, якщо він добре розуміє своє призначення, мету навчання і уміє зосередитись над важливістю свого апостольства, своєї корисної і високої праці по вихованню молодого покоління³¹. А найближчими вчителями для народу є церква і школа, учитель і священник, які мають діяти узгоджено і спільно йти до визначеної мети: "уморальнення і освіти народу природними засобами, якими є рідне живе слово і всеоживляючий добрий приклад"³².

Провідною в публікаціях була думка про те, що особа вчителя, керівника школи або класу, його особистий приклад відіграє головну роль у вихованні молоді³³, бо виховання, крім розвитку всіх здібностей дитини, має ще і "формувати людину, тобто те шляхетне сотворіння, наділене розумом, вільною волею, а схильне до доброго і злого, вести дорогою правди і чесноти. З тою метою, — писав М.Мошь, — закладено школу, для цієї мети поставлено нас учителями"³⁴.

На основі аналізу вітчизняної і європейської теорії і практики в пресі робиться спроба сформулювати вимоги до особи вчителя.

Учителю, щоб успішно виконувати поставлені перед ним завдання, треба поважати себе, як обивателя краю,

в якому народився, полюбити свій народ, серед якого виріс, передовсім любити дітвора, довірену його опіці, ту молодь поважати як своїх співбратів молодших, як майбутніх співгромадян своєї вітчизни³⁵.

Водночас "... не повинен учитель народний обмежуватися лише на предмети, виключно для школи передбачені: читання, писання, числення, граматика та ін. Було б добре, якби вчитель знав відомості з географії краю і загальної, історії вітчизняної і всесвітньої, з фізики і ін. Розповідаючи учням ці відомості, вчителі усували б забобони, предрассудки, закоренілі в нашого народу. Це сприяло б тому, що після школи дитина була б добрим господарем чи ремісником, хоч би й не кінчала вищих шкіл. Була б у нашого народу і більша охота до навчання"³⁶.

Серед найголовніших моральних якостей учителів автори виділяють: 1) релігійність; 2) людинолюбство, яке треба проявляти не тільки до дітей шкільних, але і до інших, до сусідів; 3) працелюбність і чистоту, бо всяка чесна праця є заборолом проти недобрих думок і поганих товаришів³⁷.

У публікаціях вказувалось, що вчитель повинен бути характером, а характер вимагає від нього чистих почуттів, ясного розуму, правої совісті і міцної волі: хто має ті добрі якості, той пізнає правду, полюбить добро і старанно буде намагатися хотіти добра і робити найліпше.

Характер вимагає від вчителя такту, тобто чемного почуття всього пристойного, достойного і красивого, почуття взагалі, яке підказує нам інстинктивно, що треба робити в даному випадку, яких меж не можна переступати, де має закінчуватись уступливість, а має починатися відсіч, а особливо якого роду має бути та відсіч (той відпір), щоб не шкодив і не ображав³⁸.

Одним з найголовніших завдань діяльності вчителя є формування у дітей любові до свого народу, бо "людина, в серці якої міститься любов до всього рідного і до Вітчизни, є вже убагородненою, шляхетною"³⁹.

Стараннями вчителя школу необхідно зробити "воспиталищем", до якого б добровільно спішили діти. Але любов і прихильність дітей не можна здобувати надмірною добротою і поблажливістю, бо це не веде до добра, як і надмірна строгість. "Ціла тайна виховання лежить в розумному узгодженні доброти і строгості, а

особливо в їх точному відповідно до мети використанню при повному узгодженню з індивідуальністю кожної поодинокі дитини"⁴⁰. Тому вчителю необхідно постійно вдосконалювати майстерність виконання своїх обов'язків, працювати над собою, налагодити тісну співпрацю з сім'єю, церквою, громадою.

Першою вимогою доброго навчання є порядок в школі, основою якого є приклад вчителя. Він сам має добре готуватися, слідкувати за книгами і своїм виглядом, сумлінно виконувати всі обов'язки. На допомогу собі вчитель має брати учнів. Добрий порядок в школі, на думку О.Партицького, можна досягнути трьома засобами, з яких "один називається методом учителя, другий також методом, третій знову методом"⁴¹.

У публікаціях наголошувалося і на тому, щоб учитель вмів жити і співпрацювати з людьми інших національностей і віросповідань. "Його любов до свого краю і народу не повинна також бути односторонньою, не повинна виключати любові і поваги до інших, також тут народжених... Учитель в школі має бути передовсім учителем, має бути для всіх однаково справедливим і врозумілим, і не робити ніякої різниці в відносинах з дітьми, його опіці довіреним"⁴².

Застерігаючи від пагубних наслідків неповаги до людей іншої національності чи віросповідань, учитель Оришкевич писав: "Горе вихованню, котре учить ненавидіти під поглядом іншої народності або іншої релігії. Через те не досягне воно своєї мети; шкодить лиш собі, бо вціпляючи в груди дітей трутизну, вбиває їх морально"⁴³.

Ознайомлення з багатим доробком у царині розвитку педагогічної думки в Галичині дає можливість в широкому спектрі ідей виділити розуміння важливості підготовки школярів до практичної діяльності після школи. Цій проблемі присвячено значне число публікацій, в яких висловлюється думка про те, що народна школа має бути для народу практичною, дитина має вчитися не для школи, а для життя. А тому в школі заняття ручними виробами, особливо господарськими і ремісничими, мають бути обов'язковими. Лише народна школа, яка дає початки практичного господарства і ремесла, формує інтерес до них, може захистити народ від пияцтва і розпусти, а

виховати старанних, чемних і господарських рільників і промисловців. Цій меті мають спряти не лише ручна праця, але і поміщені в підручниках матеріали про людей, які своєю працею добилися високого становища в суспільстві, організація виготовлення моделей та приладів тощо⁴⁴.

Фізична праця галицькими педагогами розглядалася не лише як засіб підготовки до вибору місця в майбутньому житті, але і як незамінний засіб гармонійного розвитку особистості дитини. Так, Г.Врецьона, вимагаючи перенести ідеї Фребеля в народну школу, писав, що в сучасних умовах лозунгом роботи в народній школі має стати клич: "Через працю до поступу", бо для гармонійного розвитку людини треба, щоб тіло і дух розвивалися рівномірно і рівночасно і такий гармонійний розвиток мусить бути для майбутнього метою народної школи, котра, щоб того добитись, мусить в ряд своїх обов'язків прийняти і фізичну працю⁴⁵.

Для належної організації навчання дітей пропонувалося, щоб: 1) фізична праця велася як предмет і для цього виділялося дві години на тиждень; 2) хлопців вчили праці, відповідної чоловікам, а дівчат вчили жіночих робіт; 3) праця відповідає віковим особливостям дітей; 4) вчителі були спеціалістами ("Іспитовими вчителями").

З ініціативи вчителів розроблялися переліки ручних робіт для учнів кожного класу, в школах було нагромаджено досвід навчання школярів, про що, зокрема, свідчить експонування досвіду роботи школи в Сокалі на виставці із народних шкіл⁴⁶. Наприклад, у третьому році навчання учень мав виготовити: хрест, драбину, таблицю, торохкавку, крісло, калатало, терлицю, пилку, борону, плужок для обгортання, саночки, скриньку⁴⁷.

21 вересня 1897 року були затверджені "Приписи дотично науки хлоп'ячих наук ручних", де передбачалось залучення до ручних робіт фізично розвинутих учнів після досягнення ними 12 років; навчання ручних наук від 1 листопада до кінця квітня два рази в тиждень по дві години; виділення коштів з краєвих фондів для придбання обладнання⁴⁸.

Аналіз публікацій в педагогічній пресі дозволяє стверджувати про те, що галицькі педагоги були

однодумцями в тому, що досягти поставленої мети у вихованні молоді можливо лише при тісній співпраці школи, сім'ї, церкви і громади.

Розробка проблем домашнього виховання займає значне місце в працях багатьох педагогів Галичини, зокрема в публікаціях О.Партицького — педагога, громадського діяча, укладача підручників, у т.ч. читанок та букварів для українських народних шкіл, редактора "Газети шкільної" (1875 — 1897), журналу "Зоря" (1880 — 1885), часопису "Зеркало".

Впродовж більш як тридцятирічного трудового життя, крім практичної педагогічної діяльності (вчителював у Львівській українській гімназії, а потім в учительській семінарії), ним написано й надруковано у різних збірниках, журналах та газетах майже 150 статей, а також близько 25 великих книг з історії, етнографії, філології та педагогіки, збірочки поетичних творів тощо.

У 1879 р. серію статей під загальною назвою "Листи о вихованю домашном" помістила "Газета шкільна". Серед них написані О.Партицьким "Улиця и сад" (ч.1), "Пещена дитина" (ч.2), "Образокъ и казка" (ч.3), "Сила и любовь" (ч.4), "Дѣточи играшки и забавы" (ч.5), в яких з використанням здобутків світової педагогіки, національного досвіду, усної поетичної творчості та творів українських поетів даються поради щодо виховання дітей в сім'ї, наголошується потреба виховання чесних, працьовитих, морально стійких, фізично сильних членів суспільства.

Словами М.Устияновича О.Партицький застерігав батьків від виховання пещених дітей:

Ей мати, мати! Не пести так сина,
Бѣдна на свѣті пещена дѣтина:
Бо свѣт не батько, а судьба не ненька,
Не вздержить буркѣ былина мягенька.

В статті О.Партицького "Гадки про виховане домашне" підкреслювалось, що центральною ланкою системи виховання має бути сім'я, яка, як головна "подстава" народу, є єдиним місцем для виплекання чеснот і шляхетних почуттів в людині. Вдома дитина змалку вбирає в себе любов до батьків, до родини, смисл домашнього щастя — повагу до старших і законів — одним словом в сім'ї виховуються всі чесноти⁴⁹.

Завданням школи і церкви, працюючи узгоджено і спільно, є допомога сім'ї. Школа має готувати дівчат до виконання материнських обов'язків, навчати батьків мистецтву виховання.

Батькам же необхідно дбати про те, щоб формувати у дітей прив'язаність до родинного дому, зробити його святим і райським місцем. Для цього треба як святість зберігати всі сімейні традиції, треба на добрих і чесних справах живих і померлих членів родини формувати характери дітей — словом, в історії власного роду винаходити взірці для чесного і правдивого життя. Історія життя, діяльності діда, батька, кривного — впливає на свідомість дитини набагато сильніше, як історія чужих осіб. На історії родини міцніє молода душа, вчиться справ добрих, виробляється уже замолоду майбутній характер⁵⁰.

Виховна робота школи по формуванню розуму і серця дитини проводиться на фундаменті, закладеному вдома⁵¹. Продовжуючи розвиток чеснот, закладених в сім'ї, школа має ввести дитину в історію свого народу, щоб вона одержала уяву про духовні багатства нації, не була чужою в рідному краї, але почувала себе у ньому щасливою як вдома. І якщо школа пов'яже все національне з його всіма обставинами життя, то з допомогою цього плекає вона і внутрішні сили дітей і утримує їх при похвальних звичаях і традиціях батьків. Національний момент виявляється потім як інтегральна чатина виховання для гуманності, виховання для життя в суспільстві⁵².

В результаті спільної діяльності дитина "повинна под руководством родичей, опікунов, сродниковъ и учителей прийти скоро до познанья, що она есть руская, що край наш руській..."⁵³.

Сутевою ознакою поглядів галицьких педагогів другої половини XIX ст. є також думка, що бере початок з глибин української педагогіки, про те, що особистість школяра треба розглядати не як об'єкт виховання, а як активного учасника цього процесу. Тому завданням школи мало бути вироблення у школярів самостійності і волі, які є основою характеру⁵⁴, а її педагогічною засадою — виховання дитини на людину, так як "вивчення відповідних наук, буджене до самодѣльности и самостояности, стремлене до щоразъ лѣпшого образования духа, сердца и волѣ

кладуть основу до здорового погляду на свѣт и жите, и мають на цѣли головно вповнѣ честныхъ людей"⁵⁵.

90-ті роки XIX ст. характеризуються піднесенням національно-культурного руху в Галичині. Зросла і зацікавленість суспільності справами освіти і виховання, продовжувався розвиток педагогіки і пошук такої моделі школи, яка б забезпечила успішний поступ нації і побудову власної держави.

Часопис "Учитель" характеризує педагогіку як науку і як мистецтво. І якщо в різних сферах людського життя теорія і пратика ідуть окремими дорогами, то в школі вони складаються в нерозривну цілісність. Загальна педагогіка, на думку автора, є наукою, а прикладна до практики — мистецтво, для якого потрібні, якщо не вроджені, то хоча б працею здобуті здібності. Як наука не стоїть на місці, а перебуває в постійному розвитку і пошуку істини, так не є закінченим і педагогічне мистецтво, бо воно не знає меж щодо своїх моральних цілей, одержує від науки що раз нову поживу⁵⁶.

Важливою подією в педагогічному середовищі став вихід підручника з педагогіки, підготовленого викладачем Львівського університету І.Бартошевським, під назвою "Педагогія руська або наука о воспитаню".

У передньому слові, написаному в лютому 1891 р., автор вказує, що фізичні сили руського народу щораз більше маліють, його давній благородний характер і зразкова побожність з кожним днем зменшуються, його давня сильна віра поволі уступає під напором недовіри і сумнівів. Звідти походить, що в краю нашому, в усіх сферах, — пише автор, — бачимо окрім фізичних немочей так багато моральних недоліків. Облуда, брехня, несправедливість, легкодушність, невшанування днів недільних і святкових, св. тайн, пияцтво, розпуста, марнування батьківської спадщини, злодійства, вбивства, навіть самовбивства, шкідливі тенденції, направлені в супереч Богом встановленому порядку в суспільстві, і багато інших пороків появляються щораз частіше між руським народом, засвідчуючи про щораз більший фізичний, матеріальний і релігійно-моральний упадок.

Якщо ми хочемо щиро дочасного і вічного добра для нашого народу, якщо хочемо, щоб наш народ міг проживати щасливо і в гаразді на основі

конституційних свобод, щоб він був гідний зайняти належне йому місце в ряді інших народів, то мусимо його обов'язково скріпляти, провадити і ублагороднювати як щодо тіла, так і щодо всіх його духовних сил відповідно Божих законів св.Євангелія.

Вважаючи єдиним виходом із такого становища організацію виховання, І.Бартошевський пропонує читачеві книгу, яку він написав, використавши все, що доброго, повчального і практичного, а при тім відповідного св.Євангелію, знайшов у найславніших і побожних і правдиво християнських педагогів.

У вступі подається короткий історичний огляд розвитку педагогіки, доводиться, що педагогіка є наукою про виховання підростаючого покоління. На думку автора, виховувати — це значить "розвивати вроджені сили духовні і тілесні людини відповідно до її призначення і мети. Без знання того призначення, без знання законів розвитку людини, виховати її не можна".

Підручник складається з двох частин: загальна педагогіка і спеціальна педагогіка. Перша має відповісти на такі питання: 1) Яка задача виховання? 2) Хто має виховувати і які є для того засоби? 3) Хто є предметом виховання? Спеціальна педагогіка розкриває закони фізичного і духовного виховання.

Аналізуючи виховні системи Руссо, Канта, Гербарта, Дістервега і ін., І.Бартошевський приходить до висновку, що жодна із нехристиянських систем не може бути основою доброго виховання. Його може забезпечити лише християнське виховання, яке має завдання:

1. Виховуй людину для її вічного призначення, тобто роби її здатною до того, щоб вона могла в своєму майбутньому житті сама до тої мети прагнути і її осягнути.

2. Однак не забувай, що людина живе на землі і має також земне призначення, але що воно має бути підпорядковане призначенню вічному. Тому виховуй людину також для її земного призначення, щоб вона вчилася дбати про своє власне добро і щоб стала добрим і корисним членом людського суспільства в його різних відношеннях.

Автор вказує, що християнське виховання охоплює і ті завдання, які мають системи нехристиянські, але без їх односторонності. 1. Подібно до натуралізму воно

домагається розвитку природних сил і властивостей, але також і поборювання первородних схильностей і плекання надприродного життя. 2. Разом з раціоналізмом воно робить наголос на моральність, але вимагає оперти його на єдино можливі основи релігії. 3. З гуманізмом хоче воно сформувати у вихованцеві досконалу людяність або гуманітарність, але на основі образу І.Христа. 4. З евідемонізмом намагається воно подати вихованцеві відповідні відомості і вміння, потрібні для його земного добробуту, але завжди стосовно до його вічного призначення. 5. Воно прагне до цивілізації і національного формування, але до християнської цивілізації і до такого християнського формування, яке через християнство стало ублагородненим, потім до християнсько-національного формування, яке ставить нашу вітчизну на той високий рівень культури, на якому вона тепер стоїть.

Першим і найголовнішим вихователем дитини І.Бартошевський вважав сім'ю. Другим вихователем є церква. Важливий вплив на виховання і розвиток дитина має держава через свій устрій, внутрішній і зовнішній порядок, а особливо через школи. Нарешті, сама природа і всілякі природні впливи спричиняються в більшій або меншій мірі до успішного виховання і розвитку людини.

Предметом виховання автор вважає дитину, її тіло і душу. Для успіху у вихованні педагог повинен пізнати природу та індивідуальність дитини, вести психологічні спостереження, постійно аналізувати одержувані результати.

Метою духовно-морального виховання є мислення, почуття і бажання вихованців. Важливо, що серед почуттів автор особливо виділяє формування любові до вітчизни. Він пише: "Вихователь повинен в серці дитини викликати і зігріти патріотичне почуття настільки, щоб її прив'язаність до родинного краю була щонайменше основою, на якій би пізніше та прив'язаність могла розвинути в любов вітчизни, маючи характер моральної чесноти".

Засобами патріотичного виховання І.Бартошевський вважав: 1. Пізнання родинного краю, його устрою, добродійства, історії; 2. Приклади любові вітчизни з біблійної історії, історії всесвітньої і родинного краю; 3. Торжества, які відбуваються в пам'ять важливих дат, в

честь заслужених для народу і св.Церкви діячів тощо; 4. Пригадування безчисленних і великих добродійств, які дитина отримує від родинного краю; 5. Переконавання, що любов до вітчизни ґрунтується на законах християнської релігії, бо четверта заповідь Бога відноситься також до князя і вітчизни.

Правильно поставлене патріотичне виховання, на його думку, переконає вихованця, що любов до родинного краю і взагалі до вітчизни цілком виключає ненависть і погорду до інших народів, бо ці низькі почуття є нехристиянськими. Бо Бог наділив кожному народність своїми дарами і кожна народність має ними тішитися і їх вірно плекати, остерігаючись при тому всякої несправедливості щодо інших народностей.

У додатку до підручника зроблено наголос ще на двох важливих завданнях, які повинні вихователі і батьки допомогти вирішити вихованцям: вибір професії і створення сім'ї.

Вивчення джерельної бази показує, що проблемам розвитку шкільництва, національної освіти і виховання було присвячено багато публікацій. В боротьбі за національну школу в кінці XIX ст. галицькі педагоги взяли на озброєння прогресивні ідеї західноєвропейських педагогів, зокрема висловлену Я.Коменським вимогу навчання рідною мовою.

Національна освіта і виховання визнавалися головним гарантом успіху в національній боротьбі українців. А існуючі школи виховували псевдопатріотизм, не вчили молодь любити свій народ, поважати його традиції і на них будувати майбутнє. Тому нам треба виявляти здібних українських дітей і виховувати їх в гімназіях і бурсах "найстараннішим національним вихованням, щоб з них не пропав для народу ніхто, щоб для них всіх вітчизна і її добро були "вертепом навколо якого обертались би їх думки"⁵⁷.

Аналіз джерельної бази дає підстави стверджувати, що розвиток педагогічної думки, вироблення теоретичних засад національної школи і виховання педагогами Галичини здійснювалися не тільки у контексті і під впливом розвитку педагогічної науки в західноєвропейських державах, але і в контексті і під впливом розвитку педагогічної думки в Наддніпрянській Україні.

Цей період характерний зміцненням зв'язків між галичанами і наддніпрянцями. Завдяки конституційним свободам і гарантіям Галичина ставала для всієї України осередком культурного і політичного руху. "На галицькій ґрунті, на галицьких відносинах, в галицьких виданнях, — писав М.Грушевський, — ставилися, випробовувалися й рішалися різні питання соціальні, політичні, національні. Через те галицькі відносини викликали незвичайне зацікавлення серед свідоміших російських українців"⁵⁸. Зацікавленість і допомога російських українців галичанам була як духовною, так і матеріальною, що на думку М.Грушевського, дуже зміцнило українське життя Галичини і багато йому причинило розвитку.

Величезний вплив на формування суспільної свідомості галичан мав Т.Г.Шевченко, культ якого розпочався після смерті поета і початок йому дала молодь, що вивчала твори у таємних гуртках — громадах.

У 1867 р. появилось перше двотомне галицьке видання Кобзаря і молоді вчителі самовільно почали читати і пояснювати твори Шевченка, часто наражаючи себе на неприємності з урядом. Офіційно в школі молодь почала вивчати твори Шевченка з читанки О.Барвінського (1871 р.)⁵⁹, який увійшов в історію українського народу, як визначний громадсько-культурний діяч, педагог, історик літератури, редактор, публіцист, що організовував галицькі школи й упроваджував у них українську мову, підготував багато посібників з української літератури для початкових шкіл, гімназій і вчительських семінарій. Він провів зміну етимологічного правопису на фонетичний, чим зазначив окремішність і самостійність української мови, запровадив термін "українсько-руський" у шкільних підручниках тощо.

Під впливом творів Шевченка за кілька років відбувся переворот світогляду, наступило національне освідомлення, що охопило загал учителів та учнів. Під впливом Кобзаря з галицького рутенця став свідомий українець з виразним національним обличчям. Українська молодь, працюючи в галицьких школах з патріотично настроєними поляками, відчувала під впливом Кобзаря великий підйом і бадьорість духу.

Вона проти польського світогляду ставила свій світогляд, проти минулого поляків ставила своє національне минуле, проти літературних творів польських корифеїв ставила твори свого корифея.

Культ Шевченка виявлявся в поширенні його творів, вивченні і поширенні української літературної мови, богослужіннями в пам'ять поета і проведеннями вечорів в його честь.

Вперше прилюдний вечір в честь поета влаштувала у 1880 р. українська гімназія у Львові, а з 1890 р. пам'ять Кобзаря святкували у всіх гімназіях Галичини, де вчилися українські учні⁶⁰.

Значний вплив на формування суспільної думки в Галичині мали В.Антонович, М.Драгоманов, М.Костомаров, П.Куліш, Б.Грінченко та інші українські діячі. Звичайно, що їхні погляди на розбудову шкільництва мали вплив і на формування педагогічної думки в Галичині.

На думку Т.Г.Шевченка, школа перш за все має вести навчання рідною, материнською мовою, має дати дитині глибокі знання рідної історії, відповісти на запитання: "Хто ми? Чий діти? Яких батьків? Ким, за що закуті?", а шкільний вчитель має бути людиною високої моралі, тонким психологом, вміти захопити дітей, прищепити їм любов до навчання, бути носієм гуманізму.

З вимогою відкривати школи з рідною мовою навчання виступали П.Куліш, М.Драгоманов, Б.Грінченко, за власні кошти створювали українські школи В.Лесевич, Г.Закревський та інші прогресивні діячі⁶¹.

В.Антонович підкреслював, що освіта народу має відбуватися "на власних його національних основах"⁶². Практична діяльність переконала М.Драгоманова в тому, що вчитель має добре знати "теорію народного елементу" в педагогіці, народну мову, словесність, історію⁶³.

Головна різниця в становищі українців, що жили по різні сторони кордону, що розшматовував Україну між Австрією і Росією, полягала в тому, що галичани, маючи конституційні права, могли теоретично і практично працювати над розвитком ідеї національного шкільництва, а наддніпрянці, проживаючи в умовах абсолютизму, були позбавлені права на практичну діяльність і всі їхні спроби створити українську школу

безпощадно переслідувалися царським урядом. Тому вони активно допомагали галичанам-українцям у пошуках шляхів побудови національного шкільництва.

Аналіз педагогічних праць дозволяє виділити основні принципи становлення і розбудови національної школи, які утвердилися в поглядах галицьких педагогів другої половини XIX століття: народність, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізація і демократизація навчально-виховного процесу. Школа має бути загальнодоступною і забезпечувати навчання дітей рідною мовою.

Виховуючи морально, інтелектуально і фізично розвинуту, національно свідому особистість, школа має готувати її до життя, формувати активну життєву позицію, організовуючи свою діяльність на засадах співпраці з сім'єю, церквою, громадою.

Національний характер виховної роботи в національній школі забезпечується прилученням дітей з раннього віку через мову і культуру до духовного життя українців, вихованням в сім'ї і в школі на народних традиціях, цілеспрямованістю у формуванні характеру учнів, вихованням поваги до людей іншої національності і інших віросповідань, опорою наукової педагогіки на здобутки народної педагогіки, виховний досвід і мудрість народу.

Програма розбудови національної школи, розроблена галицькими педагогами другої половини XIX ст., хоча і була в певній мірі лише декларативною і не накреслювала конкретних шляхів для запровадження її на галицькому ґрунті в реальних умовах, коли конституційно гарантовані права українців блокувалися польським керівництвом краю, була значним досягненням педагогічної думки і послужила основою для цілеспрямованої роботи по розвитку теорії і практики національного шкільництва в наступні роки.

1. Зоря Галицька — 1848 — 15 травня.
2. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні // Вибр. пед. тв. — Т.І. — К., 1983 — С.100-101.
3. Духнович О.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских — Львів, 1857 — С.59.
4. Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького // Записки НТШ, т.VIII — Львів, 1895 — С.74.
5. Духнович О.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских — Львів, 1857 — С.59.
6. Там же. — С.60.
7. Грицак Е. Українські педагогічно-шкільні та вчительські часописи й журнали // Українська школа — 1938 — ч.7-12 — С.134-136.
8. Учитель — 1869 — ч.1 — С.2.
9. Газета школьна — 1876 — ч.1-2 — С.16.
10. Школьна часопись — 1882 — ч.13-14 — С.97.
11. Кахникевич К. Школа а жите // Школьна часопись — 1886 — ч.4 — С.26.
12. Народна школа — 1875 — ч.16. — С.61.
13. Цікль школьной науки // Учитель — 1871 — ч.18. — С.69.
14. Мошь М. Виховане а наука // Школьна часопись — 1881 — ч.5. — С.33.
15. Зарицкий Г. О средствах доброго виховання шкільної молодежи // Газета школьна — 1879 — ч.11. — С.84.
16. Врецьона Г. Новомоднии основы вихованя // Школьна часопись — 1886 — ч.19-20. — С.145.
17. Там же. — С.148.
18. Там же. — С.169-170.
19. Ціль шкіл народних // Учитель — 1869 — ч.11. — С.43.
20. Кахникевич К. Впливъ школы на виховане характеровъ // Школьна часопись — 1886 — ч.23. — С.177-178.
21. Ільницький В. Колька увагъ о вихованю // Школьна часопись — 1885 — ч.13. — С.98.
22. Там же. — С.99.
23. Про діяльність В.Ільницького див.: Качкан В.А. Заманіфестував себе русином // Українське народознавство в іменах, ч.1. — К., 1994 — С.68-79.
24. Про діяльність М.Пачовського див. Качкан В.А. Українське народознавство в іменах, ч.2. — К., 1995 — С.132-136.
25. Барвінський О. Вплив науки языка матернего на виховання // Школьна часопись — 1880 — ч.6. — С.42.
26. Франко І.Я. Що коштують наші школи? — Т.44, кн.1; Справи крайові. — Т.44, кн.1; Наші народні школи і їх потреби. — Т.46, кн.2; Делікатна суперечка. — Т.44, кн.2 та ін.
27. Франко І.Я. Найновіші напрями в народознавстві // Твори, т.45 — С.254.

28. Школьна часопись — 1881 — С.50.
29. Там же. — С.167.
30. Школьна часопись — 1884 — С.50.
31. Врецьона Г. Задача народного учителя // Газета школьна — 1878 — ч.18. — С.137.
32. Врецьона Г. Учителк и ихъ вліяне // Школьна часопись — 1880 — ч.1. — С.2.
33. Врецьона Г. Воспитуюча наука // Школьна часопись — 1881 — ч.10. — С.74; Оришкевич. О образованю милосердія и сповчута у учениковъ // Газета школьна — 1877 — ч.9. — С.78.
34. Мошь М. Виховане а наука // Школьна часопись — 1881 — ч.5. — С.33.
35. Яким би повинен бути народний учитель в нашому краї // Учитель — 1869 — ч.1. — С.2.
36. Яким би повинен бути народний учитель в нашому краї // Учитель — 1869 — ч.2. — С.7.
38. Врецьона Г. Учитель повиненъ бути характеромъ // Школьна часопись — 1884 — ч.24. — С.186.
39. Врецьона Г. О сколько особа (личность) учителя вplyвати може на виховане школьной молодежи // Школьна часопись — 1884 — ч.22. — С.170.
40. Там же. — С.170.
41. Партицкий О. Карность школьна // Газета школьна — 1887 — ч.23. — С.189.
42. Яким повинен бути народний учитель в нашому краї // Учитель — 1869 — ч.2. — С.7.
43. Оришкевич. О образованю милосердія і сповчута у учениковъ // Газета школьна — 1877 — ч.9. — С.78.
44. Колцуняк Н. При котрихъ предметахъ, в якомъ часѣ и о сколько усаднене занятя школяровъ выробами различныхъ господарскихъ и ремѣсничихъ знаядовъ? // Школьна часопись — 1884 — С.137-139.
45. Врецьона Г. Тѣлесна праця яко средство вихованя // Школьна часопись — 1884 — ч.15-16. — С.115.
46. Вистава шкіл народних // Учитель — 1894 — ч.14-15.
47. Школьна часопись — 1884 — ч.19. — С.147.
48. Герасимович І. Підручник в справах шкільних — Заставна, 1914 — С.228-229.
49. Партицкий О. Гадки про виховане домашне // Газета школьна — 1877 — ч.21. — С.173.
50. Там же. — С.173.
51. Торонський А. О образованю чувств // Газета школьна — 1878 — ч.3. — С.17.
52. Врецьона Г. Новомоднии основы вихованя // Школьна часопись — 1886 — ч.22. — С.169-170.
53. Клемертович М. Виховання наших дітей в руському дусі // Учитель — 1872 — ч.16. — С.61.

54. Ільницький В. Колька увагъ о вихованю // Школьна часопись — 1885 — ч.13. — С.99.
55. Врецьона Г. Черезъ школу и церковъ до житя // Школьна часопись — 1885 — ч.19. — С.145.
56. Учитель — 1890 — ч.5. — С. 72.
57. Виховуймо найчисленнішу народну інтелігенцію // Прапор — 1899 — ч.7. — С.205.
58. Грушевський М. Ілюстрована історія України — К., 1990 — С.509.
59. Про діяльність О.Барвінського див.: Качкан В.А. Моя вірада — в праці // Українське народознавство в іменах, ч.2. — К., 1995 — С.44-62.
60. Петрикевич В. Шевченко і шкільна молодь // Рідна Школа — 1939 — ч.6-7. — С.91.
61. Див.: Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення — Івано-Франківськ, 1992.
62. Антонович В. Про козацькі часи на Україні — К., 1991 — С.214.
63. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні статті. Т.2. — К., 1970 — С.157.

2.3. Розвиток теоретичних засад національної школи і виховання в працях педагогів і громадських діячів початку ХХ ст.

Як справедливо відзначав С.Томашівський, перше десятиліття ХХ ст. було хвилиною панування шкільного питання над усіма національними справами. З шкільного питання "за цілу половину минулого століття не написано стільки статей, не висловлено промов, не скликано віч, не написано меморіалів, як за останні 7-8 років", — писав С.Томашівський¹.

Аналізуючи становище української суспільності, М.Грушевський прийшов до висновку, що на початку ХХ ст. вона опинилась в тій же позиції, у якій вона побачила себе в другій половині ХVІ ст., коли поширення культури в формах національно чужих, національно-конкурентних загрозувало винародовленню всьому, що піднімалося над рівнем акультурності, що хотіло бути учасником загальнолюдського культурного життя. Як тоді постулат національної школи став центральним пунктом українського життя, так і на початку ХХст. сворення національної школи "являється одною з найсильніших запорук національного відродження"².

У працях М.Грушевського, І.Франка, О.Іванчука, І.Копача, М.Лозинського, І.Кревецького, С.Томашівського, І.Ющишина та ін. продовжувалась розробка теоретичних засад національної освіти, виходили українські педагогічні часописи "Учитель", "Промінь", "Прапор", "Наша школа", "Український вчитель", додаток до нього "Рідна школа", "Учительське слово" і ін., видавалися українські підручники, всіма засобами в суспільній свідомості утверджувалася думка про те, що без розвитку національної школи відродження неможливе.

Характеризуючи шкільництво Галичини, автори відзначали, що школа в краї не виконує свого завдання перед народом. Той патріотизм, який вона формує, є радше молохом, якому має бути пожертвований народ для того, щоб процвітали політичні аспірації невеликої групи людей. "Школа будить расову гордість, ненависть і самолюбство, ... зневажає виховне значення історії народу, ... по-мачошому трактує українську мову і письмо, ... підкидає учням чужообрядних учителів"³.

У публікаціях підкреслювалось, що українці не мають доступу до шкіл, не мають українських шкіл, а існуючі школи "на нашій — не своїй — землі стались вони кублами ворожої нам політики, стались оруддям колонізації нашого народу, розсадниками гнилі, депривації характерів одиниць, а через них і мас, — середством наживи наших ворогів".

У матеріалах преси наголошувалось, що в національній боротьбі українцям зможе допомогти лише розвиток освіти і культури. Ми європейський народ, культурою, освітою, вірою зв'язані з Європою і мусимо себе виховати для боротьби проти виховання в душі азіатської культури — писала газета "Прапор".

Розмірковуючи над метою діяльності школи, автори підкреслювали, що школа, щоб виконати своє завдання перед народом, повинна давати необхідні знання, формувати благородні почування і виробляти волю. "Та щоб до цього довести... школа мусить бути перенята національним духом, мусить опиратися на національних основах як щодо форми, так і щодо змісту".

Поряд з навчанням і вихованням молоді, школа має здійснювати її підготовку до вибору свого місця в рільництві, промислі чи торгівлі. "За мало "національного" освідомлення — нам треба зрозуміння підстав нашого біту і вироблення сил для його поправи і відродження". Для цього треба реформувати школи, будувати їх на знанні індивідуальності дитини, передової педагогічної думки, досягнень психології. У новій школі "Система муштри мусить уступити місце почуттю свободи і заінтересованя".

При цьому треба пам'ятати, що "молодь належить виховувати не для теперішності, але для будуччини, для "ідеї людства і єго призначеня". Найважливішою складовою виховання є "моральне проведення життя в старшому віці, бо годі зробити людину щасливою, якщо не виховати її насамперед моральною, тверезою і розумною".

Обов'язком тих, що виховують молоде покоління, — наголошував Олекса Іванчук, — є утверджувати його в тій правді, що жити має колись не лише індивідуальним життям, але й громадянським. Громадянське життя людини проявляється передусім її участю в житті нації, а тому національне освідомлення молоді є початком праці в тому напрямі.

Виходячи з того, що напрям життя і саме життя кожного народу залежить від способу підготовки одиниці до горожанського (громадянського — авт.) життя, головною метою виховання має бути не "життєвий утилітаризм", а розвиток альтруїстичних почуттів.

Найважливішим завданням школи на початку століття стало формування в учнів національної свідомості. "Національна свідомість, — писав один із авторів, — це ясне і свідоме почуване моєї тісної приналежності до всієї маси мого народу, тісної зв'язи всіх моїх потреб з вимогами загальнонародними, готовність зректись власної користи для загального добра, даліше — зрозуміне своєї окремішності племінної від інших народів, любов до своєї землі, мови і культури (без ненависти до чужих), взагалі дбалість про поступ цілої нації, підмога для неї й оборона від ворожих нападів".

Але виробити таку національну ідейність існуючі школи не зможуть, бо "вони не наші, а дух і напрям таки цілком чужі". Справитись з таким завданням може лише "народна школа, пройнята національним і гуманітарним духом", а "елементарні школи без національного духа — се інституції, які свідомо чи несвідомо впокоють у вражливі серця ту життєву безідейність, яка немов червак точить життя нації в самім коріні". Педагоги і громадські діячі приходять до висновку, що єдиний шлях, який веде до вироблення у народу національної свідомості, це шлях "через повну націоналізацію школи".

Автори сходяться на тому, що головними засобами формування національної свідомості є: любов до мови, знання минувшини, пізнання сучасного стану, долі, потреб і змагань народу, визначення майбутнього ідеалу і прагнення до нього.

Одним з найважливіших завдань школи є формування в учнів почуття єдності з усім народом, а в дальшій мірі з людством. Ці почуття мають розвинути і закріпитись в дітях на ґрунті історичної традиції, світлої минувшини і всього національного, культурно-історичного доробку нації. Загальний світовий поступ, світлий розвій духа з найбільшими геніями людства на чолі, розбуджують в одиниці переконання, що вона є членом всього людства, коли має право користати зі

скарбів його духу. Та мало цього: людина зобов'язана до тої величавої скарбниці людського духу докинути і свій внесок¹⁵.

Для виховання любові до всього рідного, на думку авторів публікацій, треба використовувати національні свята і річниця важливих історичних подій, розкривати учням історичну правду, добиватися, щоб дитина прийшла до переконання, що Вітчизна це не лише казкові постаті, колишні князі, їх війни, зруйновані міста, могили, пережиті спомини тощо, а сучасне життя нації з її потребами, тріумфами і болями.

Використання культурно-історичної спадщини, історичної традиції має сформувати з молодого людини патріота свого народу — людину, що любить свою Вітчизну і народ. Формуючи любов до Батьківщини і народу, необхідно включати вихованців у вирішення конкретних справ, які принесуть користь для національної справи. Інакше виховання не досягне поставленої мети. "Але так віра, як і любов, — наголошує О.Макарушка, — без дії є мертві, тож і патріот з самою любовію є мертвий. Треба діл!"¹⁶.

Формування патріотизму потрібно розпочинати не з інтелігенції, а з народних мас, бо коли робити навпаки, то народ не вірить інтелігенції, а вибирає "чужих". А "патріотичний настрій широких мас, розбуджений національною школою, надасть в сучасності певніший напрям життю інтелігенції, задержить її при собі і здержить від понижаючої політики скорше, чим високі нераз культурні інституції — безперечно, потрібні кожному народови — однак не досягнені при помочи свідомих мас народу, лиш витворені коштом інтересів тих мас"¹⁷. Виходячи з цих міркувань, О.Іванчук приходять до висновку, що життя нації перебуває в залежності від вартості елементарної школи.

Водночас автори публікацій застерігали, що формування патріотизму ні в якому разі не повинно приводити до формування у вихованця шовінізму, бо "шовінізм — се руйнуюча сила; замість заохотити до позитивної праці для рідного народу, вчить лише ненавидіти і шкодити другому народови. Нехай собі другі воюють і шовінізмом з нами — вольному воля! Ми не стараймося бути їх відгомоном і в сім"¹⁸.

Відстоюючи думку про необхідність націоналізації школи і національного виховання, І.Юцишин писав:

"не проповідуючи найменшого шовінізму і національної нетерпимости, треба навчити молодіж все своє рідне любити: село, хату, нарід, звичаї, рідну землю і історію, народну поезію і писану літературу, науку, а над все рідну мову, котру чоловік мусить зберігати як найбільшу святощ і найдорожчий духовий скарб народа!"¹⁹.

На думку М.Грушевського, "тільки націоналізація школи в українських землях може дати українській людності підстави успішного культурного, суспільного і економічного розвою, уоружити його рівносильною зброєю в конкуренції національностей від перспективи відставання, упослідження в загальнім культурнім і економічнім поході"²⁰.

Потребу національної школи М.Грушевський аргументовано доводив у своїх виступах перед інтелігенцією, на засіданнях і з'їздах громадських організацій, у своїх працях. У передмові до виданої у 1912 р. книжки "Про українську мову і українську школу" М.Грушевський писав: "Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування"²¹.

Він підкреслював, що навчання в школі має проводитися українською мовою і на українській основі. "Бо інакше як на своїй народній основі не стане наш народ просвіченим, не вийде з теперішньої темноти, злиднів і пониження"²². І далі: "Всі інші народи, які дійшли до добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на своїй рідній мові... І наш нарід не іншою дорогою виб'ється з теперішніх злиднів, як тільки тримаючися свого, розширюючи освіту на рідній мові, а з освітою доходить і всякого ладу і права"²³.

Особливої гостроти боротьба за мову викладання в школах Галичини набувала ще й тому, що польська керівна верхівка краю намагалася запровадити в школах утравізм (двомовність).

В часописі "Учитель" І.Копач відзначав, що утравізм несе велику шкоду для навчання і виховання. Він писав: "При утравізмі навіть у найлучшій разі ученик мусів би безнастанно оперувати подвійним світоглядом — очевидно з величезною стратою часу,

праці, здоров'я і знання. А результат з усього того: друкова неміч"²⁴.

Ще гостріше засуджував утраквізм проф. Курпель, який ставив вимогу, щоб вчителі були тієї ж національності, що і діти. Він твердив: "Утраквістична школа навчить облуди і фальшу, звихне характери, ставить у тяжкі пристрасти спорів і сварки, та вишколить до шовіністичної боротьби на ширшому терені публичного життя"²⁵.

У педагогічній пресі висловлювалися різні думки щодо суті поняття "націоналізація школи". Одні автори, як це було і в XIX ст., вважали достатнім для перетворення школи в національну запровадженням української "викладової мови", інші бачили суть націоналізації у вивченні української історії або запровадження українського управління школою (напр., створення української секції крайової шкільної ради тощо), ще інші вважали, що школа має "піти на агітаційну службу патріотизмові"²⁶ і т.п.

Найбільш обгрунтовану, виважену і принципову позицію з цього питання, на нашу думку, зайняли М.Грушевський, О.Іванчук, С.Томашівський, І.Юцишин та деякі інші українські діячі.

Відзначаючи, що сучасну епоху справедливо називають епохою національного ренесансу, І.Юцишин підкреслював, що школа також мусить "жити і розвиватися під проміннями національної ідеї: усе в ній мусить бути овіяне національним духом, а короною її діяльності повинні бути свідомі національно члени народу"²⁶.

З цих позицій школа має дати добрі знання рідної мови, але галицька народна і середня школа дуже мало в тому напрямі, — за висновком І.Юцишина, — дає своєму народові. Вона "дає результат прямо чудові: повне неучтво по обов'язковій дев'ятилітній науці, посунене аж до незнання найелементарніших основ просвіти — читання і писання!"²⁷.

У зв'язку з незадовільним становищем в освіті народу в пресі утверджувалась думка про необхідність створення нової педагогіки, на основі якої виховання має давати "людей з почуттям обов'язку, ідейних людей, таких, що добро загалу цінять вище свого власного добра, зрозумівши, що їх правдиве добро залежне від добра загалу"²⁸. Відповідно до нової педагогіки у

вихованні на перший план треба поставити узгодження розвитку індивіда з його природою, а головним завданням школи є створення умов для автономного його розвитку. Однак питання зміни системи виховання залежить не лише від розвитку "нової педагогії" та від вироблювання загальних основ під природне виховання, але воно зв'язане рівночасно ще й з питанням сього, що поодинокий нарід може називати своєю, чи там "ународовленою школою"²⁹.

На думку педагогів і громадських діячів поч. XX століття, основу нового виховання треба шукати в народній педагогії, в житті народу і його традиціях. І.Франко писав: "Виховання народу мусить вирости з традицій, з культурного стану того народу, мусить корінитися в характері, привичках народу, інакше се буде даремна трата часу й сил"³⁰.

Добре знаючи характер українців, І.Франко в листі до галицької молоді радив розвивати в собі головні русійні сили життєдіяльності людини (розум, почуття і волю), вчитися ними керувати в діяльності на благо народу. Він писав: "Здобуйте знання, теоретичне і практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і статечних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною, тихою працею. Таких мужів потребує кожна нація і кожна історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всміхнеться хоч трохи повна горожанська і політична свобода"³¹.

І.Франко передбачав крах тих систем виховання, які не ґрунтуються на знанні народу, його традиціях, а виховують потрібного лише для держави громадянина, тобто коли людина замість мети виховання перетворюється в засіб досягнення державою своїх цілей. Він писав: "... по думці соціал-демократів, держава, — розуміється будуча народна, — мала статися всевладною панею над життям горожан. Держава опікується чоловіком від колиски і до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно..."

Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка

мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свободних людей, але лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою муштрою, казенною. Люди виростили б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліцейських державах нема і мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою³².

Виконання нових завдань, нове виховання потребували нових учителів, а виписати їх з-за границі народ не міг, як справедливо відзначав І. Франко³³. Ідейний, працьовитий учитель стає моральною підмогою для школи і громади, а для того, щоб він міг вести планову постійну акцію в напрямі націоналізації школи, він повинен знати основи національного виховання, нової педагогіки і психології. Найважливішим засобом для становлення вчителя, на думку дослідників того часу, має бути самоосвіта. Тому "невсипуща праця над піднесенням рівня свого фахового знання і пильні студії практичні і теоретичні над дітьми повинні стати насущним хлібом кожного учителя, бо тільки при їх помочи зможе він розв'язати дуже трудні і дуже скомпліковані проблеми морального виховання молодіж³⁴".

Однак, за висновком педагогів, вивчення української та зарубіжної педагогічної літератури для засвоєння основ національного виховання замало. Знайти матеріал для цього можна "лише в пізнанні культури, характеру, природи, традиції виховання й потреб самого народу, — йдучи при тім до свого пізнання дорогою, по якій інші народи виробляли принцип національної школи: дорогою всесторонньої фактичної аналізи усіх умов життя народа³⁵". На думку О. Іванчука, питання теоретичної педагогіки (мета і засоби виховання) і практичної педагогіки (форми виховання і устрій шкіл) необхідно розглядати виходячи з вимог природного виховання. "Се ж ясне, — писав він, — що коли хочемо говорити про народну школу в якимсь виключнім широкім значінні, то мусимо найперше старатися пізнати цілу ту скомпліковану педагогію нашого середовища, яка без шкіл, без штучних впливів вні виховує від віків нас на таку, а не іншу колективну індивідуальність. Мусимо узгляднити психо-фізичні

особливості народа, зосібна знов дитини, мусимо знати, в яким світі вона родиться, з якого оточення приходить до школи; мусимо узгляднити погляди й права, по яким йде домашнє і громадянське вихованнє серед самого народа; не можемо забувати і становища народа в історії і його цивілізації, природи й характеру його краю, якщо хочемо знати їх дотеперішні й можливі впливи на культурне й економічне житє народа³⁶".

Гарантом досягнення успіху виховної роботи з учнями має стати співпраця, взаємна підтримка і допомога сім'ї і школи. "Бо тільки спільний і гармонійний вплив родини й школи, сих двох наймогутніших виховуючих інститутцій, — підкреслювалось в редакційній статті часопису "Учитель", — запевнить правильний розвій молодіж і збереже ідеали нашого національного виховання³⁷".

Співпраця сім'ї і школи має будуватися на наукових засадах. "Сім'ю для цього треба готувати, давати знання гігієни і педагогіки всім, що в майбутньому призначені судьбою до виховання дітей. Цьому треба вчити представників обох статей в доповнюючому навчанні. Вчителі мають поважати батьків, часто з ними спілкуватися, а батьки зобов'язані вимагати в дітей поваги до школи і вчителя³⁸".

В результаті спільної діяльності школи і сім'ї, самоосвіти вчителя і його наполегливої праці "наша народна школа мусить стати твердиною, в якій зберігатимуться найсвятіші ідеали нашого національного індивідуалізму! ... В наших руках повинна школа перемінитися з навчаючої інституції в школу виховання, в якій треба розвивати національну свідомість дітей, виховувати патріотизм³⁹".

Аналіз джерельних матеріалів дозволяє також прослідкувати еволюцію поглядів на зв'язок школи і церкви. Якщо у ХІХ ст. автори публікацій твердили, що школа повинна бути під наглядом церкви, вимагали, щоб школа була конфесійною і вважали, що "народна школа тоді тільки руська національна, коли є обрядова, конфесійна⁴⁰", а "боротьба за українську мову викладання в школі є боротьбою не народною, а боротьбою за віру, за церкву саму⁴¹", то на початку ХХ ст. появляються публікації, в яких вимагається світськості школи.

Так, І.Франко писав: "Щоб знести тоту темноту і до послідньої можності розбити пута неволі, котрими від віків опутано бідний робучий народ, Галицька громада робітницька, wraz із другими робітницькими громадами цілого світу, вважає конечним домогтися в ділах освітніх:

... 4. Щоби релігії, яко речі, опертої не на знанні, а на вірі, не вчено по школах; так само всяке богослуження, поки воно не буде заступлене наукою та штуками красними, вважалось не громадським ділом, а ділом поєдинчих людей, так що котрі люди схотять мати собі церкв, попа і т.д., то нехай і одержують їх своїм коштом⁴².

На відміну від шкільного закону з 1869 р., де було вказано, що метою школи є морально-релігійне виховання, у проекті на зміну цього закону, розробленому І.Ющишиним, не ставиться мета релігійного виховання молоді, а навчання релігії передбачено у віросповідних школах. Не включаючи релігію в навчальний план, І.Ющишин виходив з того, що вона не є звичайним предметом, а має бути системою морального виховання.⁴³

Особливістю боротьби за національну школу в Галичині на початку ХХ ст. є те, що поряд з теоретичними пошуками розроблялися плани практичних дій для створення національної школи.

Одним із шляхів протистояння натискові полонізації стало створення приватних шкіл. Закликаючи громадськість до цієї справи, М.Грушевський вважав, що створення приватного шкільництва дасть можливість українцям мати школи різних типів, включаючи і професійні, допоможе звільнити школу від польських впливів і дозволить запроваджувати свою систему виховання школярів, ліквідує проблему трудовлаштування "політично неблагонадійних" учителів-українців, сприятиме створенню української шкільної ради⁴⁴.

Стараннями товариства "Просвіта", Руського Педагогічного товариства (з 1912 р. — Українське Педагогічне товариство), греко-католицької церкви та інших громадських організацій краю за короткий час було засновано дев'ять приватних гімназій, чотири учительські семінарії, фахові школи, захоронки, вакаційні оселі, хоча ця справа викликала величезний

спротив з боку польських властей і польських громадських організацій.

Однією з найважливіших проблем культурного і громадського життя галицьких українців стала ідея створення у Львові українського університету, яка захопила студентство, громадські організації, українських послів, народні маси, але свого завершення через початок першої світової війни не досягла.

Для об'єднання зусиль в боротьбі за українську школу 4 березня 1910 р. у Львові було створено Краєвий Шкільний Союз, в склад якого ввійшли представники від "Просвіти", "Учительської Громади", Наукового товариства ім.Т.Шевченка та інших громадських та політичних організацій краю. Першим його головою було обрано М.Грушевського. Головним завданням Союзу було "дбати про шкільництво публічне, офіційальне, про якнайбільшу фреквенцію нашої молодіжи в школах публичних, опіку над шкільною молоддю моральну і матеріальну", а також "пильнувати шкільництва приватного у всіх його стадіях, від курсів неграмотних, курсів доповняючих і пригтовляючих, шкіл народніх і середніх аж до справи університетської включно..."⁴⁵.

Активність і суми пожертвувань, з якими відгукнулася галицька суспільність на створення Союзу, свідчили про те, що в свідомості значної частини українців-галичан утвердилася думка, що шлях до національної і політичної свободи лежить через розвиток національного шкільництва.

Однак, через відсутність єдності в боротьбі за свої права і свободи, Союз згорнув свою діяльність, що, безумовно, не принесло користі для розвитку національного шкільництва.

Вивчення історії шкільництва Галичини дало можливість виявити ряд проектів створення національного шкільництва (І.Капустій, О.Кулинич, І.Ющишин та ін.), але всі вони не були реалізовані.

Наприклад, учитель О.Кулинич пропонував, що для забезпечення наступності в системі освіти, вона має включати в себе шестирічну початкову школу; чотирирічну віділову школу з загальноосвітнім і професійним компонентами; середні школи — гімназії: реальну і класичну; вищу школу⁴⁶.

Для дослідника особливо цінним є розроблений І.Юцишиним проект закону про реформу освіти. В ньому автор, аналізуючи державний шкільний закон від 14 травня 1869 р., розглядає його недоліки й хиби і подає свої пропозиції щодо організації шкільництва.

Аналізуючи діючий закон, автор вказує, що є грубою помилкою думати про те, що коли вчимо в школі рідною мовою, то вже задовільняємо постулати національної школи. "Можна вчити на рідній мові, — пише він, — а попри те незгірше насилувати принцип національного виховання і денаціоналізувати молоді генерації"⁴⁷.

Він вказує, що в галицьких школах, хоча навчання здійснюється українською мовою, поширюється денаціоналізація, паралізується національне виховання українських дітей. Головним винуватцем цього є шкільні підручники і начальство. Шкільні книжки писані, як правило, поганою українською мовою, заповнені історичним, географічним і побутовим матеріалом, що нехтує національні почуття і ідеали, суперечить історичній традиції й убиває любов до всього, що дороге й святе в українському національному житті. На посадах шкільних керівників знаходяться ворожі українській нації люди і вони явно або скритно правлять так, що в українських школах і мови не може бути про національний дух. Тому потрібний такий закон, відповідно якому школа має бути розсадником національного розвою кожного народу.

За думкою І.Юцишина, народна школа має становити єдину гармонійну цілісність, для чого має бути однакова організація народного шкільництва у всьому краї і однакові плани навчання і виховання. Для всіх шкіл треба визначити мінімум навчального матеріалу, обов'язковий для засвоєння учнями.

У законодавчій частині проекту вказується (параграф 1), що "народна школа має виховувати морально, розвивати національну свідомість і почування дітей, їх розум, та довести їх до такого інтелектуального рівня, щоби вони виростили на пожиточних членів рідного народу і держави"⁴⁸.

Відповідно до проекту, школа має бути доступною для дітей всіх суспільних верств і віросповідань, світською, навчати дітей рідною мовою. Навчання має

тривати 8 років і бути обов'язковим для всіх дітей шкільного віку.

У проекті подано структуру закладів для підготовки педагогічних кадрів і дальшої освіти вчителів, визначено їх правові відносини, передбачено незалежне управління національною освітою. У восьмому розділі подано порядок заснування і утримування народних шкіл. Окремий розділ присвячено приватному шкільництву, введено новий (порівняно з діючим законом) розділ: шкільні лікарі.

Значними були здобутки галичан у практичній роботі по національному вихованню молоді. Метою його було виховання людини, яка усвідомлює свою національну приналежність, відчуває високу відповідальність перед своїм народом, всебічно підготовлена до здійснення державницької ідеї.

Початки такого виховання давала галицька сім'я, яка, незважаючи на багатовікові намагання окупантів денаціоналізувати український народ, зберегла традиції народної педагогіки, історичну пам'ять, волелюбність, прагнення до незалежності свого народу, виховувала в дітей любов до Батьківщини, працьовитість, прививала загальнолюдські моральні цінності.

Важливу роль у вихованні відігравала церква, яка була в Галичині зачинателем і могутнім рушієм національного відродження. Великий вклад внесла церква і для утвердження державницької ідеї в свідомості галичан.

Виховання українця, основними рисами якого б були свідомий патріотизм, висока моральність, вихованість, освіченість, фізична досконалість, витривалість, сприяла діяльність молодіжних організацій "Сокіл", "Січ", "Пласт", які мали добре розроблену систему виховання молоді, використовували різноманітні форми виховної роботи.

Спільна виховна діяльність сім'ї, школи, церкви, громадських і молодіжних організацій дала змогу до першої світової війни сформувати нову людину — Людину Визвольних Змагань, яка проявила себе в боротьбі за незалежність України в наступні роки.

Тривога за українське шкільництво спонукала педагогів шукати нові форми боротьби за освіту і організації навчання молоді. Виступаючи 20 квітня 1913 р. з рефератом на загальних зборах товариства "Взаїмна

поміч галицьких і буковинських учителів і учительок", І.Юцишин звернув увагу на стан шкільництва та ґрунтовніше торкнувся національного виховання й навчання в школах. Він підкреслив, що після вирішення університетської справи українська суспільність повинна поставити перед собою завдання націоналізації народної школи. Він висловив думку, що національний інтерес вимагає поглиблення навчання й виховання українського вчителя і запропонував створити "Педагогічно-Наукову Комісію", яка мала займатися цим питанням.

У червні 1913 р. були готові Правильник і Інструкція для цієї комісії, які затвердила надзвірна рада товариства.

Метою діяльності комісії було згуртування народного вчителства для систематичної й планової наукової праці в галузі української педагогіки, шкільництва, навчання й виховання. Комісія поставила перед собою завдання створення краєвої, повітових та пересувних бібліотек педагогічної літератури; заснування педологічної секції; секції "експериментальної" психології, історії українського шкільництва, дидактики й методології, розробки підручників, організації і реорганізації всіх структурних ланок українського шкільництва, дослідження історії зарубіжної школи; видання педагогічної періодики, літератури для вчителів і для молоді; проведення з'їздів та конференцій у справах українського шкільництва і педагогіки; видання підручників тощо.

Для організації роботи на місцях передбачено створення кружків (осередків) комісії в кожному повіті.

Однією із справ, яку здійснила комісія до початку першої світової війни, було скликання першого всеукраїнського з'їзду народного вчителства, який відбувся 25-26 липня 1914 р. у Львові на честь 100-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка. У роботі з'їзду взяли участь понад 1500 учителів і учительок, які представляли українське вчителство Галичини, Великої України, Буковини, Чехії, Словенії і ін.

З'їзд заслухав доповіді: про розвиток українського шкільництва в Галичині, Буковині, Угорщині, США, Канаді, російській Україні, Бразилії; про стан видання української педагогічно-наукової і станової преси і літератури; про стан української дитячої преси і

літератури, як виховуючого чинника всеукраїнської нації; про міжтериторіальні товариські відносини українського народного вчителства.

Війна перервала роботу комісії, але надзвірна рада на засіданні від 22 грудня 1922 р. вирішила відновити її діяльність. Приймаючи правильник "Педагогічно-Наукової Комісії", надзвірна рада керувалася двома вимогами: 1) Кожна діяльність, яка б вона не була і від якої суспільної групи не виходила б, повинна гармонізувати з цілістю національного руху, розливатися в ньому як органічна частка, служити двигуном народного життя в цілості; 2) Громадська діяльність мусить відбуватися силами всіх творчих елементів суспільства, не сміє оставляти поза бортом життя ні одної живої сили громади. Через те комісія носила ознаки суто-національних і громадянських елементів".

У новому правильнику визначено сімнадцять напрямів діяльності комісії по керівництву всіма науково-педагогічними й загально-освітніми справами українського вчителства.

"Педагогічно-Наукова Комісія" мала характер ідеологічного органу товариства "Взаїмна Поміч Українського Вчителства". Її діяльність обмежувалася в більшості до теоретичних дискусій на педагогічні й освітні теми. До її заслуг треба віднести створення центральної педагогічної бібліотеки, редагування "Учительського Слова" та щомісячника "Життя і Школа", продовженням якого став тримісячник "Шлях виховання й навчання". У 1930 р. комісія припинила свою роботу.

Таким чином, аналіз джерельної бази дозволяє зробити висновок про те, що на початку ХХ ст. в Галичині головним завданням в освітній справі стала націоналізація школи. Це привело до активізації наукових пошуків, результатом яких стала розробка теоретичних засад національної школи і виховання.

Із праць і статей цього періоду (М.Грушевський, О.Іванчук, І.Юпач, М.Лозинський, І.Кревецький, С.Томашівський, І.Франко, І.Юцишин) випливають положення, узагальнення яких дає можливість відтворити теоретичні і практичні засади національного шкільництва:

1. Школа має бути пристосована до потреб українського суспільства, його завдань, життя і обставин. За формою і змістом вона має бути українською.

2. Визначальними для розбудови національного шкільництва є принцип народності, національний дух, ідеали національного виховання, народна філософія. Всі громадяни мають рівне право на навчання рідною мовою. Освіта має мати гуманістичний і демократичний характер, бути обов'язковою, світською, вільною від партійних впливів, будуватися з врахуванням наступності всіх її ланок.

3. Виховання в національній школі має бути національним. Воно має виростати з традицій і культурного стану народу, корінитися в його характері і звичках.

4. Питання теоретичної і практичної педагогіки необхідно розглядати виходячи з вимог народної педагогіки, виховного досвіду народу.

5. Виховання має бути тісно пов'язане із національно-культурним поступом української суспільності і служити меті створення української держави. В зв'язку з цим найважливішими завданнями школи стало формування національно свідомої молоді, виховання діяльних патріотів.

6. Виховання патріотизму не повинно формувати нетерпимість до людей інших національностей та інших віросповідань, бо шовінізм і національна нетерпимість — це руйнуючі сили, які приносять тільки шкоду.

7. Умовою успішного виховання є знання природи дитини, національної вдачі, вікових і психологічних особливостей і на цій основі підбір відповідних методів виховання, одноцільність і плановість виховних дій сім'ї, школи і громадськості.

Проблеми обґрунтування теоретичних основ національної школи і національного виховання та практичного їх втілення хвилювали прогресивних діячів, науковців і педагогів на Великій Україні, де значно активізувались пошуки шляхів побудови національної освіти. У працях Б.Грінченка, С.Васильченка, А.Кримського, учителя з Катеринослава Яна Чепіги (Зеленкевича), приват-доцента Одеського університету І.Радецького та інших наголошувалось, що школа має відображати характер народу, його етнічні і

національні риси, екологічні і соціальні умови життя, бути загальнодоступною, світською, навчати школярів рідною мовою. Підкреслювалось, що справа освіти для українців є справою національного відродження⁵⁰.

Вивчення педагогічної спадщини дозволяє зробити висновок, що, по-перше, розвиток концептуальних засад національного шкільництва відбувався в контексті розвитку педагогічної теорії в західноєвропейських країнах, по-друге, що, не зважаючи на різні філософські і педагогічні підходи до вивчення проблеми національного шкільництва, визначальними для розбудови національної школи вважалися принцип народності, національний дух, ідеали національного виховання, народна філософія. Наголошувалось на рівному праві всіх громадян здобувати освіту рідною мовою, демократичності і гуманності характеру освіти, обов'язковості, світськості і аполітичності освіти, наступності всіх її ланок. І, по-третє, яскраво проявлялося співпадання висновків і концептуальних засад національного шкільництва в працях авторів із східних і західних областей України, що є свідченням внутрішньої єдності українців та підтвердженням єдності національно-культурного відродження на всіх українських землях.

Однак теоретичні розробки значно випередили фактичний стан справ у шкільництві. На Великій Україні до 1917 р. не було жодної української школи, а школи з українською мовою викладання в Галичині не могли стати національними і не відповідали потребам української нації. Причинами цього були антиукраїнська політика уряду, відсутність єдності серед українців в змаганнях за свою школу, а також і те, що головну увагу в боротьбі за школу було сконцентровано на середніх школах і університетській справі, а народні школи, полишені без належної уваги, ставали чужими для українців⁵¹.

Та пошуки педагогів і науковців не були даремними. Концептуальні засади національного шкільництва, розроблені на початку ХХ ст., лягли в основу теоретичних пошуків та практичних перетворень у системі освіти, що здійснювалися урядами Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки.

Створення Західно-Української Народної Республіки привело до суттєвих змін в організації шкільництва. Відповідно до закону від 13 лютого 1919 р. всі школи на території республіки ставали державними. Неукраїнському населенню краю гарантувалося право на школи з навчанням рідною мовою.

Водночас ішов пошук засад розбудови системи шкільництва в краї. Цьому сприяло проведення учительських з'їздів, публікації в пресі різних думок щодо організації шкільництва. З'їзд вчителів середніх і вищих шкіл, що відбувся в Станіславі 21-22 березня 1919 р., в резолюції про реформу шкільництва відзначив, що школа має бути національною, готувати до життя і праці, бути вільною від впливів партій, церкви, суспільних класів, демілітаризованою, плекати в учнів громадянські почуття, мати демократичний устрій, розвивати самоврядування.

В пресі відстоювався тип спільної для юнаків і дівчат школи, підкреслювалась необхідність співпраці галицького і східноукраїнського учительства в розвитку шкільної і позашкільної освіти.

Найбільш повно, на нашу думку, розроблено концептуальні засади розбудови національного шкільництва у серії статей С.Сірополка під загальною назвою "Завдання нової школи", опублікованих в газеті "Республіка"³².

Аналіз державних документів, педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що в Західно-Українській Народній Республіці передбачалось створення і розбудова національної школи, як загальнодоступної і обов'язкової для всіх дітей шкільного віку, світської, захищеної від партійних впливів, трудової, виховної, діяльної, що забезпечує навчання школярів рідною мовою та вивчення учнями різних національностей державної мови. Управління школою мало мати державно-громадський характер і поєднуватися з широким розвитком шкільного самоврядування. Всі загальноосвітні школи мали бути об'єднані в спільну шкільну систему, тобто визнавався принцип єдиної школи.

В розроблених С.Сірополком засадах розбудови національної школи простежується їх єдність з проектом розбудови шкільництва в УНР, в основу якого було поставлено такі принципи: по-перше, школа є

єдиною в тому розумінні, що вся система шкіл утворює з себе одну школу, яка має один напрямок і забезпечує вільний перехід учнів від нижчого до вищого ступеня. Ця школа є загальноосвітньою. По-друге, нова школа є національною. По-третє, школа є виховною і, нарешті, школа є діяльною. Статут єдиної школи, вироблений Міністерством освіти УНР, ґрунтувався на таких засадах: автономія школи, активна участь громадянства в школі, утвердження правового статусу вчителя³³.

Вироблені в той час засади національного шкільництва є сприйнятливими для нинішнього шкільництва, становлення якого проходить в таких же складних умовах.

1. Томашівський С. З історії державної середньої школи в Галичині // Наша школа — 1909 — ч.І-ІІ — С.11.
2. Грушевський М. Наша школа // Наша школа — 1909 — ч.І-ІІ — С.2.
3. Церковъ, а школьництво // Прапор — 1898 — ч.7 — С.199.
4. Починаймо від основ // Учительське слово — 1913 — ч.4 — С.63.
5. Ю.Л. В справі нашого народного шкільництва — Львів, 1909 — С.9.
6. Реформа виховання // Промінь — 1904 — ч.12 — С.35.
7. Ротальський В. Найновіші напрями в науці виховання // Учитель — 1905 — ч.1-10 — С.147.
8. Дуб Й. Гадки про потреби і вимоги сучасного виховання // Учитель — 1905 — ч.15-16 — С.229.
9. Іванчук О. Вага національної школи в напрямі національного освідомлення мас // Учитель — 1905 — ч.13 — С.193.
10. С.Т. З чого нам національно освідомляти ся? // Учитель — 1905 — ч.3 — С.25.
11. Там же — С.26.
12. Там же — ч.13 — С.194.
13. Іванчук О. Вага народної школи в напрямі національного освідомлення мас // Учитель — 1905 — ч.14 — С.209.
14. Там же — С.209.
15. Юцишин І. О моральнім вихованню молоді // Учитель — 1907 — ч.23-24 — С.347.
16. Макарушка О. По загальних зборах // Учитель — 1906 — ч.9 — С.121.
17. Іванчук О. Вага народної школи в напрямі національного освідомлення мас // Учитель — 1905 — ч.14 — С.210.
18. Там же — С.211.
19. Юцишин І. Рідна мова в рідній школі // Учитель — 1910 — ч.20-22 — С.323.
20. Грушевський М. Наша школа // Наша школа — 1909 — ч.І-ІІ — С.2.
21. Грушевський М. Про українську мову і українську школу — К., 1991 — С.13.
22. Там же — С.25.

23. Там же — С.25.
 24. Копач І. Утраквізм в школах середніх // Учитель — 1904 — ч.4 — С.58.
 25. Великанович Д. За українську школу — Львів, 1937 — С.26-27.
 26. Ющишин І. Рідна мова в рідній школі // Учитель — 1910 — ч.15-16 — С.229.
 27. Там же — С.230-231.
 28. Франчук І. До реформи виховання // Учитель — 1908 — ч.6-7 — С.109.
 29. Іванчук О. Проблем націоналізації нашого виховання // Учитель — 1910 — ч.10 — С.148.
 30. Франко І. Хома з серцем і Хома без серця // Твори, т.22 — С.15.
 31. Франко І. Одвертий лист до української галицької молоді // Твори, т.45 — С.402.
 32. Франко І. Що таке поступ? // Твори, т.45 — С.34.
 33. Франко І. Хома з серцем і Хома без серця // Твори, т.22 — С.15.
 34. Ющишин І. О моральнім вихованню молоді // Учитель — 1907 — ч.21-22 — С.345.
 35. Іванчук О. Проблем націоналізації нашого виховання // Учитель — 1910 — ч.11 — С.164.
 36. Там же — С.164.
 37. Учитель — 1911 — ч.1 — С.3.
 38. Барвінський О. Про спільне ділане родинного дому і школи у вихованню молоді // Учитель — 1910 — ч.8-9 — С.131-132.
 39. Ющишин І. Спільні змагання і обов'язки // Учитель — 1911 — ч.1 — С.6-7.
 40. Церков а школьництво // Прапор — 1898 — ч.6 — С.168.
 41. Там же — ч.9 — С.263.
 42. Франко І. Чого хоче галицька робітнича громада // Твори, т.45 — С.163.
 43. Ющишин І. Проект на зміну державного шкільного закону з дня 14 мая 1869 року — Львів, 1913 — С.25, 50.
 44. Грушевський М. Що ж далі? // Літературно-науковий вісник — кн.ІІ — 1905 — С.2-5.
 45. Наша школа — 1910 — кн.1 — С.9-10.
 46. Кулинич О. Про устрій народних шкіл в Галичині // Учительське слово — 1913 — ч.11, 12, 13, 14.
 47. Ющишин І. Проект на зміну державного шкільного закону з дня 14 мая 1869 року — Львів, 1913 — С.19.
 48. Там же — С.25.
 49. Товариство Взаїмна Поміч Українського Вчительства. 1905-1930 — Львів, 1932 — С.167-170.
 50. Див.: Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення — Івано-Франківськ, 1992.
 51. Починаймо від основ // Учительське слово — 1913 — ч.4 — С.63.
 52. Основні положення цієї статті викладені в книзі: Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.) — Івано-Франківськ, 1994 — С.117-118.
 53. Учитель — 1924 — ч.3 — С.73-77.

2.4. Теорія національного виховання у міжвоєнну добу.

Переміни, які відбулися в Європі після першої світової війни, привели до того, що європейська школа увійшла в нову фазу своєї організаційно-змістової еволюції, розбиваючись в результаті появи нових держав на ланцюг окремих, своєю формою і змістом різних або й протилежних шкіл.

Першою на Заході почала робити реформи Австрія (1920-22 рр.), де основою нового виховання стала ідеологія соціал-демократичного республіканізму й дух патріотизму. Такою була австрійська школа до осені 1933 р., коли в результаті зміни в розстановці політичних сил в країні виховання було спрямоване в напрямі австрійсько-патріотичному і строго релігійному.

У результаті реформ головним у німецьких класичних гімназіях стало батьківщинознавство, в італійських школах — італійськість, в польських — польськість, тобто перебудова школи відбувалась в напрямі її націоналізації, яка мала служити новим державним засобом для самовкорінення в масах і самозабезпечення. За висновком Я.Яреми, поява такого суто національного типу вищої школи є для історії міжвоєнного шкільного будівництва на європейському Заході основним фактом. Тоді як на Сході Європи душею шкільного змісту стала соціально-класова освіта і виховання, на Заході шкільні програми опановує батьківщинознавство, тобто національна освіта і виховання, яка мала мету формувати державно-національних активістів-патріотів.

Українські педагогі Галичини в цей період свою головну увагу також сконцентрували на розробці теоретичних засад національного шкільництва і національного виховання, головною метою якого "є, щоби нарід заховав якнайсильніше і найпевніше свою національну окремішність. Важною річчю являється при тім розвинути всесторонно всі позитивні сторони національного характеру, а добре проведена національна індивідуальність має вложити все, що є в ній найгарнішого, у загально людську культуру"².

В той час, як в деяких європейських країнах разом із освітленням в уяві молоді картин національної сили і слави, незамітно формується почуття "расової вищості"

над іншими націями і таким способом виховується її до чогось великого, що має відбутися в майбутньому, характерною ознакою поглядів українських педагогів М.Галущинського, С.Русової, Я.Яреми, П.Біланюка, В.Пачовського та ін. є думка про те, що, добиваючись національної окремішності, виховуючи на національному ґрунті, треба забезпечувати єдність національного із загальнолюдською культурою, доповнювати національне цінностями інших культур. Ця думка характерна для всієї міжвоєнної доби. "Школа, починаючи від найнижчого ступеня, — писав пізніше В.Кузьмович, — повинна вносити в громадянство первні національного вирівнання, взаємної толерації і пошани"³.

У публікаціях вказувалося, що виховуючи всесторонньо розвинуту особистість, яка володіє основами загальнолюдської культури, школа має змагати до того, щоб з кожного українця виховати громадянина-Українця, громадянку-Українку. А для цього необхідно, щоб діти й шкільна молодь жили життям власного громадянства, життям свого народу.

Єдиною дорогою, яка "зовсім певно поведе нас до нашої ціли, — писав М.Галущинський, — це переміна теперішньої школи в шкільну громаду, або в шкільну державу, в якій громадяне-ученики, громадянки-учениці самоуправою і публичною опінією громадян і громадянок устроювалиби свої справи і приучувалися від дитини-молодця, дитини-дівчинки до того, щоби ставити свої сили на услуги громади, щоби підпорядковувати своє "я" загальним справам, щоби панувати над своїми пристрастями й забаганками тоді, коли інтерес громади сего вимагає, вправляти свою волю, як підставовий чинник до осягнення чистого й сильного характеру. Такого рода виховання змагає до того, щоби кожда одиниця сповняла свої завдання не лише для себе самої, лише для того, що сього вимагає інтерес народу. Так поведене виховання осягне... ідеал суспільної відповідальності за свою працю і за свої вчинки"⁴.

Проблемі національного виховання присвячено публікації П.Біланюка, І.Велигорського, Я.Кузьміва, В.Кузьмовича, В.Пачовського, С.Русової, Г.Терлецького, І.Ющишина та багатьох інших педагогів. Важливе місце серед них зайняли книги О.Макарушки "Наука

виховання" (Львів, 1922), В.Левицького "Історія виховання і навчання" (Львів, 1921), В.Калиновича "Наша молодь у переломній добі" (Львів, 1924), Б.Заклинського "Історія українського виховання" (Коломия, 1919) і "Національне виховання" (Львів, 1927), Ю.Дзеровича "Педагогіка" (Львів, 1937), у яких розкрито теоретичні засади виховання підростаючих поколінь.

Наукова і практична діяльність українських педагогів відбувалася в дуже складних умовах. Поставивши в основу навчально-виховного процесу в школі польськість, яка мала бути підставою виховання відданих польській державі і нації громадян, уряд Польщі взяв курс на ліквідацію українського шкільництва і асиміляцію українців. Цей курс був закріплений законом від 31 липня 1924 р., автор якого міністр освіти С.Габський уже в перший день свого урядування наголосив, що завдання освіти "створити покоління громадян, здібних по правді до запевнення польській державі внутрішньої і зверхньої сили"⁵.

Антиукраїнська політика уряду привела до того, що освіта українців була в повному занепаді. Бракувало шкіл і українських учителів, а діючі школи перетворювали в утравістичні (двомовні), не було українських підручників, для українців були лише одно- і двокласові школи, а вищекласових не було і т.д. У 1926 р. 1,5 млн. українських дітей не ходили до школи. За оцінкою тодішнього автора, освітня і виховна проблема в українців Польщі "станула над берегом пропасти"⁶.

У цих складних умовах боротьбу українців за свою школу очолило товариство "Рідна Школа", яке, не зважаючи на заборони, постійно розширювало мережу своїх освітніх закладів (дошкільних установ, народних, середніх, фахових шкіл, бурс, курсів тощо). Ці навчально-виховні заклади стали оазисами національного виховання, полем для розробки його теоретичних засад і практичної їх перевірки. Найважливішими завданнями "Рідної школи" було "щоби дитина носила в своїй груді любов до рідної мови, до рідної землі, до своїх предків, до своєї церкви, до рідної історії, до літератури, до мистецтва, до рідних звичаїв і обичаїв, до рідних установ, словом до рідної

культури, всього, що надбали й збудували попередні покоління”⁷.

Діяльність товариства "Рідна Школа" та інших громадських організацій і товариств не дала припинити розвиток теорії національного виховання. Ця проблема була під їх постійною увагою.

Ідеали, шляхи і засоби національного виховання автори шукали в історичній минувшині і в сучасному житті народу, спираючись в своїх теоретичних міркуваннях на українську і світову теорію і практику.

Так, розмірковуючи над найважливішими виховними завданнями, Ю.Чайковський, виходячи з суспільних потреб, писав: "... новий ідеал жінки в нашій суспільстві, передусім інтелігентних верств, мусить бути такий: треба виростити жінку культурну, діяльну, не пасивну в родинному життю, національно вповні свідому, чутку до громадських потреб, притім не позбавлену жіночости: грації й елегантії, ніжности й почуття власної гідности.

Повинен би в нас появитися жіночий тип Кобилянської без його переніження й "переестетизовання", збагачений духовими цінностями й національним жаром типів Лесі Українки"⁸.

Поряд з цим, на думку автора, педагоги мають дбати про фізичний і духовний розвиток вихованців, розвивати розум, волю і почуття, враховуючи при цьому інтелектуальний і фізичний стан, середовище й товариську сферу, серед якої учениця проживає і індивідуально підбираючи методи виховання.

У доповіді на науково-педагогічному з'їзді "Рідної Школи" 1 лютого 1929 р. педагог з Дрогобича В.Кузьмович⁹, аналізуючи діяльність гімназії як закладу, який має "з дійсно здібної молоді витворити інтелектуальну еліту, здібну до творчої, самостійної праці, що зуміла б ставитись активно до оточення і складалася б з людей духовно повних і тугих", доводив, що "центральною питанням гімназій "Рідної Школи" є не їх устрій, ані програми, ані навіть педагогічно-дидактична діяльність учителів, лише сторінка виховна. Не питання зовнішньої організації, ані навіть питання — хоч і як воно важне — чого і як учити, лише питання: як і для якої цілі виховувати". А тому для гімназії головною турботою має бути національне виховання, його продумане й систематичне проведення.

В.Кузьмович звернув увагу на поверхове трактування суті національного виховання, при якому вважають, що національне виховання — це ґрунтовне знання української мови, літератури, історії і культури, навчання в українському "дусі". На його думку, метою національного виховання "повинно бути не лише виховання національно свідомого Українця зі всебічно оформленим умом, серцем, волею і тілом, але й Українця спеціально зорієнтованого на всі проблеми сучасного життя, а саме, зорієнтованого національно". Він повинен навчитися розуміти історичні, суспільні, культурні явища як прояви чи наслідки безоглядної боротьби осіб і народів, повинен знати, що дорогою всесвітнього поступу вистелюють останки народів і терпіння поодиноких людей.

Під національною зорієнтованістю В.Кузьмович розумів "вироблювання почуття солідарности одиниці з добром і інтересами нації, яке в особняку повинно витворити своєрідну етику (підчинення свого "я" під інтереси збірноти), а в збірноті своєрідну публічну мораль (яка б обов'язувала без зовнішнього натиску)".

В.Кузьмович приходив до висновку, що центральною проблемою гімназій є виховання, а найважливішим його завданням є "вироблювання характерів сильних і владних, наставлених не на себе, лише на націю, готових до самопожертви із почуттям відповідальності".

Аналізуючи розвиток шкільництва у західноєвропейських країнах та розглядаючи проблему виховання в контексті передової педагогічної думки, І.Велигорський писав¹⁰, що в новій школі навчання "із цілі стало засобом виховання, а тут головну роль грає рідна культура. Це вихідна точка виховання, це наука життя на матеріалі рідної культури". Мета нової школи — "створити людину нового типу, а на основах національної традиції, самостійну, приготовану до життя, людину чину, що вміла б черпати з минулого, дивитися розумно в теперішність з вірою в майбутність та з охотою до чинної співпраці в будові кращого Завтра". Виховати таку людину, на його думку, має школа праці, активна школа, що вчить молодь не тільки слів, але дає й зміст їй та вчить її самій собі творити зміст життя. Таке складне завдання можна виконати лише на основі українознавства, яке не має

бути окремим предметом, але основою навчання взагалі та осередком виховання.

Українознавство має відтворити повний образ душі українця, його погляди на життя й світ, його думання, психіку і світогляд, розвій суспільного, господарського та політичного життя. Але для досягнення цієї мети потрібні добрі підручники і об'єднана, свідома праця учителів.

Виходячи з таких засад, в краї йшла розробка навчальних програм, автори яких підкреслювали, що вивчення кожного предмету має бути зв'язано з наукою про людину й громадянство, головне про ... українську людину й українське громадянство, а вивчення предметів українознавства має зосереджуватися довкола своєї програмової вісі — українського народу і його культури. З допомогою цього школа повинна дати українській дитині національну свідомість, робудити в ній національно-патріотичні чесноти¹¹.

Відповідно до програм, навчання у найнижчих класах мало починатися з найближчого довкілля дитини — рідної хати, школи, села, околиці, повіту. Таким чином програмовою віссю навчання стає рідне середовище. А в трьох останніх класах народної школи ця вісь має охоплювати весь український народ у просторі і часі.

Основну увагу автори програм звертали на розвиток у дітей прагнення до організованого державного життя. На прикладах історії з минулого й сучасного дитина повинна була усвідомити, що кожен народ у світі не досягне поза державою вищого розквіту, не сповнить своїх остаточних завдань.

Такий підхід відповідав зальноєвропейській тенденції ставити в основу виховання культ нації і об'єктивно впливав із становища українців та їх національного характеру, який мав не лише позитивні риси, але й негативні, серед яких на думку М.Грушевського, І.Крип'якевича, В.Липинського, М.Костомарова, Д.Чижевського, О.Терлецького, такі як: егоцентризм, прагнення особистої свободи без належних устремлінь до державності; анархічний індивідуалізм, який є найбільшим ворогом єднання; отаманщина; легковірність та уступчивість, примиренство до чужої експансивності.

В.Целевич так охарактеризував становище і завдання українців: "У висліді визвольної боротьби й важкого

положення під чужою владою зроста й поглибилася національна свідомість і проявляє себе в чині хотіння державності. Проте не можна сказати, щоби шляхом виховання й самовиховання помітно ослабли ... причини нашої недержавності. Навпаки — анархія й безладдя поглиблюються та ставлять тривожний знак запиту над нашою найближчою будучністю. Тому поборювання анархічної вдачі й виховання державно-творчих чеснот та прикмет мусить стати боевим завданням школи, преси й публіцистики, політики й церкви та діяльності всіх українських, головню культурно-освітніх і спортових товариств. Без цього, без внутрішньої перебудови української вдачі здобути державність буде все тільки нереальною мрією. В найкращому випадку тут і там здобудемося на якийсь геройський чин або кривавитися мемо в безуспішному бунтарстві, а в межичасі прогавимо не один момент і будемо далі погноєм для розумніших від нас націй — під колесами історії"¹².

Аналізуючи співвідношення головних духовних рушійних сил (волі, почуттів і розуму) в українському характері, з чим має рахуватися кожен виховник, секретар "Просвіти" Микола Дужий писав: "В нашому національному характері можна завважати якби нерівномірне відношення цих духовних сил. Знаменна його риса — це сильно розвинена почуттєвість. Ми вміємо жити настроями і легко запалюємося, але й так само легко зражуємося. Почувань і розуму ми не вміємо погодити разом із собою, попадаємо то в цю, то в ту крайність. Ще частіше виключаємо розум взагалі, хоч він має велике значення як контрольний та керівний двигун життя. Найкращі почування без контролю розуму бувають часто джерелом болючих непорозумінь і трагедій.

А там, де треба волі до творчого й тривалого змагання — ми звичайно не видержуємо. Одноразові буйності почувань при недостатці сильної волі робить нас здатними до одноразових поривань і коротких зусиль... В переломових хвилях, у приступі розпуки ми вміємо піднестися до якнайсмільвіших високих поривів, вміємо героями вмирати, але не вміємо серед невзгод і труднощів жити, з посвятою працювати й послідовно змагати до добра, сили та слави своєї Батьківщини..."¹³.

Час і обставини вимагали зміни українського характеру, формування інтелектуально багаті людини, яка вміє підпорядкувати свої почуття розумові і в якій є міцна воля, що забезпечить благо нації і особисте благо і якою державницька ідея сприйнята як керівництво до дії.

Проблемі реформування системи освіти і виховання було присвячено значне число публікацій у тогочасній пресі. Цьому присвятив серію статей під загальним заголовком "Виховні проблеми — Перед Педагогічним З'їздом РШ" і часопис "Новий час". Оглядаючи цю серію статей подав у щоквартальнику "Шлях виховання й навчання" В.Ярмів. Він вказував, що в цих статтях газета намагається ввести читача в круг тих виховних питань, що тривожать увесь культурний світ. Автор статей у "Новому часі" змальовує невідрадний стан, у якому опинилося людство після війни, звернувши увагу на виховання молоді. "Надія, що молоде покоління, відповідно виховане, найде загублений життєвий ідеал та розв'яже труднощі цієї подвійної кризи, веліла вступити на шлях рішучих реформ дотеперішньої системи виховання". Далі автор представляє в головних рисах потрібні реформи. Критикуючи стару школу, автор вказує, що нова школа має бути не школою навчання, а школою виховання і навчання, школою, яка була б цілим дитячим світом, де кристалізувалася б дитяча душа, творилися характери не на мертвих, книжкових прикладах, але у власній праці, в шкільних організаціях молоді.

Дороговказом в новій школі в нелегкій праці виховання, на думку В.Ярміва, мусить бути ясно визначений ідеал виховання. Ось саме "воєнне і повоєнне суспільство витворило такий виховний ідеал, а саме — національне виховання, що лише через нього можна дійти до розуміння людства. Кожний нарід творить окрему цінність, бо в рефлексії його душі інакше відбиваються й інакше перетворюються навіть загальнокультурні цінності як релігія, наука, мистецтво. Всі вони мають своєрідні прикмети і повна та всестороння творчість одиниці чи народу можлива лише серед власного середовища, з яким фізично чи психічно вона є зв'язана".

Тому кожна школа, якщо тільки вона має бути школою виховання і не чужого життя доквітля й

дитини, мусить бути національною школою, тому "основою нової школи є виховання на культурі власного народу. В наших обставинах — українство мусить бути осередком навчання й виховання не лише в загальноосвітніх школах, але й фахових, та курсах усяких типів... Під тим кутом мусять бути вироблені істориї, написані підручники, їм (українській мові, історії, географії України) мусить бути призначене відповідне число годин навчання. Також нова школа виключає всякий утравізм... Виховання в школі мусить бути суцільне й ведене в рідній мові навчання".

В.Ярмів наголошує, що цей перший з'їзд укаже не тільки напрямні, в яких повинна піти дальша праця; як довго нема зібраного й науково опрацьованого матеріалу, так довго трудно думати про якість невідхильні постанови".

Проблема національного виховання займала центральне місце і в роботі першого українського педагогічного конгресу, який відбувся 2-3 листопада 1935 р. у Львові. У доповідях С.Балея ("Психологія характеру") та Я.Яреми "Українська психіка в її історично-культурних виявах і наша програма виховання"), виголошених на пленарному засіданні, та у доповідях В.Пачовського, С.Людкевича, Є.Храпливого, Я.Кузьміва, В.Метельського та ін. на засіданнях секцій розкрито важливі аспекти національного виховання молоді, що дало можливість виявити підходи і тенденції розвитку цієї складної проблеми, виробити науково обгрунтовані тези і резолюцію конгресу, в яких була накреслена програма розвитку теорії і практики національного шкільництва і виховання.

У доповіді проф.Я.Кузьміва¹⁵ наголошувалось, що національне виховання у своїй найглибшій суті — це творення і безупинне досконалення нації, тобто це виховання для потреб нації. Завданням виховання він вважав потребу ввести дитину в світ культурних вартостей, розуміючи під терміном "культура" не готові вже витворені культурні вартості, а скоріш духовний процес, що саме раз-у-раз проходить на підкладі витворених уже культурних вартостей як: звичаї, мораль, мистецтво, наука, мова, господарські вартості, література тощо.

На думку Я.Кузьміва, національне виховання найкраще може здійснювати школа, яка має вибір

культурних цінностей і сама працює в тому напрямі, має відповідну методику навчання і виховання та вчителів тієї ж національності, що й учні. Але до того часу, поки таких шкіл нема, весь тягар національного виховання лягає на позашкільні установи, які мають бути відповідно і доцільно організовані та використані. Цими позашкільними чинниками національного виховання він вважав сім'ю, церкву, народні установи, пресу, книжку, театр себто все довкілля. Головна умова виконання ними виховних функцій полягає в тому, що вони мусять "бути пронизані й насичені виховними впливами в національному дусі, мусять із собою співділати, мусять постійно і самі про це тямити і кругом себе поширювати думку, — що виховання, — це безмірно важна справа, що це складний процес, що він триває ціле життя — і ніколи не закінчується на самій школі! Тому в тім процесі почесне і важне місце займає самовиховання".

Головним засобом національного виховання, за висновком Я.Кузьміва, є українознавство, культура рідного народу. Ця думка знайшла своє концентроване вираження у доповіді д-ра В.Пачовського "Українознавство у вихованні молоді"¹⁶, у якій він підкреслив, що український народ має свою рідну культуру, яка повинна стати основою виховання молоді. Завдання вчителів полягає в тому, щоб сформулювати в учнів почуття гордості за свою культуру, яка є свідченням рівновартості українців з державними народами.

В.Пачовський наголошував, що ми, українці, "вважаємо хребетним стрижнем школи пройняті національним духом науки українознавства, в склад якого входить мова, література, історія, плястичне мистецтво, музика українського народу та географія земель заселених Українцями".

Поставивши в основу виховання молоді українознавство, школа має виховувати громадян, свідомих свого обов'язку перед нацією і готових до мирної співпраці з іншими народами. "Ми вповні свідомі того, — говорив В.Пачовський, — що українське свідоме покоління виховає тільки школа з українською мовою навчання, але пройнята наскрізь національним духом не зі становиська боротьби і ворожнечі до сусідів, а зі становиська любови рідного краю".

Якщо ж в школі з українською мовою навчання нема українознавства або воно занедбане, то така школа "виховує безхребетну інтелігенцію, яка в хвилі бурі і натиску готова до змінівиховства, як безхарактерна, здібна до ренегатства не тільки свого народу, але і держави".

Вважаючи, що результат роботи школи залежить в першу чергу від вчителя, В.Пачовський ставить перед вчителями завдання провести "повну ревізію свого навчання і доповнити свої засоби у вихованні молоді у національному дусі", бо школа має виховати нове покоління, свідоме своєї ролі в змаганнях своєї нації, таке покоління, що "замінить чутливість і пасивність та змінчивість через недостачу національного світогляду — на твердість, рівновагу і активність в повній вірності ідеї нашого життя в кождім ділі й на кождому кроці..."

Важливе місце у виступах учасників займала думка про те, що найголовнішими завданнями всіх виховних інституцій є виховання доброго громадянина. "Нація потребує не тільки людей, що вміли б використати ріллю — вона потребує громадян, що творили б її основу не лише тим, що вони будуть матеріально незалежні, але передусім тим, що на її характері і волі збудуємо основи для загальнонаціонального життя"¹⁷.

Конгрес показав високий рівень розробки в українській педагогіці ідеї національної школи і розуміння її ролі в національно-культурному відродженні. Він викристалізував мету і ідеал виховання, сконкретизував практичні методи й засоби для його здійснення.

У тезах конгресу зазначено, що право на національне виховання — це самозрозуміла життєва необхідність для розвитку нації. Місцем її здійснення може бути тільки рідна виховна установа з рідним виховником.

Метою національного виховання української молоді є "всебічна підготовка її до здійснення найвищого ідеалу нації, до чинної творчої участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї до участі у вселюдській культурі".

Конгрес вказав, що за єдино доцільну визнає систему виховання, оперту на християнській вірі, науці і моралі. Він визначив такі напрями виховання молоді: релігійно-моральне; національне; суспільне; господарське; мистецьке; духовне; гігієнічне й фізичне.

У резолюції конгресу підкреслювалось, що національне виховання молоді мусить охоплювати цілість виховання. Щоб виповними його конкретним змістом, треба "плекати знання рідної духовної й матеріальної культури, розвивати ідею української духовної й культурної соборности, національної єдности, здійснювати зв'язки з рідним народом, вціплювати любов до рідного краю, виробляти характери, розвивати позитивні громадські чесноти та здатності до творчої праці".

Важливим висновком конгресу стала думка про те, що основою навчально-виховного процесу в національній школі має бути українознавство. З огляду на це конгрес ухвалив такі тези: в справі навчання української мови; в справі навчання історії і географії; в справі суспільного виховання; в справі громадського виховання; в справі мистецького виховання; в справі духовного, гігієнічного й фізичного виховання; в справах шкільної політики.

У тезах, зокрема, відзначалось, що "осередніми предметами навчання й виховання", починаючи від установ дошкільного виховання до четвертого року навчання у початковій школі є українська мова, у вищих класах початкової школи — предмети українознавства, в середніх школах всіх типів — духовна й матеріальна культура українського народу в систематичному охопленні.

Конгрес вказав, що навчання української молоді іноземної мови може починатися не раніше як у третьому році навчання в початковій школі, а двомовність у шкільному вихованні і навчанні конгрес визнав з наукового погляду недоречною, з педагогічного шкідливою, а на українських етнографічних землях засобом денационалізації українського населення і тому поставив вимогу скасування двомовності в усіх школах і установах, де виховується українська молодь.

Визнаючи в цілості виховання молодого покоління важливість доцільного плекання характерів, конгрес висловився, що виховна практика повинна подбати про визначення тих поодиноких рис особистості, що їх розвиток є зокрема побажаний з оглядів національних, загальнокультурних і суспільних та подбати про такий конкретний план виховання, що вможливував би

"актуальну вправу в набуванні зазначених рис і перевірку виховних досягнень".

У резолюції конгресу передбачено комплекс конкретних заходів для її успішної реалізації у відповідності з суспільними вимогами та умовами життя українців у державі.

Розпочавши свою діяльність з роздумування про формування характеру, конгрес таким чином підкреслив, що головною метою українського виховання було, є і буде виховання характерів. Цим він викликав у педагогічних колах зацікавленість до проблеми виховання молоді, плекання характерів, створив передумови для пошуків напрямів і шляхів формування українського характеру без огляду на швидкозмінні життєві умови.

Значне число публікацій про роботу конгресу свідчило, по-перше, про те, що потреба в ньому справді була великою, а, по-друге, про те, що він підняв дуже актуальне для української суспільності питання. Найактивніше обговорювались доповіді Я.Яреми "Українська психіка в її історично-культурних виявах і наша програма виховання" та М.Метельського "Спроба психологічної характеристики української дитини". Гостра дискусія розгорталась щодо версії Я.Яреми про те, що інтравертизм є головною ознакою нашого характеру. П.Кривоносюк з приводу цього писав: "Безумовно, це велика заслуга Яреми, що опрацював з чималим накладом труду негативну сторону психіки кількох чільних членів української нації (раси), оскільки вона відслонюється в їхніх письменних творах. Але це ще далеко не є українська психіка в її культурно-історичних виявах. Це тільки дробина цієї психіки у дзеркалі дрібного фрагменту її культурно-історичних джерел. Тому, що Гоголь, Вишенський, Сковорода і ще кількох інтравертиків, не можна ще сказати безапеляційно, що всі українці непридатні до життя, торгівлі, державного будівництва і т.д. навіть, коли такий погляд підсувають нам здавен давна — зі знаних зрештою причин — сусіди..."¹⁸

Незважаючи на дискусію (яка, зрештою, є підтвердженням важливості проблеми і висвітлює різні погляди), думка про те, що головною метою виховання є формування характеру, стала після конгресу провідною в педагогічних працях. Так, П.Біланюк серед

найважливіших завдань виховання виділяє такі: формування добрих звичок; вироблення характерів; приучування дітей до громадського життя і спільної праці; плекання народної свідомості і культури¹⁹. Остаточною метою виховання, на його думку, є характер, важливим чинником формування якого є праця. "Без праці нема характерів, так як без світла нема життя", а "нарід, що його звичкою сталася праця, вибивається скоро на чолове місце поміж народами..."²⁰.

Стверджуючи, що найголовніше завдання виховання "вितворити добрі і сильні характери", П.Паращин підкреслював, що "тільки ту людину можемо назвати характерною, котра вміє запанувати над своєю нижчою, тваринною натурою, котра має сильну волю і служить високим благородним цілям (ідеалам) і має глибоку віру"²¹.

Ю.Дзерович наголошував, що "від того, чи зуміємо витворити сильні характери з великим почуттям відповідальності, а разом смілі, відважні й рішучі одиниці, залежатиме в значній мірі наше майбутнє".

Розмірковуючи над завданнями школи, Софія Русова писала: "Мусимо пам'ятати, що яке виховання дамо нашим дітям сьогодні, широко одіб'ється завтра в усьому характері нашого національного життя", а тому "школа має стати життєвою майстернею де учні навчаються інтелектуального зусилля й самоопанування, привчаються усе своє життя підтягнути під поняття свободи і порядку"²².

Вважаючи за необхідне, як і в західноєвропейських країнах, поставити в основу виховної праці учителів середніх шкіл культ своєї Нації і Батьківщини, Софія Русова наголошувала, що, виховуючи, не можна вбивати в дитині особистість, а треба дати кожній дитині можливість чину, розвивати її здібності і пам'ятати, що кожна особа є велика цінність і школа має працювати над утворенням осіб суцільних, міцних духом і тілом, бо усе багатство нації в людях, в особах, усе життя її у вільному розвитку усіх здібностей її громадян. Українському народові потрібні міцні духом діячі, особи з міцним характером і ясним розумінням народного життя, науково освідомлені про його потреби.

Тому головним завданням школи вона вважала допомогти дітям у процесі самовизначення, викликати в кожного учня бажання самовиховання, бо тільки сам

учень під впливом розуму може заволодіти своїми інстинктами, регулювати свої почуття, вести охоче свою працю, маючи в самовихованні дві мети: розвинути усі природні скарби, щоб стати людиною в найкращому розумінні і — знати, яку користь принести власним життям другим людям²³.

Такої ж думки дотримувався П.Біланюк, який писав, що характер, внутрішня культура людини є наслідком самовиховання, а тому головним гаслом школи має стати: "Самовиховання мусить лягти в основу шкільної праці"²⁴.

Розвиткові активності, формуванню бажання самовиховання, самостійності учнів на думку Ю.Дзеровича, С.Русової, М.Яцківа та ін. педагогів найбільше сприяє залучення вихованців до самоврядування. Але для досягнення його ефективності потрібна велика праця і педагогічна мудрість виховників. Треба визначити сферу діяльності самоврядування, ретельно готувати до нього учнів. Шкільні учнівські організації мають бути незалежними і працювати під дискретним проводом вчителя. Змістом самоврядування має бути прагнення, щоб школа стала "домівкою", а основою його організації мають стати статут, прапор, церемонія і т.п.²⁵.

На основі аналізу виховної практики, наукових досліджень українських та зарубіжних педагогів у працях галицьких педагогів утверджується думка про те, що необхідно поєднувати індивідуальне й групове виховання дітей, виховуючи в групі для суспільства, розвивати індивідуальність виховника, або коротше: індивідуалізувати усупільнюючи. П.Біланюк наголошував: "як довго жити-мемо поодинокі, кожний для себе ... так довго не зробимо й кроку вперед і будемо вічними рабами тьми і нужди і не зможемо нічим перед усіма народами світу похвалитися, що й ми дали якийсь вклад у загальнолюдську культуру..."²⁶.

Вивчення педагогічних праць 20-30-х рр. дає підстави зробити висновок про те, що єдиним підґрунтям для національного виховання української молоді, формування української суспільності галицькі педагоги вважали національну культуру, бо "лише вона має в собі найкращі засоби потрібні для сцілювання поодиноких людей в збірне тіло — націю." Ці засоби — це спільні звичаї, обичаї, опінія, переконання, традиція,

релігія, мова, письменство, національні генії, поети, герої, рідне мистецтво, національні духовні й матеріальні надбання тощо. "Всі ці засоби, — писав П.Віланюк, — це чинники, які "в'їдаються" в серце і душу виховника і вресовують тревкі черги в характері всіх разом і кожного зокрема. Ці чинники витворюють збірну душу і збірну свідомість народу"²⁷.

Педагогічні погляди галицьких педагогів знайшли своє концентроване відображення у "Педагогіці", виданій Ю.Дзеровичем у 1937 р. у Львові²⁸. На основі аналізу світової педагогічної думки та національних традицій виховання Ю.Дзерович розкриває теоретичні основи педагогіки як науки виховання, вказує шляхи виховання національно свідомих українців.

Ю.Дзерович визначає виховання як "планове, всестороннє, гармонійне розвивання й формування духовних і тілесних сил дитини за допомогою відповідних засобів стосованих старшим поколінням..."

Серед джерел педагогіки Ю.Дзерович особливого значення надає педології та релігії. Він підкреслює, що педологія, як наука, що займається дитячою душею і всім, що відноситься до дитини, передовсім навчила виховників того, що на дитину не можна дивитися як на мініатюру дорослої людини, не слід їй приписувати таких мотивів, що могли б у даному випадку керувати дорослою людиною, в той час, коли їх у дитини нема.

Педологія, окреслюючи нормальний хід розвитку, вказує, чого можна сподіватися від дитини даного віку, допомагає розробити доцільну програму виховання й навчання для даної школи чи класу. З другого боку, педологія вказує на численні відхилення від цієї норми, що переконують нас в індивідуальних відмінностях. Ці наукові висновки педології дають наукову підставу брати до уваги індивідуальність. Вони повинні бути також підставою добре зрозумілої національної педагогіки.

Всі типи та ідеали минулого і сучасного виховання Ю.Дзерович відносить до чотирьох систем: натуралістичної, гуманістичної, реалістичної і християнської. На основі аналізу він розкриває їх позитивні сторони, оцінює вклад окремих педагогів в розвиток цих систем.

Ю.Дзерович вважав, що метою виховання є тілесна й духовно-моральна довершеність і дозрілість вихованця,

або його самостійність. Він писав: "Ціллю виховання ... є ціла людина, цебто всі її фізичні і умовні сили. Отже не сама "годівля раси", ані не саме освічування ума, але вся людина, а головне її етичний (моральний) характер". Він підкреслював: "... виховати дитину треба так, щоб їй, як одиниці, було добре на світі, щоб її світ не потоптав, не кривдив, не нищив, але з другого боку, щоб вона вмiла серед суспільности жити, щоб умiла виректися своїх примх і забаганок. Вона мусить оббити роги свого егоїзму, обтесати канти себелюбства"²⁹. Він виділяв потрійну мету виховання: індивідуальну, суспільну і релігійну. Разом з цим наголошував: "Виховання буває довше або коротше, відповідно до становища і потреб вихованця, — але воно повинно дати напрям, у якому треба розвивати дальше самоформування".

Головними вихователями підростаючих поколінь Ю.Дзерович вважав сім'ю, церкву й державу. Сім'я виховує індивідуально, церква релігійно і морально, а держава національно й суспільно.

Засобами національного виховання є передовсім рідна мова, наша бувальщина, письменство, національне мистецтво і практичне життя.

Мова — це немов кров, що оббігає тіло нації. Виточи з людини кров, а втече життя; відбери народові його мову, а він помре. Тому першим обов'язком рідної школи є впоїти пошану й замилювання до рідної мови.

Нашим молодим поколінням не можна вступати в життя, не оволодівши досвідом предків. Якщо українські юнаки не глянуть у минувшину, не будуть мати основних знань про зусилля й змагання своїх батьків; якщо не будуть знати їх чеснот і похибок — то легко можуть зірвати нитку, яка їх лучить з попередніми поколіннями, можуть зійти на хибні дороги, даремно повторюючи вже перебуті зусилля, й тратити сили на цілі незгідні з загальним добром народу. А є світлі, але й сумні картини з нашої бувальщини. Перші треба наслідувати, другі оминати.

До найвищих проявів національної культури належить і письменство, а особливо поезія. Поезія в привабливій, часто популярній формі, піднімає дух народу, уморальнює маси, вчить любити свій народ.

Ю.Дзерович наголошував, що "прогріхом" проти своєї нації треба вважати національний шовінізм (національне засліплення), що вже багато лиха заподіяв і нашому народові. З погляду шовініста дозволений із любові до батьківщини навіть злочин. Таке засліплення, на думку Ю.Дзеровича, веде до нехтування Божими й людськими правами інших народів, до зневажання, а то і ненависті чужинців. Адже кожному дороге те, що йому рідне, так само, як для нас дороге все наше.

Цінною є думка Ю.Дзеровича про те, що дітям треба дати пізнати, що культурні досягнення власного народу коріняться в старинній культурі східній й у новітній культурі західних народів, та що неодначе, що ми вважаємо виключно своїм рідним, це тільки від чужих народів перейняте добро.

Вищенаведене дає підстави стверджувати, що національний гніт і переслідування українців польською владою не змогли зупинити розвиток педагогічної думки, пошуки шляхів вдосконалення виховання і освіти підростаючих поколінь.

Центральною для галицьких педагогів міжвоєнної доби була проблема національного виховання молоді. Результатом їх плідної цілеспрямованої діяльності стало формування мети і ідеалу виховання, конкретизація практичних методів і засобів його реалізації.

Спираючись на досягнення національної і світової педагогічної науки, галицькі педагоги прийшли до висновку, що національний характер виховання забезпечується: прилученням з дитячих років до духовної культури українського народу через мову, українознавство і культуру; цілеспрямованим формуванням у виховній роботі рис українського характеру; опорою в педагогічній теорії та виховній практиці на традиції народної педагогіки, виховний досвід і мудрість народу; врахуванням індивідуальних особливостей учнів, реалізацією принципу природовідповідності.

Думки галицьких педагогів 30-х років ХХ століття, які співзвучні світовій педагогіці того часу, пройшли перевірку часом і довели свою правдивість в ході історичного розвитку людства. Зрозуміло, що всі висновки того часу не можуть бути механічно перенесені в нові історичні умови, хоча суспільна ситуація в сучасній Україні багато в чому подібна до ситуації тих

часів у Галичині. Потрібне творче осмислення одержаних висновків, які в сучасних умовах є важливим джерелом збагачення теорії і практики національного шкільництва і виховання молоді.

1. Ярема Я. Нова фаза в розвитку європейської школи // Українська школа — 1934 — С.7.
2. Галущинський М. Національне виховання — Львів, 1920 — С.3.
3. Кузьмович В. Шлях, який не веде до кращого // Українська школа — 1938 — ч. 7-12 — С.107.
4. Галущинський М. Національне виховання — Львів, 1920 — С.8-9.
5. Народне шкільництво в Польщі на передодні реформи // Учителське слово — 1925 — ч.ІІ — С.12.
6. Криза народної освіти // Учителське слово — 1926 — ч.2 — С.17.
7. Біланюк П. До чого змагає сучасна школа взагалі і Рідна Школа зокрема? // Рідна Школа — 1938 — ч.15-16 — С.242.
8. Чайківський Ю. Найважливіші виховні завдання в середнім жіночій заведенню "Рідної Школи" // Звідомлення управи приватної дівочої гімназії кружка "Рідної Школи" в Станіславові за шкільні роки 1920/21 — 1926/27 — Станіслав, 1927 — С.4.
9. Кузьмович В. Мої помічення щодо виховання, навчання й організації гімназій Рідної Школи // Українська школа — 1929 — ч.1-4 — С.11-13.
10. Велигодський І. Українознавство // Українська школа — 1934 — С.12-15.
11. Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності // Шлях виховання й навчання — 1934 — кн.1 — С.6.
12. Целевич В. Нарід. Нація. Держава. — Львів, 1934 — С.55-56.
13. Дужий М. Виховання, культура й освіта народу // Календар "Просвіти" за 1935 р. — С.31.
14. Шлях виховання і навчання — 1935 — ч.4 — С.263.
15. Кузьмів Я. Напрямні національного виховання // Перший Український Педагогічний Конгрес. 1935 — Львів, 1938 — С.191-194.
16. Пачовський В. Українознавство у вихованні молоді // Перший Український Педагогічний Конгрес. 1935 — Львів, 1938 — С.89-114.
17. Храпливий Е. Потреби розбудови нашого хліборобського шкільництва // Перший Український Педагогічний Конгрес. 1935 — Львів, 1938 — С.156.

18. Кривоносок П. На маргінесі книжки "Перший Український Педагогічний Конгрес. 1935" // Рідна Школа — 1939 — ч.5 — С.77-78.

19. Біланюк П. Потреби й основні завдання виховання // Рідна Школа — 1936 — ч.1 — С.13-14; ч.2 — С.25.

20. Біланюк П. Праця єдина з недоли нас вирве // Рідна Школа — 1936 — ч.10 — С.153.

21. Парашин П. Дайте дітям характер // Рідна Школа — 1936 — ч.5 — С.74.

22. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Рідна Школа — 1938 — ч.7 — С.109.

23. Там же — С.111.

24. Біланюк П. До чого змагає сучасна школа взагалі і Рідна Школа зокрема? // Рідна Школа — 1938 — ч.II — С.180.

25. Яцків М. Завваги про самоврядування молоді // Українська школа — 1933 — ч.3-5 — С.67-76.

26. Біланюк П. Потреби й основні завдання виховання // Рідна Школа — 1936 — ч.1 — С.14.

27. Біланюк П. Одне з завдань сучасного виховання // Шлях виховання й навчання — 1938 — кн.IV — С.220.

28. Дзерович Ю. Педагогіка — Львів, 1937.

29. Дзерович Ю. Педагогіка — Львів, 1937 — С.13.

Висновки

Включення Галичини у 1772 р. в результаті першого поділу Польщі до складу Австрії позитивно позначилося на суспільному житті галицьких українців, зумовило певну специфіку процесу становлення і розвитку українського шкільництва та педагогічної думки. Перебіг політичних і військових подій, необхідність покращення соціально-економічного становища були об'єктивною передумовою реформ в державі, в т.ч. і реформ в галузі шкільництва, яке на протязі вибраного для дослідження періоду розвивалося неоднаково. Через підвищення освітнього рівня українців уряд також надіявся послабити польські впливи в Галичині і таким способом полегшити собі управління новою адміністративною територією.

Головне значення шкільних реформ кінця XVIII ст. полягає в тому, що, по-перше, розпочато виховання української інтелігенції, рівень підготовки якої відповідав європейському; по-друге, було створено на наукових засадах нові типи шкіл, пов'язаних між собою; по-третє, створювалася структура управління освітою як з боку церкви, так і з боку держави; по-четверте, всі проведені заходи мали важливе значення для розвитку шкільництва в майбутньому; по-п'яте, створення навчальних закладів різного типу, навчання у Відні та Львові, спілкування з представниками інших народів дало можливість молодим людям познайомитися з передовими суспільними ідеями, що появились в європейських країнах і в Наддніпрянській Україні, сприяло підготовці інтелігенції, частина якої близько сприйняла ідею народності. Тобто шкільні реформи об'єктивно створили передумови, які в поєднанні з іншими факторами і впливами спричинилися до започаткування національно-культурного відродження українців.

Однак українці не використали для національного відродження ті обставини, які склалися. Причинами цього були пригнічена національна свідомість, схиляння перед польською культурою, відсутність в українців кваліфікованих учительських кадрів та наукових традицій, брак підручників.

Тому в XIX ст. населення Галичини вступило неосвіченим, охопленим забобонами та без почуття національних і культурних потреб. Реформи не дали сподіваних результатів, бо не врахували національної історії, традицій, рівня культурного і економічного розвитку краю тощо.

У першій половині XIX ст. продовжувались кількісні і якісні зміни в шкільництві. Найголовнішим було прийняття у 1805 р. шкільного закону, який визначив мету і зміст освіти, типи навчальних закладів і порядок їх створення та функціонування тощо. Закон встановив умови взаємозв'язку шкіл різного типу між собою, порядок переходу з нижчого закладу у вищий, порядок підготовки вчителів для різних навчальних закладів і т.д. У 23 розділах, 478 параграфах закон крім загальнодержавних вимог і підходів до організації освіти містив також положення, що враховували особливості різних провінцій держави.

Закон 1805 р. вперше підійшов до розгляду шкільництва як системи, що складається із сукупності взаємозв'язаних і взаємозалежних закладів, які забезпечують освіту молоді, і заклав основи для її створення.

Всебічне вивчення сукупності джерельних матеріалів переконує в тому, що головним чинником розвитку українського шкільництва та педагогічної думки стало зростання національної свідомості українців, яке відбувалося під впливом процесів, що проходили в Наддніпрянській Україні та в країнах Західної Європи. Пробудження почуття своєї народності, знайомство з українськими літературними творами в Росії, з історичними й етнографічними виданнями, ідеї романтизму і слов'янського відродження, державні реформи спричинилися до започаткування національно-культурного відродження в краї.

Розгляд розвитку шкільництва і педагогічної думки в контексті національно-культурного відродження дав змогу умовно виділити чотири періоди цього процесу (1772-1848; 1849-1900; 1900-1919; 1919-1939 рр.), кожен з яких зумовлений об'єктивними закономірностями історичного, соціально-економічного і національно-культурного розвитку, особливостями розвитку шкільництва та педагогічної думки.

Найзагальнішими тенденціями розвитку галицького шкільництва були: загострення боротьби за його націоналізацію; структурна гармонізація; соціально-культурна актуалізація та рівневе піднесення освіти.

Розбудова українського шкільництва здійснювалася в тісному взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємозумовленості з розвитком теорії національної школи і виховання в українській і європейській педагогіці. Це дало можливість створити на науковій основі альтернативну до державної систему приватного українського шкільництва, спільна діяльність якого з церквою, сім'єю, громадськістю, побудована на вселюдських цінностях, традиціях української народної педагогіки і визвольних змагань українського народу, сформувала національно свідоме покоління, яке проявило себе в боротьбі за державну самостійність України.

Реальним досягненням галицьких педагогів Г.Врецьони, М.Галуциньського, В.Ільницького, О.Партицького, О.Іванчука, В.Пачовського, І.Ющишина та інших є розробка концептуальних засад національної школи і виховання.

Під впливом національно-культурного відродження відбувалася еволюція поглядів на національну школу і мету національного виховання. Так, у першому періоді погляди на національну школу поєднували в собі мову навчання і приналежність до греко-католицького обряду, а головною метою виховання було "затримання молоді при українській народності". Такі погляди у частини галицьких педагогів зберігалися до кінця XIX ст.

У другому періоді ідея національної школи збагачується новими положеннями. В основу її розбудови, крім необхідності навчання рідною мовою, вимагалася покласти народність, як поняття суті життя народу і всього, що його характеризує і вирізняє з-поміж інших народів. Визнано важливу роль народознавства в навчально-виховному процесі школи. До основних принципів розбудови школи віднесено принципи природовідповідності, гуманності, демократизму.

Національне виховання мало на меті формування національного характеру, плекання і утвердження

національних чеснот, розвиток розуму і волі учнів, виховання людини свого віку і свого народу.

Важливим висновком стало положення про те, що опору науковій педагогіці треба шукати в народній, у виховному досвіді і мудрості народу і на цій основі будувати теорію освіти і виховання.

Результатом творчих пошуків галицьких педагогів другої половини XIX ст., об'єднаних Руським Товариством Педагогічним, стала перша в історії Галичини програма розбудови національної освіти, оприлюднена у відозві від 26 березня 1884 р. У ній зазначалося, що народна школа має формувати чесних членів сім'ї і розумних громадян, вірних синів свого народу і церкви і достойних громадян держави, а тому вплив на освіту молоді мають здійснювати сім'я, громада, народ, церква і держава. Головним обов'язком школи має бути національне виховання, а метою — моральний, інтелектуальний і фізичний розвиток школярів, підготовка їх до хліборобства чи до промислу.

У третьому періоді головною стає вимога націоналізації шкільництва, суть якої полягає в тому, щоб пристосувати школу до потреб української суспільності, її життя, завдань і обставин.

Для об'єднання зусиль і управління науковими пошуками педагогів при товаристві "Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок" була створена "Педагогічно-Наукова Комісія", голова якої І.Юцишин підготував перший в історії проект закону про розбудову українського шкільництва.

У працях педагогів початку XX ст. основоположними для розбудови національного шкільництва визначено принцип народності, народну філософію, національний дух, ідеали національного виховання. Передбачалось, що всім громадянам буде забезпечено право здобувати освіту рідною мовою, система освіти матиме демократичний і гуманістичний характер, між її ланками зберігатиметься наступність, освіта стане обов'язковою для дітей шкільного віку, а школа — світською і захищеною від партійних впливів. Система виховання має будуватися на народній педагогіці.

У четвертому періоді стрижневим для розбудови національної школи визнані українознавство, культура народу. Метою національного виховання української молоді визначено всебічну її підготовку до здійснення

найвищого ідеалу нації, до "чинної" творчої участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї до участі в уселюдській культурі.

Таким чином, протягом досліджуваного періоду національно-культурне відродження, ідея національної школи і виховання пройшли шлях від мовно-літературного етнографізму, парафіяльної школи і потреби "затримати молодь при українській народності" до ідеї політичної незалежності і системи шкільництва, побудованої на національних засадах, метою якої є виховання державно-національних активістів-патріотів.

Національний характер виховної роботи має забезпечуватись прилученням дітей з раннього віку через мову і культуру до духовного життя українців, вихованням в сім'ї і школі на народних традиціях, цілеспрямованістю у формуванні характеру учнів, опорою науковій педагогіці на здобутки народної, виховний досвід і мудрість народу, взаємодією всіх учасників виховного процесу.

Характерною для праць галицьких педагогів є думка про те, що, виховуючи на національному ґрунті, необхідно забезпечувати єдність національного і загальнолюдського, вносити в громадянство дух національної рівності, взаємної толерантності і пошани. Виховання повинно бути пройняте національним духом не з позицій боротьби і ворожнечі до сусідів, а з позицій любові до рідного краю. Виховання з позицій шовінізму і ненависті до іншої народності чи релігії є руйнівною силою і вбиває дитину морально.

Важливою тенденцією у працях галицьких педагогів є твердження, що пріоритетним у діяльності навчально-виховних закладів має стати виховання молоді, а навчання розглядається як головний засіб досягнення виховної мети.

Принципове значення для організації шкільництва мав і має висновок про те, що двомовність у шкільному вихованні і навчанні є з наукового погляду недоречною, з педагогічного — шкідливою, а на українських етнографічних землях — засобом денационалізації українського населення.

Всебічне вивчення джерельної бази переконало в тому, що в умовах соціально-політичних і соціально-економічних реформ у державі, виходу України в європейський простір вивчення історії становлення і

розвитку шкільництва Галичини є важливим джерелом збагачення теорії і практики розбудови національної системи освіти і виховання, дає змогу визначити перспективні шляхи її розвитку на сучасному етапі.

Суть їх полягає в тому, щоб перетворити школу, яка діяла впродовж останніх десятиріч на українських землях, в національну, побудовану на фундаменті української культури, здатну виховати національно свідомих громадян, патріотів незалежної України, що зможуть зберегти і примножити історично-культурні надбання українського народу. Безумовно, потрібне не механічне перенесення теоретичних і практичних здобутків наших попередників, а вдумливе і творче їх використання в нових умовах.

Львовъ 1. (13.) Цвѣтня 1884

ШКОЛЬНА ЧАСОПИСЬ

Письмо педагогично-наукове.

Водозва "Руского Товариства Педагогичного".

(Витяг)

... Члены руского товариства педагогичного зобрали ся водтакъ громадно во Львовѣ дня 19 Лютого (2 н. ст. Марта) с. р., выбрали зъ посередь себе выдѣль и поручили ему сповнити статутомъ означену задачу, а именно:

а) Промышляти надъ потребами руского народа на поли школь народныхъ, середныхъ и высшихъ, займати ся основанемъ русскихъ школь и поддерживать всяки sprawy выховання публичного и домашного на подставъ матерного языка руского.

б) Подавати членамъ своимъ такъ моральну якъ и матеріальну помочъ.

Сими двома точками зачеркнена широка програма дѣланя выдѣлу на будуще.

Приступаемо до сповнення еи не безъ тревоги, чувствуючи на собѣ велику одвѣчальность, але беремось до неи съ тымъ пересвѣдченемъ, що наша трудна праця лишить по собѣ добри и здорови плоды тымъ больше, накопи просвѣщенный загалъ руского народа прійде намъ на каждомъ кроцѣ въ помочъ якъ словомъ такъ и дѣломъ.

Передовскмъ думаемо теперѣшне наше дѣлане звернути на школу народну, бо хочемо будову просвѣты загалу починати водъ долу.

1. Школу народну уважаемо заведемъ, без котрого жадна громада обходитись не може и не повинна. Сего домагае ся не лишь интересъ державы и церкви, але въ наибольшей части добре понятый интересъ самогожь народа и каждой громады зъ особна. Наука дае проводъ въ всякомъ дѣланю чоловѣка, и вже не обовязокъ на подставѣ примусу школьного, а просто право до неи мае каждая руска дитина и сего права буде пильно и всѣми силами стеречьи наше товариство педагогичне.

2. Школу народну уважаемо посередникомъ межи наукою яко такою, а масою народа и хочемо, щобъ каждая непросвѣщена единиця користала зъ результатавъ науки въ якъ найширшомъ обьемѣ.

3. Школа народна мае образувати честныхъ членовъ родини и розумныхъ громадянъ, вѣрныхъ сыновъ своего народа и церкви и правыхъ горожанъ державы, и тому

хотѣли-бы мы якъ родинѣ такъ и громадѣ, народови, церквѣ и державѣ заporučити водповѣднѣй вѣдѣннѣ на образоване молодѣжи. Ихъ интересъ есть спольный, не суперечный съ собою. Всѣмъ залежитъ на духовомъ розвою молодого поколѣннѣ, и всѣ они мають право вглядати въ способъ выхованнѣ школьного майже чи не въ ровной мѣрѣ.

4. Школа народна мае бути народною въ повномъ значеню сего слова, она мае обовязокъ выховувати дѣти въ дусѣ національномъ. А такъ якъ матерный языкъ есть одинокимъ и найпѣвнейшимъ средствомъ, подати дитинѣ въ наилегшій способъ поживу духову, то стоимо лишь за національнымъ выхованемъ, а всяке инши намаганнѣ уважаемо пустыми, безхосенными и розвой духовий спиняючими експериментами. Лишь на подставѣ матерного языка може скоро успѣвати образоване непросвѣщенныхъ верствъ, а у загалу розбудити ся щира охота до науки.

5. Школа народна мае на цѣли двигнене моральне, интелектуальне и физичне добро своихъ школяревъ. Въ объемъ науки мае про-те входить лишь тое, що той потройной цѣли служить на потребу. Всяки посторонни змаганнѣ суть недостойни школы и повинни бути усунени. Школа есть лишь святынею науки и только самой науки.

6. Школу народну уважаемо въ части и першимъ подготовляючимъ полемъ до будучого званнѣ дѣтины; хочемо одже, чтобы въ нѣй попри розвой моральный и интелектуальный, яко головну задачу школы дѣтина сѣльска и мѣщаньска по можности подготовлювала ся чи то до хлѣборобства чо до промыслу. На коли школа народна успѣе взнести ся до сеи задачѣ, то есть надѣя що народъ добачивши в нѣй близьку собѣ корысть, радо до неи згорне ся и всѣми силами буде дбати о еи розвой.

Супротивъ учителѣвъ хоче товариство педагогичне занятя таке становище, чтобы всѣхъ учителѣвъ получить въ одну велику родину, въ котрой нѣкто не уважавъ-бы себе висшимъ, нѣкто низшимъ, а всѣ якъ ровни и ровно одушевлени працювали для просвѣты менше просвѣщенной братіи своєї и взаимно морально и материально спомагали ся и образовали ся. Членъ руского товариства педагогичного мае працювати подъ девизою просвѣты народа и бути дѣйственнымъ просвѣтителемъ его въ цѣломъ значеню сего слова. Для тымъ лекшого взаимного взираня себе и образованнѣ постановило товариство завязувати окреми филии по краю и устроювати водчиты и наряды. Водповѣдно до высше наведенихъ потребъ народа и школы народной мае образоване учителя бути всесторонне и национальне, лояльне супротивъ церкви и державы, а поведене его щире до народа и достойне своего званнѣ. Руске товариство педагогичне не залишитъ протѣ дбати и о тое, чтобы станъ науки въ семинаріяхъ учительскихъ водповѣдавъ вповнѣ потребамъ народной школы.

Щобы якъ школѣ, такъ и учителямъ прійти въ помочъ въ успѣшномъ образованю народа, порѣшивъ Выдѣлѣ:

а) Приступити до издавничтва окремой библиотекы для молодежи школьной, де-бы въ приступный способъ, популярно, подавала ся дѣтямъ рускимъ водповѣдно ихъ степенному розвою духовому наука, маючи на цѣли етичну и интелектуальну сторону молодѣжи.

б) Выдѣлѣ выбравъ зъ посередѣ себе комисию, котра мае переглянути дотеперѣшни подручники школьны и постаратисъ або о поправу ихъ, або о уложене своихъ учебниковъ послѣ потреби.

в) Не спускаючи зъ ока и образованнѣ молодѣжи школѣ середныхъ и высшихъ, буде товариство на подставѣ статута своего (§ 2.б) посредствомъ петицій и пропамятныхъ писемъ старати ся о то, чтобы и въ сихъ школахъ рускому языкови, чи то яко предметови науки, чи то яко выкладовому, признано въ якъ найкоротшомъ часѣ ширше поле водповѣдно потребамъ розвою руского народа въ Галичинѣ.

Се есть наша програма, се дорога, по котрой мы поступати постановили. Але безъ Вашої помочи, Высокодостойни Родимцѣ, мы сами нѣчого на вдѣемо. Для того просимо Васъ, спомагайте насъ словомъ и дѣломъ въ розпочатомъ трудѣ. До Васъ передовѣсѣмъ водзываемось Отцѣмъ духовни, До Васъ учителѣмъ и мужѣмъ науки, якъ и до всѣхъ Васъ Родимцѣ, котримъ выховане молодого поколѣннѣ лежитъ на серци, чтобы Вы, одушевлени любовію до всего, що свое, що родне, приступали до нашего товариства, а взираючи такъ его морально и материально, помогли ему довершити трудну задачу, яку приняло на себе. Маемо повну надѣю, що, въ комъ хочъ искра любви тлѣе до руского народа, не водкаже намъ своєї помочи...

Львовъ, дня 26 марта (7 цвѣтнѣ) 1884.

Водъ Выдѣлу "Руск. Тов. Педагогичного."

В.Ильницкій

К.Кахникевичъ

голова

секретарь

Додаток №2.

ІВАН ЮЩИШИН

ПРОЄКТ
на зміну
ДЕРЖАВНОГО ШКІЛЬНОГО ЗАКОНА
з дня 14. мая 1869. року

Ціна 1 корона

Львів, 1913.

Накладом Педагогічно-Наукової Комісії при
"Взаємній Помочи галицьких і буковинских
учителів і учительок"
З друкарні Наукового Товариства
імені Шевченка у Львові.

II ЗАКОНОДАТНА ЧАСТЬ про публічні школи

I. Ціль і устрій школи.

§ 1

Народна школа має виховувати морально, розвивати національну свідомість і почування дітей, їх розум, та довести їх до такого інтелектуального рівня, щоби вони вирости на пожиточних членів рідного народу й держави.

§ 2

Кожда школа, яку удержує держава або край є публичною школою і до неї мають доступ діти різних суспільних верств і віроісповідань.

В инший спосіб основані й удержувані школи є приватними заведеннями.

§ 3

В віроісповідних школах навчають науки релігії того віроісповідання, до котрого належать шкільні діти.

§ 4

1. Народні школи.

Кожда народня школа обіймає науку бодай отсих предметів:

1. рідної мови й письменства,
2. найцікавійших річий з природи, географії, історії рідного народу, краю й держави,
3. рахунків,
4. геометричних форм,
5. основ державного й краєвого законодавства,
6. писаня,
7. рисунків,
8. музики й співу,
9. гімнастики.

Дівчата повинні навчити ся деяких жіночих робіт і домашнього господарства.

§ 5

Кожда народня школа повинна бути так зорганізована й забезпечена матеріально, щоби діти бідного населення діставали безплатно мешканє, поживу, одєжу й усі наукові орудники.

В тій цілі при кожній школі належить оснувати рід інтернату, в яким діти бідного населення найдуть домашню опіку й вивчать ся якогось ремесла.

Народні школи й інтернати треба лучити з відповідними робітнями, варстатами, заведеннями для домашнього, городского й пільного господарства і т.д., при чім школам і інтернатам треба надавати характер свобідних суспільних громад з повною автономією діточого правління й господарюваня.

§ 6

В більших містах кожного коронного краю основує держава або край поправчі школи, злучені з відповідними інтернатами, де виховують ся звихнені морально й умово зниділі діти.

Діти бідного населеня виховують ся на кошт держави або краю, а засібніші родичі доплачують до своїх дітей, або в міру заможности в цілости покривають кошти їх вихованя.

§ 7

План науки для народних шкіл і все, що належить до їх внутрішнього устрою й порядку, видає Міністерство просвіти по порозуміню з Народною Шкільною Радою або на основі її пропозицій.

§ 8

В віроісповідних народних школах навчають науки релігії відповідні церковні власти і наглядають над нею. (§ 3).

Про число годин, призначених на науку релігії, рішає науковий план.

Науки релігії треба навчати в рідній мові дитини
Розклад предметів на поодинокі класи належить до духовних властей.

Учителі релігії, церковні власти і релігійні корпорації мають придержувати ся загальних шкільних законів і виданих шкільною управою розпорядків.

§ 9

Розпорядки церковних властей в справі релігії, як і релігійних вправ до відома управі школи повітова шкільна власть. Розпорядки, що не годять ся з загальним шкільним порядком, не будуть оголошені.

Там, де нема священика, що повинен навчати релігії, можна сей обовязок вложити на світського вчителя того самого віроісповідання що й діти, признаючи йому за се рівночасно спеціальну винагороду (§. 68).

Коли церква або віроісповідна громада не дбає про навчанє релігії, там повинна шкільна власть, по порозуміню з інтересованими, видати відповідні запорядження.

§ 10

Викладовою мовою в кожній народній школі може бути тільки рідна мова дітей.

Рідною мовою дітей вважається мова їх родичів, що причисляють себе до якоїсь національності.

Національним меншостям від 5-10% треба заповнити правильну науку рідної мови; від 10-20% національні меншости треба виділити національні паралельні класи, а національним меншостям від 20-50% треба признати окрему школу з рідною викладовою мовою.

Для національних меншостей низше 5% з кількох громад або міських округів треба визначити окремого вчителя рідної мови, письменства й історії, тої самої національності що й діти.

Про національну приналежність і рідну мову дітей не сміє ніколи рішати їх віроісподане й обряд, або їх родичів.

§ 11

Наука в народній школі триває повних вісім літ.

§ 12

Предмети науки в народних школах належить так розложити на поодинокі літа, щоби рік становив окремих степенів науки, при чім треба перестерігати правила, що в перших чотирох літах науки дитина має здобути правильну вправу в писанню, читанню й рахунку до 1000 і володіти поправно рідною мовою в письмі й слові, а з п'ятим роком науки зачинаєть ся щойно правильне навчання письменства, історії рідного народа, краю й держави, географії, природи, геометрії, основ державного й краевого законодавства і музики.

Поділ учеників на відділи й класи зависить від числа учеників і учителів.

Чи й о скільки треба відділити хлопців від дівчат, про те рішає повітова шкільна власть по порозумінню з управою школи.

§ 13

Число вчителів у кожній народній школі зависиме від числа дітей.

На одного вчителя в одній класі не може припадати більше як 30-40 учеників. Коли в одній школі за час трох літ підвиснить ся число учеників в одній класі до 50, тоді треба постарати ся про другого вчителя і так дальше в тім самім відношенню побільшувати часло вчителів у цілій школі.

Раз признаної вчительської посади не можна звинути, хиба, що за час п'яти літ не дійде число учеників до висше згаданої цифри в одній класі.

Краєве законодавство може максімальне число учеників, припадаюче на одного вчителя, знизити.

§ 14

При кожній народній школі мусить бути найменше трох учителів. Найстарший з них літами служби, коли має приписану вчительську кваліфікацію, буде іменований Народною Шкільною Радою управителем школи, а прочі два будуть учителями.

Коли при школі находить ся 4 — 5 учительських посад, то дві з них можна обсадити молодшими вчителями-практикантами.

При більшім числі вчительських посад можна третину з них обсадити вчителями-практикантами.

§ 15

Школу при котрій крім управителя працюють два постійні вчителі, називаємо дво-класовою школою.

Школу, при котрій крім управителя працюють три постійні вчителі, називаємо три-класовою школою.

Школу, при котрій крім управителя працюють чотири постійні вчителі, називаємо чотиро-класовою школою.

Управителеви школи належить ся за його урядову діяльність винагорода в висоті по 200 К за кожду класу.

В міру потреби й зависимо від числа дітей доповняєть ся вчительський персонал іспитовими вчителями, або вчителями-практикантами, а тоді поодинокі класи ділить ся перше на літа науки, а літа науки, коли треба ділить ся ще на окремі відділи.

§ 16

Книжки до навчання в народних школах складають педагогічно-наукові комісії, вибрані краєвими вчительськими конференціями на протяг шести літ.

Комісії повинні брати під увагу матеріяли, достарчувані окружними вчительськими конференціями, вчительськими науковими організаціями й визначними вчителями, що заслужили ся на полі наукової педагогії, дидактики й методики.

Книжок для народних шкіл не можна заповняти матеріалом з чужої історії й традиції та ще й ворожим національним ідеалам народа, до котрого належать шкільні діти.

Книжки до шкільного навчання й читання затверджує Міністерство просвіти по порозумінню з Народною Шкільною Радою.

Окружним вчительським і шкільним конференціям оставляєть ся свобідну волю вибарати книжки до шкільного навчання й читаня.

§ 17

Число тижневих годин науки визначить в кожній класі публічної школи науковий плян. У фабричних школах

належить тижнево визначити бодай 24 годин науки, котрі поділити рівно на поодинокі дні. Години науки можуть припадати тільки межі семою перед полуднем і п'ятою годиною пополудню.

§ 18

Приписи §§ 1-17. відносять ся також до самостійних жіночих народних шкіл і вчительок.

§ 19

Учительки жіночих шкіл обов'язані також учити жіночих ручних робіт, домашнього господарства і в тій цілі належить організувати окремі відділи жіночої школи.

В жіночій школі, де вчать учителі, треба приймати окрему вчительку до навчання жіночих ручних робіт і домашнього господарства.

Там де нема самостійних жіночих шкіл, треба для дівчат, обов'язаних ходити до школи, засновувати окремі школи жіночих робіт і домашнього господарства, незалежно від народної школи, або в сполучі з нею.

§ 20

Чи в нижших класах народних шкіл можна поручити науку хлопців також учиталькам, про те рішає повітова шкільна власть, по порозуміню з управою школи й учительською конференцією.

§ 21

З огляду на потреби можна з народними школами лучити курси плекання, виховування й навчання дітей, що необов'язані ще ходити до школи, або спеціальні фахові курси, що дають сільсько-господарське, або промислово-торговельне образование.

§ 22

В великих і менших містах, в місточках і селах, де є більше-класові школи, де більше число вчителів, треба оснóвувати т. зв. "Народні Університети", як необов'язкові курси висшого образования, що мають завершити й поглибити засіб знання, здобутий в народній школі.

Де складають ся на те обставини повинні дівчата опікувати ся матерями-роділями, щоб здобувати житеву практику, що торкаєть ся найважнішого відлому життя жінки.

Хлопців треба також поучити про фізіоогію, гігієну й етику полового життя, однак в окремих від дівчат відділах.

Виклади, що мають на цілі загальне висше образование, відбувають ся спільно для хлопців і дівчат.

Краєве законодавство рішає про плян і програму навчання в "Народних Університетах".

Кошти "Народних Університетів" покривають спільно держава, краї, повіти, громади й приватні особи, що з них користають.

Особам, що покінчили правильний курс науки в "Народних Університетах", признає державне й краєве законодавство спеціальні суспільні й горожанські права і привілеї.

Абсольвенти "Народних Університетів" дістають свідоцтво висшого образования.

2. Міщанська школа.

§ 23

Міщанська школа має дати тим ученикам, що не підуть до ніякої середньої школи, таке образование, котре переступає межі науки, визначені для народних шкіл.

Та школа обіймає отсі наукові предмети:

1. рідна мова з наукою про рідне письменство й правила стилю.

2. історія рідного народа, краю й держави,

3. географія,

4. натуральна історія,

5. наука природи,

6. арифметика,

7. геометрія,

8. бухгалтерія,

9. основи державного й краєвого законодавства,

10. вільні рисунки,

11. геометричні рисунки,

12. каліграфія,

13. спів і музика,

14. гімнастика,

15. для дівчат крім того наука жіночих ручних робіт і домашнього господарства.

За згодою родичів дітей і дозволом Народної Шкільної Ради можна в міщанській школі вчити надобовязково другої краєвої мови, або одної з живих чужих мов, в першій мірі німецької.

§ 24

Наука в міщанській школі триває повних десять літ і зачинаєть ся з покінченням шестим роком життя дитини.

Плян науки в перших чотирох роках міщанської школи такий сам як в перших чотирох роках в народній школі і має ту саму мету.

Програму й науковий плян для висших літ науки в міщанській школі визначить краєве шкільне законодавство.

В 9-тім і 10-тім році науки при навчаню історії треба навчити учеників про горожанські права й обов'язки людей, та познакомити їх з етичними проблемами політичного життя.

§ 25

В справі навчання релігії й виконання релігійних практик обов'язують постанови §§ 3, 8 і 9.

§ 26

Тим, котрі удержують школу, можна нормальну народню школу так zorganizувати, щоби вона могла сповняти задачу міщанської школи.

В такому случаю складається така школа з п'яти клас, а кожда класа з окремих двох літ науки.

Для кожного року науки буде системізована посада постійного вчителя.

Можна основувати також окремі чотири-класові міщанські школи, що слідуватимуть по шостім році науки в народній школі.

§ 27

Приписи §§. 5, 7, 10, 13, 16, 17, 19, 21 і 22 відносять ся також і до міщанських шкіл, однак з отсими заїмками:

а) В чотири-класовій міщанській школі треба в усіх класах, а в десяти-класовій в чотирох висших класах відлучити хлопців від дівчат;

б) Учительська конференція рішає про вибір книжок до навчання й читання в межи дозволених, вільно її також пересилати пропозиції до краювої шкільної власти, що відносять ся до введення нових книжок до науки й читання;

в) В висших класах хлопячих міщанських шкіл, починаючи з шестого року науки, не можна поручати навчання вчителькам, а в висших класах дівочих міщанських шкіл, починаючи з шостого року науки, не можна знов поручати навчання вчителям.

II. ПРО ОБОВ'ЯЗОК ПОСИЛАННЯ ДІТИЙ ДО ШКОЛИ.

§ 28

Родичам або опікунам не вільно оставити дітей або вихованків без тої науки, що приписана для публичних народних шкіл.

§ 29

Шкільний вік дитини починається з покінченням шестим або семим роком життя, зависимо від рішення шкільного лікаря (§.116).

Звільнити від шкільної науки можна в дуже важних случаях тільки під умовою, що ученик здобув найелементарнійше знане, приписане в народній школі, як: читане, писане й рахунки.

При кінці шкільного року може повітова шкільна власть звільнити ученика, що ще не скінчив 14-го або 15-го року життя, але скінчить його в слідуючім семестрі, і здобув приписане для народної школи знане.

§ 30

По покінченню повного 8-літнього курсу науки в народній школі дістають ученики свідоцтво відходу.

Ученики, що не покінчили правильного 8-літнього курсу науки в народній школі, не можуть дістати такого свідоцтва.

§ 31

Тільки з початком шкільного року можна приймати діти до школи, виймаючи случай, коли родичі переселять ся.

В дуже важних случаях може повітова шкільна власть або управа школи приймати дитину до школи і серед шкільного року.

§ 32

Від шкільної науки треба звільнити на якийсь час або на все ті діти, що ходять до якоїсь висшої або фахової школи, дальше діти недорозвинені фізично або духовно, крайно зіпсуті діти, що їх видалила зі школи вчительська конференція.

Недорозвинені фізично або умово діти й зіпсуті мусять ходити до поправчих шкіл (§ 6)

Вільні від науки в публічній народній школі також такі діти, що ходять до приватних народних шкіл, або вчать ся в дома. Тоді родичі або опікуни мають подбати про те, щоби діти здобули бодай знане, приписане для народних шкіл.

Коли б в тім напрямі заходили оправдані сумніви, тоді повітова шкільна власть має обов'язок переконати ся в відповідний спосіб про стан знання дитини. Розпорядків, виданих в тій цілі, мусять послухати родичі або їх заступники.

§ 33

Родичі або їх заступники, як також властители фабрик і промислу відповідають за правильну науку дітей, обов'язаних ходити до школи і можна їх до того приневолити. Краєве законодавство має видати в тій справі подрібні приписи.

§ 34

Чоловіки й жінки, що з неоправданих причин не покінчили народної школи й не мають приписаного свідоцтва відходу, не мають права активного й пасивного вибору, не можуть емігрувати, не можуть користати з публичних добродійних фондаций, взагалі вони мають менші горожанські права, чим письменні люди

III. ПРО ОБРАЗОВАНЄ НАРОДНОГО ВЧИТЕЛЬСТВА.

1. Учительські семінарії.

§ 35

Образованє народнього вчительства відбувається в учительських семінаріях, що складають ся з приготовляючої кляси і семи літ науки в семінарії, так що повний курс науки требає вісім літ.

Для виобразуваня вчителів' основуєть ся мужеські семінарії, а для вчительок жіночі семінарії.

§ 36

Для практичного виобразуваня вчительських кандидатів треба основувати при кожній мужеській семінарії одну народню й міщанську школу, як школи вправ і взору. При кожній мужеській семінарії повинен находити ся також відповідний кусень управної землі для науки городової господарки.

При жіночих семінаріях, крім народньої і міщанської школи, як шкіл вправ і города під яринну управу, треба невідклично основувати діточі городці, школи жіночих ручних робіт і домашнього господарства.

Де на те складають ся обставини, там повинні кандидатки познакомити ся з плеканєм і виховуванєм немовлят і малих дітей.

Кандидат й кандидатки повинні, де се тільки можливе, познакомити ся також з навчанєм глухо-німих і сліпих, а також навчанєм і виховуванєм недорозвинених фізично й умово і зіпсутих дітей.

§ 37

В семінаріях будуть навчати отсих предметів:

1. педагогія, дидактика, загальна й спеціальна методика й прочі споріднені науки, як: історія тих предметів, психологія, експериментальна педагогія, педологія і т.д.,

2. наука рідної мови й письменства,

3. наука другої краєвої мови й письменства,

4. математика (аритметика, альгебра й геометрія),

5. наука природи як : зольогія ,ботаніка, мінеральогія, геологія, астрономія , фізика, хімія і т.д.,

6. наука про чоловіка, як: анатомія, фізіологія, гістологія, загальна біологія в сполуці з наукою домашньої, шкільної й публичної гігієни,

7. історія рідного народа, краю, держави й європейських народів,

8. географія,

9. державне й краєве, загальне й шкільне законодавство,

10. соціологія, економія, політика й споріднені науки;
11. наука господарства з особливою увагою до краєвих відносин,

12. писанє,

13. рисунки з наукою теоретичного й практичного малярства,

14. чужі живучі мови (німецька, французька, англійська або російська),

15. спів і музика, разом з наукою контрапункту, гармонія, інструментації і історії тих предметів,

16. гімнастика.

Надобовязково можуть вчити ся кандидати й кандидатки якогось ремесла, а в тій ціли можна основувати при семінаріях окремі ремісничі й промислові школи або лучити семінарії з існуючими вже подібними школами.

§ 38

В справі навчаня релігії й виконуваня релігійних практик обовязують постанови §§ 3, 8, 9 з відповідними модифікаціями, які видасть краєве законодавство.

§ 39

Семінарії повинні бути призначені для кандидатів одной нації, тому й наука всіх предметів мусить відбувати ся в їх рідній мові.

Кождїй нації належить ся бодай одна учительська семінарія на кожних 500.000 мешканців, без огляду на те, чи вони мешкають на означеній території компактною масою, або помішані з другою нацією.

§ 40

В жіночих учительських семінаріях навчають тих самих наукових предметів що й у мужеських семінаріях, з тою тільки ріжницею, що при науді про чоловіка треба звернути спеціальну увагу на науку етики, фізіології й гігієни супружого житя й вагітності жінки.

§ 41

Образованє вчительок жіночих робіт, домашнього господарства, плеканя й виховуваня немовлят і малолітних дітей і т.д. відбуваєть ся або в окремих заведенях, або на курсах, основаних при семінаріях (§ 36).

§ 42

Хто хоче вступити до приготовляючої кляси вчительської семінарії мусить мати покінчений 11-тий або 12-тий рік житя, вести ся морально й мати відповідне наукове підготованє.

Про підготованє має рішати вступний іспит.

Той іспит обіймає такі наукові предмети, яких учать в перших чотирох роках народних і міщанських шкіл.

Публичні вчительські семінарії приступні для всіх австрійських горожан без ріжниць віроісповідання (§ 32. уст 3, держ. зак. з 14 мая 1869), що покінчили з успіхом чотири роки науки в народних або міщанських школах.

§ 43

Число кандидатів на однім році не може виносити більше чим 40 осіб.

Коли зголосить ся більше чим 40 учеників на один рік, тоді треба поділити їх на два окремі відділи.

§ 44

Учительський збір семінарії складаєть ся з директора, головних учителів і учителів шкіл вправ.

Директор семінарії є з правила також управителем шкіл вправ. На случай потреби може Народна Шкільна Рада заіменувати окремо директора для шкіл вправ. Учителі шкіл вправ обовязані в міру потреби вчити також на визначених собі роках семінарії, за що належить ся їм спеціальна винагорода (§ 68). Директора, учителів семінарії і шкіл вправ іменує Народна Шкільна Рада, а затверджує Міністерство просвіти.

§ 45

Учителі семінарій і шкіл вправ належать до статусу учителів середних шкіл і користують ся усіми правами, запорученими законами вчителя середних шкіл.

§ 46

Наука в учительських семінаріях безплатна.

Талановиті й бідні кандидати можуть діставати державні або краєві стипендії коли обовязуть ся бодай шість літ учителювати в публичних народних школах.

§ 47

При вчительських семінаріях треба основувати на кошт держави або краю інтернати, получені з відповідними робітнями, варстатами, заведеннями для домашнього, городового й пільного господарства і т. д., при чім самим семінаріям і інтернатам треба надавати характер свобідних суспільних громад з повною авономиею самоурядованя й господарюваня.

§ 48

Держава й краї повинні старати ся, о скілько се можливо, основувати вчительські семінарії й інтернати з усіми прочими заведеннями на селах, недалеко більших міст, де добра комунікація й здорова під кождим оглядом околиця.

§ 49

По покінченю учительської семінарії дістають кандидати свідоцтва відходу, що дають право вступати на університет, іменно на педагогічний факультет.

2. Педагогічні Факультети

§ 50

При кождім австрійським університеті основуєть ся педагогічний факультет, де вчительські кандидати поглиблюють і завершують своє загальне й фахове образование, здобує в учительських семінаріях.

§ 51

Програма викладів на педагогічним факультеті обіймає приблизно отсі предмети:

I. Дитина

1. Діточа психологія;
2. Експериментальна психологія;
3. Спеціальні галузи психології;
4. Метода научних дослідів:
  - а) Проби, переводжені в аудиторії і лабораторії,
  - б) Шкільна антропометрія,
  - в) Пізнане соціальних обставин життя дитини,
  - г) Техніка експериментальної психології,
  - д) Поміри умових здібностей;
5. Молодечий вік;
6. Діточі недуги;
7. Анормальні діти;
8. Психольогія і виховане анормальних дітей;
9. Шкільний парапсихізм.

Виклади отсих предметів відбувати-муть ся в першім році у двох семестрах.

II. Навчане.

1. Загальна дидактика;
2. Принципи енергетики;
3. Спеціальні галузи дидактики:
  - а) Навчане маленьких дітей,
  - б) Навчане рідньої мови,
  - в) Навчане чужих мов,
  - г) Історія, географія і природничі науки,
  - д) Елементарна наука математики,
  - е) Фізичне виховане,
  - є) Ритмічна руханка,
  - ж) Навчане недорозвинених дітей;
4. Організація навчання;
5. Шкільна гігієна;
6. Доповняючі курси для підготованя учителів:
  - а) Образование і розвій голосу,
  - б) Рисунки й малярство,
  - в) Мнемоніка.

Виклади отсих предметів відбуватимуть ся в другім році у двох семестрах.

III Виховане.

1. Моральне виховане:
  - а) Виклади
  - б) Відвідини виховуючих світських і церковних заведень,
  - в) Полове, етичне і соціальне виховане;
2. Фізична енергія;
3. Злочини дітей і підростків (Суди для дітей і дитина з точки поглядів австрійського законодавства);
4. Психоаналіза;
5. Рілігійне і вільнодумне виховане;
6. Жите й науки великих педагогів;
7. Сучасна педагогія:
  - а) Серії лекцій про сучасні системи вихованя (Австрія, Німеччина, Франція, Англія, Швеція, Швейцарія, Італія, Росія, Болгарія, Бельгія, Голандія, Америка і.т.д.),
8. Поправа раси,
9. Школа із загальної точки поглядів.

Виклади отсих предметів відбувати-муть ся в третім році у двох семестрах.

В четвертій році відбувають ся виклади з рідної літератури, історії, природничих наук, соціології, економії й політики в цілі поглиблення знаня, здобутого в учительських семінаріях.

В тім році працюють ученики під проводом професорів в психологічних лабораторіях і обговорюють в семінаріях твори давнійшої й сучасної педагогічної літератури.

§ 52

В часі чотиролітніх університетських студій відвідують ученики в товаристві професорів різні категорії народних і міщанських шкіл, публичних або приватних, а також виховничі заведеня, приюти, захоронки, прислухають ся навчаню, студіють виховане і т.д.

§ 53

По покінченю четвертого року педагогічного факультету здає кандидат іспит і дістає свідоцтво, що дає йому право вступити на дволітню вчительську практику в публичній або приватній народній і міщанській школі.

§ 54

По двох літах практики здає кандидат учительський іспит з "язиково-історичної", "географічно-природничої" або "математично-рисунокової групи" і дістає свідоцтво, що дає йому право вступити в постійну вчительську службу при якій-небудь категорії публичної або приватної народної і міщанської школи.

Сей іспит відбуваєть ся перед спеціальними комісіями при педагогічних факультетах, в склад котрих входять професори педагогічного факультету, директори й учителі вчительських семінарій і шкіл, краєві й повітові інспектори народних шкіл.

§ 55

Щоб дальше виобразувати вчителів основує міністерство просвіти окремий стипендійний фонд і висилатиме спосібніших учителів на спеціальні студії заграничного шкільництва.

В часі кожних вакацій устроювати-муть університети окремі курси для дальшого образования народного вчительства.

IV. Дальше образоване вчительства.

§ 56

Дальше педагогічне й загальне образоване вчительства мають попірати педагогічні часописи, вчительські бібліотеки, періодичні повітові й краєві конференції і курси дальшого образования.

§ 57

В кождім шкільнім повіті належить оснувати вчительську бібліотеку. Бібліотекою управляє бібліотечна комісія, вибрана з членів повітової конференції.

§ 58

В кождім шкільнім повіті мусить відбути ся найменше раз у рік повітова конференція вчителів під проводом повітового шкільного інспектора.

§ 59

Задачею повітової конференції є нарада і порузуміне в справах народнього шкільництва, головно в справах наукових предметів народньої школи, їх методи, наукових орудників, заведеня нових книжок до науки й читаня, шкільної карности і т.д.

Всі учителі публичних народних і міщанських шкіл, семінарій і шкіл вправ, що находять ся в окрузі, обовязані брати участь в нарадах повітових конференцій. Учителі приватних шкіл беруть участь в конференціях без права голосуваня.

§ 60

В кождім краю мають відбувати ся що три роки краєві конференції делегатів повітових конференцій під проводом краевого шкільного інспектора.

Крім делегатів повітових конференцій беруть участь в краєвих конференціях усі повітові шкільні інспектори, всі директори вчительських семінарій і шкіл вправ, професори педагогічних факультетів і члени іспитових комісій.

Референти секції для народних шкіл при Народній Шкільній Раді обовязані на зазив президій краєвих конференцій брати участь в нарадах і давати потрібні поясненя.

До участі в нарадах краєвих конференцій запрошує президія представників учительських наукових товариств і

поодиноких учителів, що заслужили ся на полі теоретичної й практичної наукової педагогії.

§ 61

Задачею краєвої конференції є нарада і порозумінє в справах народного шкільництва, головно в справах наукових предметів народньої школи, їх методи, наукових орудників, заведеня нових книжок до науки й читаня, шкільної карности і т.д.

Правильник нарад для краєвих і повітових конференцій видаєть краєве шкільне законодавство.

§ 62

Курси для дальшого образования вчительства відбувають ся або при вчительських семінаріях або при педагогічних факультетах в часі великих вакацій (§ 55, уст. 2).

На зазив Народньої Шкільної Ради повинні вчителі брати участь в тих курсах на кошт державного або краєвого шкільного фонду.

V. Правні відносини вчительства.

§ 63

Служба при народних школах є державною або краєвою службою; можуть вступати до неї всі австрійські горожани без різниці віроісповіданя.

Щоб одержати постійну посаду треба виказати ся свідоцтвом покінчення педагогічного факультету, свідоцтвом учительського іспиту і австрійським горожанством.

Хто стратив виборче право до громадських, повітових, краєвих і державних реперезентацій буде виключений із учительського званя.

§ 64

По зложеню учительського іспиту вписуєть ся учителя сейчас в статус постійних учителів з усіма правами й обовязками і почисленем літ служби учительської практики, яка триває найменше два роки.

§ 65

По покінченю педагогічного факультету може кандидат бути сейчас приділений до якої небудь категорії народної школи на учительську практику, коли внесе письменну просьбу з потрібними документами до повітової шкільної управи.

§ 66

Постійну посаду управителя й учителя при кожній категорії народної школи може дістати кожний, хто має вимоги §§ 63. 64 і внесе письменне поданє з потрібними документами до Народньої Шкільної Ради.

§ 67

При обсаджуваню постійних посад руководить ся Народня Шкільна Рада прінціпом, що учитель повинен мати змогу служити в школі свого рідного народа.

§ 68

Кожний учитель обовязаний працювати в школі 30 годин тижнево. За кожду надобязкову годину, яку він возьме добровільно на себе, належить ся йому окрема винагорода в висоті найменше 5 К за годину.

§ 69

Ніякий учитель з тугулу свого званя не сміє бути обмежений в виконуваню своїх горожанських прав і обовязків, та й не може залежати від політичних або партійних переконань своїх шкільних властей і їх органів.

§ 70

Які посторонні обовязки не дадуть ся погодити з достоїнством учительського званя, про те рішає краєве законодавство.

§ 71

Учительський практикант, що до пяти літ не зложив учительського іспиту, дістане від повітової шкільної управи однорічну платню відпустку, щоб підготовив ся до іспиту; коли-б і тоді не здав ще іспиту, видалить його Народня Шкільна Рада з учительського званя.

Міністер освіти може дозволити ще раз повторити іспит.

§ 72

Незгідне з достоїнством учительського званя поступованє учителя потягає за собою дісциплінарні кари, хиба що судовє слідство викаже невинність учителя.

Обширніші приписи в тій справі належать до службової прагматики, котру ухвалює краєвий сойм.

При ухвалюваню службової прагматики обовязує правило, що сойм бере за основу закона проекти, подані учительськими становими організаціями.

§ 73

Народні учителі є державними або краєвими урядниками і їм належать ся всі права й користи державних або краєвих урядників.

Особливо що до учительської пенсії обовязує норма, що державним і краєвим учителям належать ся побори XI-X, IX-VIII і VII ранги державних урядників.

Аванс відбуваєть ся автоматично на основі літ служби, про що ширше рішить службова прагматика.

Народні учителі на селі набирають платню XI-X-IX і VIII ранги, а учителі в містах платню VIII і XII ранги, як що вони мають вимагані службовою прагматикою літа служби.

Кожний народний учитель і правитель школи по 25-30 літах служби мусить бути перенесений до міста, де є середні школи; хиба, що він сам не годить ся на перенесене.

§ 74

Кожний управитель школи, постійний учитель і учительський практикант, вдови по них і сироти мають право до емеритури. До емеритури вчисляють ся всі літа служби.

§ 75

На покриті видатків емеритури отворить міністерство просвіти і Народня Шкільна Рада окремий емеритальний фонд. На сей фонд складають ся громади, повіти, краї, держава й учителі.

Точніші приписи про емеритальний фонд видасть державне й краєве законодавство.

§ 76

Учительська служба при публичних державних і краєвих або приватних народних і міщанських школах триває 35 літ, з почисленем двох літ учительської практики.

VI Шкільна управа.

§ 77

Найвисшою шкільною управою в державі є міністерство просвіти.

В усіх департаментах міністерства просвіти мусить мати кожний нарід своїх заступників в особах ріжних функціонерів.

Кожний нарід мусить мати бодай одного шефа якої-небудь секції в міністерстві просвіти.

Міністерство просвіти управляє за посередництвом Народньої Шкільної Ради тими народними школами, що їх заложила й удержує своїми фондами держава.

§ 78

Найвисшою шкільною управою в краю є Народна Шкільна Рада.

Кожний нарід має свою власну Народну Шкільну Раду.

§ 79

На чолі Народної Шкільної Ради стоїть президент, вибраний національною курією краєвого сойму і затверджений цісарем на протяг шести літ. Повний вибір з правила допускаємий.

Національна курія вибирає рівночасно заступника президента.

§ 80

Президентом Народної Шкільної Ради може бути вибраний кожний професор університету, середньої школи, управитель і

учитель народної школи, що заслужив ся високо своєю практичною й теоретичною працею на полі наукової педагогії.

§ 81

Президент є в II ранзі платні державних урядників, а заступник в III-тій.

Оба мають право до титулу : "Ексцеленція".

По скінченім урядованю, коли не наступить поновний вибір, задержують оба свої платні й титули.

§ 82

В склад Народньої Шкільної Ради входять:

1. Президент,
  2. Віцепрезидент,
  3. Два представники університету,
  4. Три представники середних шкіл (гімназій, реальних шкіл й учительських семінарій),
  5. Два представники народних шкіл (учителів),
  6. Два представники фахових шкіл,
  7. Два представники кожного віроісповіданя,
  8. Два представники шкільних лікарів.
- Жінки мають рівне право вибору на рівні з чоловіками.

§ 83

Представників університету вибарає професорська колегія; Представників середніх шкіл вибирають станові організації учителів середних шкіл;

Представників народнього учительства вибирають станові організації народнього учительства;

Представників фахових шкіл вибирають станові організації учителів фахових шкіл;

Представників духовенства вибирають станові організації катехитів;

Представників лікарів вибирають організації шкільних лікарів.

Про вибір кандидата рішають его назаперечні заслуги на полі шкільництва й наукової педагогії.

Всіх членів Народньої Шкільної Ради затверджує цісар на 6 літ.

§ 84

Уряд члена Народньої Шкільної Ради безплатний; належить ся тільки службові дієти.

По скінченім періоді урядованя, коли не наступить поновний вибір, вертають члени до своїх звичайних обовязків. В часі урядованя вони вільні від службових обовязків.

§ 85

Народня Шкільна Рада складаєть ся з трьох департаментів:

1. Середніх шкіл
2. Народних шкіл

3. Фахових шкіл

Кожний департамент розпадаєть ся на відповідні секції.

Шефами департаменту і секцій для середніх шкіл можуть бути тільки директори або учителі середніх шкіл;

Шефами департаменту або секцій для народних шкіл можуть бути тільки управителі або учителі народних шкіл;

Шефами департаментів і секцій для фахових шкіл, можуть бути тільки управителі й учителі фахових шкіл.

§ 86

Кандидатів на шефів департаментів і секцій вибирають краєві учительські конференції, а вибір предкладає Народня Шкільна Рада Міністри освіти до затвердження.

§ 87

Краєвих інспекторів для середніх, народних і фахових шкіл будуть вибирати краєві учительські конференції з тим, що для середніх шкіл буде учитель середньої школи, для народних, учитель народної школи а для фахових, учитель фахової школи.

Уряд краєвого шкільного інспектора треває шість літ; поновний вибір допускаемий навіть пожаданий.

Кандидатам без очевидних наукових заслуг на полі педагогії відмовить міністер просвіти з гори затвердження.

§ 88

Краєвий інспектор побирає свою учительську платню; крім того належать ся йому дієти в висоті подвійної учительської платні і вільна карта їзди.

По скінченім урядованю вертає інспектор до своїх службових обовязків, з задержанем титулу, коли не наступить поновний вибір.

§ 89

Кожний шкільний інспектор є референтом Народної Шкільної Ради.

§ 90

Урядничий персонал Народної Шкільної Ради мусить рекрутувати ся виключно з учительських кругів.

Тільки канцелярний персонал становить тут виїмок.

До справ чисто адміністраційної натури можна в виїмкових случаях покликати й політичних урядників.

§ 91

Урядничий й канцелярний персонал іменує сам президент Народної Шкільної Ради.

§ 92

Народними й міщанськими школами в повіті управляє Народня повітова шкільна рада.

В її склад входять:

1. Представник громад,
2. Представни міста,
3. Представник віроісповіданя,
4. Три представники учительства,
5. Шкільний повітовий інспектор.

Представники громад і міста виходять із загального, рівного, тайного й безпосереднього вибору в повіті.

Представника віроісповіданя вибирає духовна організація.

Представників учительства вибирає повітова учительська конференція.

Шкільного інспектора вибирає повітова учительська конференція; мусить се бути заслужений чоловік на полі шкільництва. В противнім случаю може Народня Шкільна Рада наложити свое veto.

Вибір всіх членів важний на шість літ; поновний вибір допускаемий, а шкільного інспектора навіть пожаданий.

§ 93

Повітова шкільна рада вибирає з межі себе председателя абсолютною більшістю голосів.

Інспектор є членом і референтом повітової шкільної ради.

§ 94

Уряд члена повітової шкільної ради безплатний: належать ся тільки відповідні дієти і звороти коштів подорожи.

§ 95

Національним меншостям в повіті належать ся повноправні національні секції, що підлягають своїй Народній Шкільній Раді (пр. українська українській, польська польській і т.д.)

§ 96

Народня Шкільна Рада підлягає Міністерству просвіти, а повітові шкільні ради Народній Шкільній Раді.

VII Основуване й удержуване народних шкіл.

§ 97

Основуване й удержуване народних і міщанських шкіл належить до держави і країв.

В тій цілі треба оснувати при Міністерстві Просвіти окремих державний фонд для народних шкіл, а при Народних Шкільних Радах окремих краєвий фонд для народних шкіл.

§ 98

Державний і краєвий шкільний фонд творить ся із спеціальних державних або краєвих доходів і додатків до державних податків, накладених на громади, двірські обшари, повіти, міста і краї, капіталістів, фабрикантів і підприємців.

§ 99

З державного або краєвого шкільного фонду оснуеть ся школи, будуєть ся шкільні будинки, заосмотрюєть ся школи в

потрібні наукові прилади, виплачуєть ся учителям платні й емеритури і взагалі покриваєть ся усі видатки, звязані з народними школами.

§ 100

Ніякий горожанин в державі не може бути вільний від податку в користь шкільного фонду.

§ 101

Народня школа мусить бути всюди основана, де найдеть ся бодай 20 дітей у шкільнім віці, а коли до найближшої школи більше як 4 км дороги.

Де нема означеного числа дітей у шкільнім віці, належить таку оселю получити із школою, що не віддалена більше як 4 км від осідку шкільних дітей.

§ 102

Для дітей, що працюють у фабриках або інших промислових заведенях, а не можуть ходити до публичних народних шкіл, обовязані властители фабрик самі або на спілку з сусідними фабрикантами, закладати самостійні школи, на основі приписів для публичних народних шкіл.

§ 103

Організаційні, наукові й виховничі пляни для народних шкіл виробляють краєві учительські конференції, користуючи ся матеріалами повітових учительських конференцій і наукових відділів при учительських станових товариствах (§§ 60. 61).

Зібрані матеріали або готові пляни обробляють краєві конференції і подають до апробати Народній Шкільній Раді, котра уділяє єї по порозуміню з Міністерством просвіти.

По апробаті предкладає Народна Шкільна Рада готові проекти Соймови до ухвали, при чім національна курія має рішачий голос.

VIII. Приватні школи.

§ 104

Приватні наукові заведеня для вчителів і вчительок можна основувати під такими услівями:

1. Статут і науковий плян, як і кожда інша зміна, вимагають потвердження Міністерства просвіти;

2. Директорами й учителями (вчительками) в тих заведенях можуть бути тільки ті особи, що мають відповідну кваліфікацію до навчання вчительських кандидатів.

До того треба виказати ся образованем, приписаним для учителів середних, міщанських або народних шкіл. На виїмки може позволити міністер просвіти, коли відповідну кваліфікацію доказано в инший спосіб.

Під тими самими услівями можна основувати такі вчительські семінарії, в котрих кандидати крім науки дістають також поживу, мешканє й удержанє.

§ 105

Приватні заведеня для образования вчителів і вчительські семінарії можуть дістати від Міністерства просвіти право видавати публичні свідоцтва під услівем коли їх науковий плян не ріжить ся в своїй основі від наукових плянів державних шкіл, коли директорів й учителів потвердила краєва шкільна власть, коли іспити зрілости будуть відбувати ся під проводом краєвого шкільного інспектора, без дозволу котрого не можна видати важного свідоцтва зрілости.

§ 106

Приватні народні школи для дітей, що обовязані ходити до школи, і такі заведеня, в котрих діти мають мешканє й удержанє (виховуючі заведеня, бурси і т.д.) можна основувати під такими услівями:

1. Настоятелі й учителі мусять мати таку саму вчительську кваліфікацію, якої право вимагає від учителів публичних шкіл тої самої категорії;

2. Моральне поведєне настоятелів і учителів мусить бути без замітів;

3. Науковий плян мусить відповідати найменше тим вимогам, що обовязують в публичних школах;

4. Устрій мусить бути такий, щоби не шкодив здоровлю дітей;

5. Про кожду зміну вчителів, наукового пляну й поміщення школи треба повідомити шкільне начальство.

До кожного основаня приватної школи треба дозволу шкільної власти, якого не можна відмовити, коли виповнено услівя наведені під 1), 2), 3), 4).

§ 107

Приватні заведеня стоять під контролем держави, а їх керманічі відповідають за їх стан перед шкільними властями.

§ 108

Приватні заведеня можуть дістати від Міністра просвіти право видавати публичні свідоцтва, коли їх організація й науковий плян відповідають організації й меті наукового пляну тих публичних шкіл, які вони мають заступати.

Коли такі школи відповідають потребам громадян, то така громада може бути звільнена від обовязку заснування публичної школи.

В приватних школах, що не відповідають вже більше вимогам публичних шкіл, відбере шкільна власть право видавати публичні свідоцтва.

§ 109

Приватні школи, що не придержують ся законів, або загрожують моралі, розв'яже шкільна власть.

§ 110

Для учеників приватних або публичних народних шкіл можна товариствам і приватним особам основувати заведення, в яких вони мають мешкане, удержане й домашнє виховане, як бурси, інтернати, приюти, захоронки і т.д., і коли вони успішно сповняють свою задачу, мають право домагати ся матеріальної помочи із шкільних фондів.

Заведення, що ширять між вихованками антидержавні тенденції або денаціоналізують молодіж, розв'яжуть шкільні власті і потягнуть їх оснувателів до відповідальности.

§ 111

Виїмки від сих постанов прислугують таким приватним школам, що мають вести перед в досконаленю організації шкільництва й навчання, коли великий реформатор-педагог є основателем школи, або коли єї управителем є людина знана загально як знаток шкільництва, здібний реформатор і ініціатор, тоді може така школа оснувати ся на спеціальних організаціях, наукових і виховничих плянах, однак під услівем, що вони будуть апробовані Народньою Шкільною Радою і затверджені Міністром просвіти.

Така школа, мусить мимо того піддати ся наглядови краєвих і повітових шкільних властей і слухати законних розпорядків їх органів.

§ 112

Коли висше згадана приватна школа (§ 111) сповняє совісно свою задачу і дійсно може служити зразком до наслідування, повинна держава й край прийти її оснувателем з видною матеріальною підмогою і помагати їм дальше вдосконалювати свої реформаторські ідеї й пляни.

§ 113

Коли приватні народні школи з успіхом сповняють свою задачу, тоді держава або край повинні їх за згодою основателів переберати на свій етат.

IX Шкільні лікарі.

§ 114

В кождім шкільнім повіті мусить находити ся шкільний лікар, до котрого належить нагляд над гігієною шкіл, навчання й виховання, здоровлем шкільних дітей і вчителів.

На одного шкільного лікаря не може припадати в повіті більше чим 60 громад.

Коли число громад в повіті перевищає цифру 60, тоді треба дати до такого повіта другого шкільного лікаря.

§ 115

Шкільні лікарі, крім медичних наук, мають здобути спеціальне фахове образование, про що рішить окрема інструкція, яку видасть Міністр просвіти по порозуміню з медичними факультетами й державними або краєвими лікарськими організаціями.

§ 116

Кожда шкільна дитина з початком шкільного року має піддатися оглядинам шкільного лікаря.

Оглядини відбуваються в місци замешканя родичів дитини.

Записки із спостережень над кожною дитиною пересилає лікар в урядовій дорозі управі школи з відповідними замітками.

§ 117

До круга нагляду шкільного лікаря належить також купно ґрунтів під школи, будови й перебудови шкільних будинків, уладжене шкільних кімнат і все те, що належить до круга шкільної гігієни, здоровля шкільних дітей і учителів.

§ 118

На зазив шкільних властей обовязані шкільні лікарі брати участь в повітових і краєвих конференціях, та давати поради в справах фізичного виховання й шкільної гігієни, та взагалі інформувати про все, що входить в круг їх діяльности.

§ 119

Шкільні лікарі є державними або краєвими урядниками і користуються всіми правами державних або краєвих урядників.

Належить ся їм побори XI, X, IX, VIII і VII-ої ранги державних урядників, відповідні активальні додатки і зворот дієт і коштів подорожий в урядових справах.

Видатки на шкільних лікарів покриває державний або краєвий шкільний фонд.

§ 120

Щоб одержати посаду провізоричного шкільного лікаря треба виказати ся відповідною кваліфікацією і австрійським горожанством.

По двох літах практики слідує з уряду номінація на постійного шкільного лікаря.

Від уряду шкільного лікаря будуть виключені ті особи, що в наслідок засуду стратили виборче право до репрезентаційних інституцій.

§ 121

Служба шкільного лікаря при публичних державних або краєвих школах треває повних 35 літ, з почисленем 2-х літ провізоричної служби, як лікарської практики.

§ 122

Всі постійні й провізоричні лікарі, що мають відповідну кваліфікацію, вдови по них і сироти мають право до емеритури і в тій справі треба поступати з ними по приписам, що обов'язують державних або краєвих урядників. Дволітний час провізоричної служби вчисься також до емеритури.

Видатки на емеритуру для шкільних лікарів покриває державний або краєвий шкільний фонд.

§ 123

В хвилях, вільних від службових обов'язків можуть шкільні лікарі свobodно й без обмежень виконувати лікарську практику.

§ 124

Шкільні лікарі зависимі від шкільних властей, мусять отже повинувати ся розпорядкам шкільних властей і слухати законних припоручень їх органів.

X. Додаткові приписи.

§ 125

В межах отсего закона можуть краєві сойми ухвалювати відповідні краєві шкільні закони з увагою до місцевих обставин, а краєві шкільні власти можуть видавати потрібні інструкції і розпорядки.

Однак ані соймам, ні краєвим шкільним властям не вільно ламати основних постанов сего закону.

§ 126

З хвилиєю, коли увійде в жите отсей закон, тратить обов'язуючу силу основний державний закон про народні школи з дня 14 мая 1869 року.

Відповідно до того змінять краєві сойми краєве шкільне законодавство, що опиралося на державнім законі з дня 14. мая 1896 року.

§ 127

Проведене отсего закона в жите, видане спеціальних інструкцій для краєвих шкільних властей і приписи на переходовий час, належить до міністерства просвіти.

III. АНАЛІТИЧНО-ПОРІВНУЮЧА ЧАСТЬ.

Наш проект на зміну державного закона про народні школи основно ріжнить ся від державного шкільного закона з дня 14. мая 1869. року, так що до форми як і змісту.

Закон з 14. мая 1896. складається з двох частин і обіймає сім розділів разом з додатковими приписами. В нім 78 параграфів.

Наш проект творить одну цілість, обіймаючи десять розділів і 127 параграфів. Отже в нас прибули три нові

розділи (VI., IX. і X.) і 49 параграфів на які зложилися пропоновані поправки, доповнення й зміни постанов існуючого закона, а також нові зовсім постанови, котрих не знав дотеперішній закон.

Для влекшеня орієнтації читачів друкували ми всі пропоновані поправки, доповнення й зміни існуючих постанов розстріленим друком, а нові постанови, яких дотеперішній закон не знає, похиленим курсівом. Незмінені параграфи, їх части або поодинокі постанови видруковані звичайним гармондом.

Так отже між нашим проектом і існуючим законом багато ріжниць, на які ми хочемо тут звернути увагу читачів, жививаючи аналітично-порівнюючого методу.

I. ЦІЛЬ І УСТРІЙ ШКОЛИ.

Існуючий закон: Обіймає два відділи (1. народні й 2. міщанські школи) і 16 параграфів.

Наш проект: Обіймає також два відділи (1. народні й 2. міщанські школи) і 27 параграфів.

З існуючого закону:

(Народня школа)

а) незмінено §§ 2, 4, 10, 15 і 16.

§ 2 існуючого закона відповідає § 2. проекта.

4. " " " § 7. "

10. " " " § 21. "

15. " " " § 19. "

16. " " " § 20. "

б) поправлено, доповнено або змінено §§. 1, 3, 5, 7, 9, і 11.

§ 1 існуючого закона відповідає § 1. проекта.

3. " " " § 4. "

5. " " " § 8 і 9 "

7. " " " § 12 "

9. " " " § 17. "

11. " " " § 13. "

в) пропущено §§. 6, 8, 12, 13, як перестарілі й незгідні з духом цілого нашого проекта.

г) додано, як:

1) Доповнене й вияснене першого параграфу (§ 1) існуючого закона § 3. в проекті. Ми виходимо з того погляду, що навчане релігії є в дійсности системою вихованя, а не звичайним навчанем предмета, як пр. географії, математики іт.д. Консеквентно отже не вміщуємо науки релігії як предмета межи науковими предметами, щоби тим сильнійше й маркентнійше заакцентувати принцип, що релігія повинна бути системою морального вихованя, а не як дотепер, де з релігії зроблено шабльоновий предмет навчаня, з повним ігнорованем християнського морального вихованя.

2) Введено нових постанов, яких не знав існуючий закон §§. 5, 6, 10, 11, 14, 15, 16 і 22 в проекті.

(Міщанська школа)

- а) змінено, поправлено або доповнено §§. 17, 18 і 19.
§.17 існуючого закону відповідає § .23 проєкта .
§.18. " " " § .26 "
§ 19. " " " § .27 "
- б) додано, як введене нових постанов, § 24. в проєкті.

II. Про обов'язок посилання дітей до школи.

Існуючий закон: Обіймає 6 параграфів (§§. 20-25) а наш проєкт 7 параграфів (§§. 28-34).

З існуючого закона:

- а) незмінено §§. 20, 22, 24.
§. 20 існуючого закона відповідає §. 28. проєкта.
§.22 " " " §.31. "
§.24 " " " §.33. "
б) поправлено, доповнено або замінено §§. 21 і 23.
§. 21. існуючого закона відповідає §. 29. проєкта.
§.23. " " " §.32. "
в) пропущено §§. 25, як незгідний з духом нашого проєкта.
г) додано §§. 30 і 34 в проєкті.

III. Про образование народнього вчительства.

Існуючий закон творить одну цілість і обіймає 17 параграфів (§§. 26-42).

Наш проєкт складається з двох відділів (1.Учительські семінарії і 2.Педагогічні факультети) і обіймає 21 параграфів (§§. 35-55).

З існуючого закона:

- а) змінено §§. 26 і 27.
§. 26 існуючого закона відповідає §.35. проєкта
§. 27 " " " §.36. "
б) пропущено §§. 28, 31, 32, 34, 36, 38, 39, 40, 41 і 42.
в) Змодифіковані §§. 29, 30, 33, 35 і 37 ввійшли в нові постанови проєкта. Іменно:
§. 29. існуючого закона відповідає §. 37 проєкта.
§. 30. " " " §. 40 і 41. "
§. 33. " " " §.43 "
§. 35. " " " §.44 "
§. 37. " " " §.46 "
г) додано, як нові постанови, котрих не знає існуючий закон, §§. 39, 42, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54 і 55 в проєкті.

IV. Дальше образование вчительства.

Існуючий закон обіймає 5 параграфів (§§. 43-47) а наш проєкт 7 параграфів (§§. 56-62).

З існуючого закона:

- а) поправлено, доповнено або змінено §§. 46, 46 і 47.
§. 45 існуючого закона відповідає §. 58 і 59 проєкта.
§. 46 " " " §. 60 і 61 "

§. 47 " " " §. 62 "

- б) незміненими остали §§. 43 і 44 існуючого закона.
§. 43 існуючого закона відповідає §. 56 проєкта.
§. 44 " " " §. 57 "

V. Правні відносини вчительства.

Існуючий закон обіймає 11 параграфів (§§. 48-58) а наш проєкт 14 параграфів (§§. 63-76).

Тому, що правні відносини вчительства в державнім шкільнім законі з дня 14. мая 1869. не були ясно визначені, не відповідали сучасним потребам шкільництва ані постулятам австрійського вчительства, ми пропустили зовсім 5-тий розділ існуючого закона і дали 5-тий розділ в проєкті, що вводить постанови, незнані в існуючій законі. З новостий того розділу належить особливо піднести: 1) стабілізацію з хвилею зложеня вчительського іспиту, 2) призначене вчительству характеру краєвих або державних урядників, 3) призначене вчительству платні найнижчих пяти ранг державних урядників, 4) призначене 35-ти літ служби, 5) забезпечене кожному вчителю його особистих і горожанських свобод.

VI. Шкільна управа

Існуючий закон не має аналогічного розділу.

Наш проєкт обіймає 20 параграфів (§§.77-96). Оперли ми його на ідеї: 1) національної автономії, 2) виборного представництва всіх шкільних властей (за виїмкою Міністерства просвіти) і їх органів з 3) виключенем впливів політичних властей на шкільництво.

VII. Основуване й удержуване народних шкіл.

Існуючий закон складався з двох розділів (VI. "Основаване шкіл" і VII. "Кошти народних шкіл і їх покриття"), і обіймав 9 параграфів (VI. "Основаване шкіл" §§. 59-61, VII. "Кошти народних шкіл і їх покриття" §§. 62-67).

Наш проєкт має один тільки розділ, зложений з 7-ми параграфів (§§. 97-103).

З існуючого закона §§. 59-60 ввійшли аномодифіковані в наш проєкт.

§. 59. існуючого закона відповідає §. 101. проєкта.

§. 60. " " " §. 102. "

Пропущено §§. 62, 63, 64, 65, 66 і 67, як не відповідаючі духу нашого проєкта.

В нашій проєкті здійснюємо цілий тягар удержування народних шкіл з

плечий наших громад і звальюємо його виключно на краї й державу, признаючи при тім виключну й рішучу компетенцію педагогічним кругам (учителям) в справах організації шкільництва, системів навчання й виховання.

VIII. Приватні школи.

В існуючій законі становив сей розділ окрему (другу) часті і обіймав 6 параграфів (§§. 68-73).

Наш проект зробив з сеї часті звичайний розділ (VIII) закона, що складаєть ся з 10-ти параграфів (§§. 104-113).

З існуючого закона:

а) не змінено §§. 68, 69, 70, 71, 72 і 73.

§. 68 існуючого закона відповідає §. 104. проекта

§. 69 " " " §. 105. "

§. 70 " " " §. 106. "

§. 71 " " " §. 107. "

§. 72 " " " §. 108. "

§. 73 " " " §. 109. "

б) додано, як введене нових постанов, незнаних в існуючій законі, §§. 110, 111, 112 і 113 в проекті.

IX. Шкільні лікарі.

Існуючий закон не має аналогічного розділу.

Наш проект, зложений з 11-ти параграфів (§§. 114-124) вводить інституцію шкільних лікарів, загальнопризану педагогами, вихователями й учителями в усіх державах, краях і народів.

X. Додаткові приписи

Існуючий закон має аналогічні постанови, однак не підтягнув їх під окремий розділ. Там 5 параграфів (§§. 74-78).

Наш проект має тільки 3 параграфи (§§. 125-127), котрих постанови неідентичні з аналогічними існуючого закона.

Січень-Май, 1913.

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНГРЕС

1935

ЛЬВІВ

1938

**НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА РІДНА
ШКОЛА**

Резолюції і постанови Першого Українського Педагогічного Конгресу.

Основні тези.

1) Перший Український Педагогічний Конгрес стоїть на становищі, що право на національне виховання — це самозрозуміла життєва необхідність для розвитку нації. Здійснювати його може тільки рідна виховна установа з рідним виховником.

2) Метою національного виховання української молоді є всебічна підготовка її до здійснення найвищого ідеалу нації, до чинної творчої участі в розбудові рідної духовної і матеріальної культури, а через неї до участі у вселюдській культурі.

А) РЕЛІГІЙНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

Перший Український Педагогічний Конгрес визнає систему виховання, оперту на християнській вірі, науці й моралі, за єдино доцільну.

Розроблення подрібної програми релігійно-морального виховання полишається компетентним духовним чинникам.

Б) НАЦІОНАЛЬНЕ-ВИХОВАННЯ:

Національне виховання мусить обіймати цілість виховання. Щоб виповнити його конкретним змістом, треба плекати знання рідної духовної й матеріальної культури, розвивати ідею української духовної й культурної соборности, національної єдности, затіснювати звязки з рідним народом, вціплювати любов до рідного краю, виробляти характери, розвивати позитивні громадські чесноти та гін до творчої праці.

Зогляду на те, що національне виховання української молоді повинно спертися в першій мірі на знанні української літературної мови та предметів українознавства (історії, географії та народнього мистецтва), Перший Український Педагогічний Конгрес ухвалює основні тези:

а) в справі навчання української мови:

1) Українська молодь повинна вчитися й виховуватися у своїй рідній, українській мові.

2) Українська мова, починаючи від установи дошкільного виховання до 4-го року науки в початковій школі включно, є осереднім предметом навчання й виховання, від 5-го року науки в початковій школі цим осереднім предметом стають усі предмети українознавства: література, історія, географія та народне мистецтво.

3) В середніх школах ріжних типів, нижчих і вищих, та в усіх установах позашкільного виховання осереднім предметом навчання й виховання стає духовна й матеріальна культура українського народу в синтетичному охопленні.

4) Навчання української молоді в чужій мові може зачинатися не ранше як у третьому році науки в початковій школі.

З метою поступенного здійснювання ухвалених тез, Перший Український Педагогічний Конгрес приймає такі постанови:

а) Головна Управа "Рідної Школи" поробить потрібні заходи, щоб навчання української мови дало повну синтезу українського духа.

б) Головна Управа "Рідної Школи" поробить у відповідних шкільних властей заходи в тому напрямі, щоб негайно створити Комісію для складання й апробати шкільних українських підручників. В склад цієї Комісії повинні ввійти представники Наукового Тов-а ім. Шевченка, Рідної Школи, Взаємної Помочі Українського Вчительства й Учительської Громади.

в) Головна Управа "Рідної Школи" повинна: 1. видати серії найменше 100 референтів для бурсаків і селянського доросту з усіх ділянок українознавства — історії, географії та історії літератури й українського мистецтва; 2. видати галерії портретів історичних діячів культури українського народу; 3. видати виїмки з літописів та билин державної України в перекладах на живу мову, як основне джерело для плекання серед молоді традиції державности;

г) Головна Управа "Рідної Школи" повинна створити центральний видавничий фонд, щоб видати книжки із усіх ділянок українознавства для школи й молоді — та заохочувати поетів, письменників-популяризаторів знання, щоб у своїй літературній праці взяли під увагу потреби школи й молоді та своїми творами причинилися до суцільного виховання молоді;

д) Головна Управа "Рідної Школи" вжиге всіх заходів у відповідних шкільних властей, щоб допустили українські діточі журнали до всіх шкіл, де вчиться українська молодь;

е) Головна Управа "Рідної Школи" постаратиметься вихиснувати всі засоби (з'їзди, Конференції, статті, видавництва і т.д.), щоб допомогти українському вчителству виконувати його обовязки й завдання в ділянці національного виховання;

ж) Головна Управа "Рідної Школи", в порозумінні з іншими українськими установами, зверне спеціальну увагу на популяризацію українського письменства серед доросту.

б) в справі навчання історії і географії:

1) Український Педагогічний Конгрес висказує погляд, що самостійне навчання історії й географії України, а не тільки в залежності від історії і географії Польщі, є педагогічною необхідністю для культурного розвитку українського народу.

2) Зогляду на теперішні відносини в школах, Конгрес зазначає, що навчання історії та географії повинно відбуватися в українській мові.

В) СУСПІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ:

1) Перший Український Педагогічний Конгрес, призначаючи в цілості виховання молодого покоління велику вагу доцільному плеканню характерів, висказується, що виховна практика повинна подбати про визначення тих поодиноких рис особовости, бо їх розвиток є побажаний з оглядів національних, загальнокультурних і суспільних. Треба подбати про такий конкретний плян виховання, що вможлилював би актуальну вправу в набуванні зазначених рис та провірював би виховні досягнення.

2) Перший Український Педагогічний Конгрес стверджує, що розвиткова тенденція теперішньої доби домагається від виховників української молоді, щоб розбуджували й плекали в неї ті психічні диспозиції, які є основою зовнішньої активності людини.

3) Перший Український Педагогічний Конгрес, уважає дальші студії над характером духовности українського народу за важливу справу для практичної педагогіки і закликає вчених-дослідників психіки українського народу, щоб присвятили цьому питанню особливу увагу.

Г) ГОСПОДАРСЬКЕ ВИХОВАННЯ:

Повне національне виховання в усіх ступнях, категоріях і щаблях шкільних і виховних установ потребує господарського наставлення і вони є одним із основних програмових елементів. Тому освіту вчительства повинно заокруглювати також знання економічних і господарських наук.

З метою скорішої реалізації клича господарського наставлення в шкільному вихованні й навчанні Перший Педагогічний Конгрес:

А) Стверджує, що плянова розбудова хліборобського шкільництва є необхідною умовою піднесення культурного і господарського рівня нашого села та національного зміцнення основи нації — селянства.

Тому Перший Педагогічний Конгрес вважає доцільним:

1) поширити Комісію для фахового шкільництва при Рідній Школі Секцією хліборобського шкільництва та покликати окремих референтів для фахового і хліборобського шкільництва;

2) розбудовою українського хліборобського шкільництва зацікавити широкі круги наших хліборобів, створити в назначених місцях, чи округах, районні комісії, зложені з представників місцевих або районних установ, що підготовляли б, по порозумінні з центром, пляни поодиноких шкіл та перевели б їх у життя;

3) для урухомлення українських хліборобських шкіл ужити тих земельних фундацій, що досі є в руках українських народних установ, але не використані, як треба;

4) частину фондів, що їх на цілі шкільництва дає українське село, ужити на розбудову українського хліборобського шкільництва;

5) українському вчителству пильно зацікавитися нашим господарським життям і співділати в його розбудові виховуванням для нього суспільно й фахово високовартісних працівників;

6) наблизити нашу школу до потреб нашого господарського життя.

Б) Конгрес завважує, що хліборобське шкільництво є для українського народу необхідною частиною всеї мережі нашого шкільництва, а зокрема нашого фахового шкільництва. Тому потребує:

1) виховувати в молоді ті прикмети характеру, що саме збільшують господарську життєздатність людини;

2) видвигати ширше господарську освіту в усіх загально-освітніх школах;

3) поборювати дотеперішній культ бюрової праці та збільшувати наплив молоді до державних і приватних фахових шкіл та до торгівлі й ремесла;

4) при переході з одної до другої категорії шкіл користати щедро з Порадні для вибору звання при Рідній Школі;

5) розбудовувати існуючі й оснóвувати нові українські фахові школи;

6) перемінити частину загально-освітніх гімназій на фахові;

7) піддержувати існуючі ремісничі бурси і творити нові;

8) для поповнення економічної освіти нашого вчительства видати підручник із загальними економічними відомостями, вказівками на потреби нашої нації в економічній ділянці та на можливості їх реалізації;

9) звернутися до проводу наших кооперативних організацій, щоб допоміг Рідній Школі встановити ревізора й інструктора шкільних кооператив;

10) оцінюючи велику виховну роль навчання кооперації у школах, Конгрес із признанням вітає заведення цього навчання у більшості шкіл Р.Ш. та взиває решту шкільних заведень піти їх слідами.

11) Конгрес уважає доцільним: завести у всіх школах правдиві учнівські кооперативи, (крамничі і щадничі), та закликає до цього всі школи, де виховується українська молодь;

вивінувати існуючі й ново закладені українські фахові школи в наукове приладдя й відповідні домівки;

створити спеціальну кредитову організацію, що допомагала б абсолювентам українських фахових шкіл довгоречинцевими позичками оснóвувати власні верстати праці та вказувала б їм відповідні місця їх праці.

Д) МИСТЕЦЬКЕ ВИХОВАННЯ:

Перший Український Педагогічний Конгрес визнає мистецтво, а зокрема українське національне мистецтво: спів, музику і пластику, одним із основних програмових елементів повного національного виховання й доручає всім школам і виховним установам із українською мовою навчання в пляни виховання всіх щаблів шкільних і виховних установ увести науку співу, музики й народньої пластики. Тим чином підносить Педагогічний Конгрес національне мистецтво до значіння суспільно-культурного постуляту.

Зуваги на цю тезу, Перший Український Педагогічний Конгрес стверджує, що масового мистецького виховання не здійснять окремі установи; масове музичне виховання може реалізувати скоординована діяльність фахово-музичних, шкільних, просвітянських, церковних та інших національних інституцій.

Щоб здійснити ступнево тези мистецького виховання, Перший Український Педагогічний Конгрес вважає потрібним:

а) в справі музичного виховання

1) поповнити кадри фахових учителів музики і співу для поодиноких типів, категорій і щаблів шкіл;

2) придбати відповідну кількість доступних видань популярної музичної літератури, головню ж для шкільних, сільських церковних і товариських хорів та оркестр;

3) зацікавити цю справою наших музиків-компоністів, щоб вони побіч своїх високо-мистецьких творів, призначених для вибранців, давали ще й твори популярної літератури, оперті на народніх мотивах у національному характері;

4) звернути увагу нашим музикам-педагогам, щоб вони при науці вокального й інструментального мистецтва хіснувалися найбільше вартними зразками української музичної творчости;

5) порадити всім управам і педагогічним радам, щоб навчання музики й співу поставили в своїх школах на належній педагогічній і мистецькій висоті;

6) порадити управам поодиноких шкіл, щоб навязували по змозі співпрацю з фаховими музичними школами;

7) звернути увагу шкільним властям (головню Управі Рідної Школи), щоб навчання музики й співу передавати в руки кваліфікованих учителів, а якщо їх нема, щоб улаштували для вчительства підготовчі курси;

8) порадити шкільним властям, а в першій мірі Головні Управі Рідної Школи, щоб при Видавничій і Шкільній Комісії створила спеціальну Комісію, яка видала б відповідну музичну літературу для шкіл та керувала б педагогічною сторінкою музичного виховання молоді;

9) дбати про те, щоб у репертуар шкільного навчання музики і співу входили твори української творчости всіх часів;

10) плекати в молоді культ звуку взагалі, починаючи від щоденної розговірної мови й поведінки, аж до обовязкого культу звуковости в курсах дикції і деклямації — як вступну помічну підготовку до вмускальнення молоді.

б) в справі мистецького виховання в ділянці національної пластики

I. В методах шкільного навчання:

1) широко хіснуватися аналітичною й конструктивною методою;

2) налагодити контакт між навчанням рисунків і ручних праць, або об'єднати науку цих двох предметів;

3) використовувати в навчанні виробничі процеси й ужиткове мистецтво (промислове, й народне мистецтво);

4) плекати теоретичне й показове навчання історії плястичного мистецтва (обзнайомлення з історичними стилями, одвідування музеїв, архітектурних пам'яток, мистецьких виставок).

II. У видавничій діяльності придбати:

а) для установ дошкільного виховання:

1) статті й огляди з плястичного мистецтва, спеціально вжиткового для дитячих часописів;

2) додатки із зразками ручних праць для дітей у часописах для молоді й дітей;

3) підручники ручних праць для дітей;

б) для установ шкільного й позашкільного виховання:

4) доступні для молоді підручники історії українського й всевітнього мистецтва (або стилістики) із спеціальною увагою до вжиткового мистецтва;

5) видання шкільних підручників рисунків і ручних праць для а) учнів і б) учителів із спеціальною увагою до українського народного мистецтва;

6) видання позашкільних підручників рисунків, ручних праць, ремісничих виробів для дітей, юнаків і дорослих;

7) видання дитячої енциклопедії із спеціальною увагою до промислу, техніки й ужиткового мистецтва;

8) видання української термінології в усіх ділянках ручних праць.

Е) ДУХОВЕ, ГІГІЄНИЧНЕ Й ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ:

Перший Український Педагогічний Конгрес стверджує, що:

1) Духове виховання української молоді повинно спиратися на наукових основах індивідуальної та збірної психології українського народу.

2) Потреба практичного гігієнічного виховання є безумовною необхідністю суцільного виховання української молоді.

3) Правильне фізичне виховання є одним із основних елементів загального гармонійного виховання.

4) Виховання української молоді в спортових організаціях із лицарськобоеким наставленням повинно бути короною повного фізичного виховання.

Щоб реалізувати ступнево ухвалені тези, Перший Український Педагогічний Конгрес вважає потрібним:

а) в справі духовного виховання,

1) завести в усіх школах і клясах індивідуальні карти; в них записували б учителі завважені характеристичні риси своїх учнів;

2) впровадити обовязковий іспит психотехнічний для тих учнів, що переходять із народних до середніх шкіл, і з середніх до вищих, щоб перевірити правильність вибору школи або звання;

3) завести для шкіл Р.Ш. інституцію шкільного психолога, щоб досліджувати психіку української дитини та покласти основи під будову нової життєздатної української школи;

4) встановити при Українській Порадні для вибору звання більше психотехніків, що виїздили би на провінцію й переводили б на місцях психотехнічні досліді;

5) влаштувати окремі курси для ближчого познайомлення українського вчителства з головними питаннями експериментальної психології;

6) започаткувати при Головній Управі Рідної Школи правильне виховування аномальних дітей української народности;

б) в справі гігієнічного виховання;

1) ввести в програми шкільного навчання гігієну, як рівновартний предмет науки;

2) підготувати кадри вчителів гігієни й придбати шкільних лікарів-гігієністів;

3) почати гігієнічне виховання в родинях через установи "Батьківських Кружків", поглибити його й зміцнити в дошкіллях; в народних, середніх і фахових школах навчати основ гігієни за випрацьованими програмами;

4) в останніх клясах нижчих та вищих щаблів жіночої середньої школи навчати молодь обовязково плекання немовлят і малих дітей;

5) улаштувати по селах курси домашнього господарства й гігієни під проводом кваліфікованих осіб;

6) зміцнювати в громадянстві переконання, що протиалкогольне й протинікотинне виховання шкільної молоді є одним із дуже важних засобів для її духовного, фізичного й етичного морального розвитку; тому треба, щоб наші виховні, освітні й професійні організації звернули на цю ділянку виховання особливу увагу та вперто реалізували її практично;

7) звернутися з зазивом до загалу українського вчителства, щоб воно надалі солідарно зміцнювало в собі свідомість, що як у своїх областях виховання, так і в ділянці гігієни, найважливішим засобом пропоганди є власний приклад;

8) улаштувати для вчителства вичинні службі доповнюючі курси з ділянки гігієни;

в) в справі фізичного виховання:

1) створити при Головній Управі Рідної Школи, в порозумінні з нашими уладами, що займаються спортом і руханкою, одноцілий нагляд над напрямом нашого фізичного виховання молоді;

2) вжити всіх засобів, щоб зацікавити ширше громадянство значінням фізичного виховання;

3) обмірковувати в порозумінні з організованим ширшим громадянством засоби, щоб дати молоді потрібні уладження й заохотити її до плекання всебічних фізичних вправ;

4) вплинути на старше громадянство, щоб воно, доцінюючи вагу літніх осель і таборів для молоді, якнайчастіше користало з них для добра своїх дітей;

5) влаштувати під проводом Рідної Школи річні межишкільні змагання в усіх доступних і дозволених молоді спортах і грах, щоб дати їй можливість виявити на зовні свій боевий гін;

6) вжити заходів у відповідних властей, щоб командування (накази) при фізичних вправах у школах для української молоді відбувалися в українській мові.

Є) ШКІЛЬНА ПОЛТИКА

1) Верховний політичний провід українського народу в Польщі повинен змагати до того, щоб добути українському народові відповідну кількість шкіл усіх категорій, типів і щаблів, починаючи з установ дошкільного виховання, аж до університету і шкіл академічного ступня, згідно з чисельним станом українського народу та виховно-освітніми його потребами;

2) Перший Український Педагогічний З'їзд взиває верховний політичний провід, щоб доложив усіх зусиль уможливити українським школам усіх категорій, типів і щаблів і тим українським школам, де вчаться українські діти, нормальний доплив потрібної кількості кваліфікованого вчителства української народности.

3) П.У.П.К. стверджує, що власні українські високі школи є необхідні для повного культурного розвитку українського народу в польській державі й для того поручає найвищій українській науковій установі у Польщі Науковому Т-ву ім.Шевченка у Львові поробити всі потрібні заходи для негайного заснування високих українських шкіл — зокрема університету і хліборобсько-економічної академії.

4) П.У.П. Конгрес ставить домагання до всіх українських культ.-освітніх установ, до українського парламентарного

проводу та до українського зорганізованого громадянства, вжити всіх зусиль у тому напрямі, щоб вибороти для українського народу в Польщі право самому дбати про виховання своєї шкільної молоді, зокрема, щоб тим вихованням кермувала окрема правно зорганізована українська автономна шкільна влада.

5) П.У.П. Конгрес взиває все українство прийняти одне гасло Р.Ш. для всіх українських земель та української еміграції для реалізації ідей українського національного виховання та прийняти в виховній практиці одноцілий провід "Рідної Школи".

6) П.У.П. Конгрес висловлюється проти втягання шкільної молоді в які-небудь політичні організації.

7) П.У.П. Конгрес прохає Головну Управу Рідної Школи подбати про затвердження наук. програм для українських народних і середніх шкіл, про навчання української мови, історії, географії та предметів мистецького і фізичного виховання, предложених у 1933-ому році Міністерству Освіти і Кураторії Л.Ш.О. професійними організаціями українського вчителства (В.П.У.В, й У.гр.).

8) Двомовність (утраквізм) у шкільному вихованні й навчанні вважає П.У.П.К. з наукового погляду недоречною, з педагогічного шкідливою, а на наших етнографічних землях засобом денационалізації українського населення і тому домагається скасування двомовності в усіх школах і установах, де виховується українська молодь.

9) П.У.П. Конгрес домагається від компетентних чиновників скасування перепон у розбудові українського приватного шкільництва та виховно-освітніх установ.

10) П.У.П. Конгрес домагається допущення українських виховних, освітніх і господарських установ до організації дошкільного й позашкільного виховання, доповнюючої освіти та домашнього навчання.

11) П.У.П. Конгрес взиває Гол. Управу Р.Ш., Українське Товариство Опіки над Молоддю та Українську Парламентарну Репрезентацію доложити всіх зусиль, щоб влада привернула для української молоді скавтову організацію "Пласт" на давніх основах, усталених Українським Товариством Охорони Дітей і Опіки над Молоддю.

12) Вважаючи пресу могутнім засобом пропаганди в сучасній добі, звертається П.У.П.К. з зазивом до української преси, щоб присвятила справам виховання більше уваги, та вияснила широким кругам українського громадянства важливу суспільну функцію виховання.

13) П.У.П.К. взиває покликати до цього громадські українські установи, поширити акцію в напрямі втримання існуючих уже бурс, інтернатів і харчівень та оснсування нових не тільки для середнього і фахового шкільництва, але також і для вище-ступневого народнього.

14) П.У.П.К. взиває Головну Управу Р.Ш. ввійти в порозуміння з усіма власниками приватних українських шкіл задля узгодження шкільної сітки під оглядом доцільного територіального розміщення шкіл потрібної пропорційності категорій і типів та відхилення непотрібної конкуренції.

ВНЕСЕННЯ.

1) П.У.П. Конгрес покликає Кодифікаційну Комісію в складі Президії З'їзду, Президії секцій і референтів для остаточної редакції винесених ухвал перед їх прилюдним оголошенням.

2) Перший Український Педагогічний Конгрес уповажнює Головну Управу "Рідної Школи" зложити Виконавчу Комісію при тій Управі для розгляду й переведення в життя тих ухвал.

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Історичні умови становлення і розвитку українського шкільництва і виховання в Галичині (1772-1939 рр.).	5
1.1 Суспільно-історичні та соціально-економічні передумови становлення і розвитку педагогічної думки Галичини.	5
1.2 Періодизація розвитку українського шкільництва та педагогічної думки.	17
РОЗДІЛ II. Еволюція ідеї національної школи та виховання в Галичині.	37
2.1. Зародження ідеї національної школи та виховання.	37
2.2. Ідея національної школи та виховання в другій половині XIX століття.	53
2.3. Розвиток теоретичних засад національної школи і виховання в працях педагогів і громадських діячів початку XX ст.	81
2.4. Теорія національного виховання у міжвоєнну добу.	101
ВИСНОВКИ	123
ДОДАТКИ	129

**Ступарик Богдан Михайлович,
Моцюк Василь Дмитрович**

**Ідея національної школи
та національного виховання
в педагогічній думці Галичини
/1772 — 1939 рр./**

Редактор	Б. Ступарик
Технічний редактор	Т. Дольницький
Коректор	О. Яшківська
Верстка	Р. Латик

Здано до складання 17.10.95 р.
Підписано до друку 24.10.95 р.
Формат 60x84 / 16. Папір друкарський.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 11.
Вил. № 142. Замовлення 460. Тираж 2100.
Видавничо-поліграфічне товариство "Вік".
285200 Коломия, Гетьмана І.Мазени, 235.
Коломійська друкарня ім. Шухевича.